

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової
палати України (протокол № 3 від 17.03.2021).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

*Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліко-
вані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на
видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються.
Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.*

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова
установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman
of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof.
(deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Brui O. — PhD of Social Communication, Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Ihaneaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Neshitov V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Republic of Belarus
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Teremko V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shemaieva H. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends
printing this Bulletin (Protocol № 3 from 17.03.2021).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

*You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement
with editorial staff. A reference to publications is necessary.
Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with
point of view of the author.*

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research
Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

УДК 015:061.1](477)(051)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.3(296)

З М І С Т

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

- СЕНЧЕНКО М.* Перехід із галактики Гутенберга в галактику Цукерберга 3
ТАТАРИНОВА Л. Видавнича справа у Великій Британії 7
ГУЦОЛ Г., ДОЯР Л. Державний бібліографічний покажчик "Літопис журнальних статей":
історія, сьогодення та перспективи розвитку (85-й річниця видання присвячується)..... 14
ДЗЮБА О. Еволюція музичних видавництв..... 19

РЕЦЕНЗІЇ

- ШЕЙКО В., КУШНАРЕНКО Н.* Науково-публіцистичне дослідження
трансформаційних процесів сучасної читацької діяльності у цифровому суспільстві 23

БІБЛОТЕЧНА СПРАВА

- КАПРАЛЮК О.* Корпоративна діяльність вітчизняних аграрних бібліотек
із формування інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу: стан і перспективи..... 26

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

- ДОЯР Л.* Напередодні лихоліття:
наукові праці університетів та інститутів УРСР, видані 1941 року 31

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

- ЯКУБОВА Т.* Книги професора Віленського університету Єнджея Снядецького:
матеріали до вивчення та атрибуції книжкових знаків 38
БОГДАНОВ Г. Еволюція та соціологія розвитку журналу в Німеччині в XVII—XXI століттях..... 47

C O N T E N T

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

- SENCHENKO M.* Transition from the Gutenberg Galaxy to the Zuckerberg Galaxy 3
TATARINOVA L. Publishing in the UK 7
GUTSOL G., DOIAR L. State bibliography "Journal Articles Chronicle":
history, present and prospects of development (dedicated to the 85th anniversary of the publication)..... 14
DZYUBA O. Evolution of music publishing 19

REVIEWS

- SHEYKO V., KUSHNARENKO N.* Scientific and journalistic study of transformational processes
of modern reading in the digital society..... 23

LIBRARIANSHIP

- KAPRALYUK O.* Corporate activity of domestic agrarian libraries on formation
of the integrated branch information resource: a condition and prospects..... 26

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

- DOIAR L.* On the eve of adversity:
scientific works of universities and institutions of the USSR in 1941 31

HISTORICAL INTELLIGENCE

- YAKUBOVA T.* Books by Professor Jędrzej Śniadecki of Vilnius University:
materials on the study and attribution of book marks 38
BOGDANOV G. Evolution and sociology of journal development in Germany in the XVII—XXI centuries 47

УДК 021(091)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.3(296).3-7

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Перехід із галактики Гутенберга в галактику Цукерберга

Вступ

Ера друкованих книг бере початок із *німецького міста Майнц*, де на межі XIV—XV ст. народився Йоганн Гутенберг (на думку одних учених, не раніше 1399 р., на думку інших — у 1400 р.; помер 3 лютого 1468 р.). Ідея книгодрукування в той період була доволі актуальною, і наявні різні погляди щодо першодрукарів, проте саме цей німецький винахідник талановито розв'язав безліч технічних проблем і поклав початок масовому книгодрукуванню в Європі. Упродовж 1452—1455 рр. надрукував одну з найвідоміших книг того часу — так звану 42-рядкову Біблію, що дістала назву "Біблія Гутенберга". Це була одна з найперших інкунабул — саме так називають книги, видані в XV ст., буквально "колискові", тобто такі, що стояли біля колиски книгодрукування.

Ера електронних книг на європейських теренах бере початок з *українського міста Києва*, де 1950 р. було розроблено першу в Європі Малу електронну обчислювальну машину ("МЭСМ") в Інституті електротехніки Академії наук України під керівництвом академіка С. Лебедева. Так розпочалася ера комп'ютерів в Європі, що за пів століття призвела до глобального поширення новітніх інформаційних технологій, а також електронних книг (комп'ютекстів) і журналів.

У книжці "Роз'єднання Америки" А. Шлезінгер цитує одного з персонажів роману М. Кундери "Книга сміху і забуття": *"Перший крок у знищенні народу — це стирання пам'яті. Знищте його книги, його культуру, його історію. Потім попросіть кого-небудь написати нові книги, сфабрикувати нову культуру, винайти нову історію. Незабаром народ розпочне забувати, хто він і ким він був"*.

Книги є й залишаться основними хранителями пам'яті: історії, надій і досягнень наших попередників. Мовчазні свідки минулого — часто кращі провідники життям, аніж сучасні голови, які повсякчас говорять. У наших діалогах з іншими людьми, які живуть сьогодні, завжди присутня гра — у політиці, психодрамі, балагані: хто швидше висловиться. І тільки наодинці з книгою єдина межа — наша власна уява. Її не обмежує чийсь малюнок чи екран монітора, а думки не заглушує звук аудіоколонки.

Книги переконують, а не примушують. Бібліотеки — храми плюралізму. Книги, не згодні одна з одною, мирно співіснують на полицях, так само як радикальні опоненти мирно сидять поруч у читальних залах. Переслідування істини утримує людей від переслідування один одного.

Виклики цифровізації

Одним із найважливіших викликів, що нині стоять перед бібліотеками та Книжковою палатою України, є питання про те, як зберегти своє місце, не втратити свої переваги й пристосувати їх до умов цифрового суспільства.

Цифровізація, тобто перетворення інформації в цифрову форму, наразі є глобальною тенденцією, головним джерелом та умовою формування сучасної соціальної структури соціуму, його успішного розвитку. У нинішній ситуації багато традиційних соціальних інституцій вимушені трансформуватися під впливом нових умов, або "зійти зі сцени", поступившись своїми функціями іншим.

Книжкова палата України як основний фундаментальний інститут — лоцман в океані друкованих видань, "утримувач" величезних масивів багатоаспектної інформації в традиційному (текстовому) форматі, зазнає потужного тиску з боку нових структур, що продукують інформацію в цифровому форматі. Аналогічна ситуація і з бібліотеками та їх мережами, й ця тенденція має глобальний характер.

Оскільки від початку цифровізації, зокрема в Америці та країнах Європи, минуло вже понад 30 років, у фахівців видавничої та бібліографічної справи цих країн була можливість сформувати власне ставлення до цієї проблеми. Її відбито в документах ІФЛА (Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ), АБА (Американської бібліотечної асоціації), Дослідницького центру Pew & American Life Project, ООН ("Доступ і можливість для всіх").

Суть питання полягає в таких аспектах:

— в умовах цифровізації бібліотеки залишаються найважливішими соціальними інститутами, що працюють для "громадського блага";

— завдяки природній гнучкості бібліотеки успішно адаптуються до потреб користувачів та нових умов, зокрема і в цифровому середовищі;

— однією з базових місій бібліотек залишається освітня, попри те, що саме ця сфера цифровізується найактивніше;

— роль бібліотекаря/бібліографа як навігаторів і консультантів у цифровому середовищі оцінюють доволі високо;

— закриття бібліотеки, передусім публічної, закінчає спільнота сприймає як погіршення рівня життя, що має особливе значення для сімей із дітьми. Визнано, що публічна бібліотека чинить вплив на сім галузей: письменність і читання; цифрову письменність; здо-

ров'я та добробут; економічне зростання; культуру й творчість; суспільство (у тому числі проблему міграції); навчання;

— бібліотеки рентабельні для суспільства, адже повертають вкладені в них інвестиції: на один витрачений долар припадає 2,9 долара прибутку.

Ці твердження не голослівні й спираються на дані ґрунтовних і багатоаспектних досліджень науковців США, Великої Британії, Австралії, Сінгапуру тощо, а також на статистику.

Як відомо, сьогодні у світі функціонують 320 тис. публічних бібліотек і понад 1 млн парламентських, національних, університетських, наукових, шкільних та спеціальних. Бібліотеки формують надійну мережу локальних установ, спроможну охопити всі групи населення, що глибоко усвідомлюють не лише професіонали, а й урядовці, тому збереженню функцій бібліотеки у цифровому суспільстві допомагає держава, бізнес, громадськість (фонди тощо). Наприклад, завдяки їхній допомозі понад 99% американських бібліотечних установ під'єднано до всесвітньої мережі; громадський доступ до бездротового інтернету на 100% забезпечено у бібліотеках сільських районів, де проживає населення з високим рівнем бідності. Саме бібліотека надає змогу користуватися інтернетом тим, хто не має його в будинку.

Завдяки наявним можливостям бібліотеки розширюють спектр послуг, пов'язаних із використанням інтернет-технологій і пропонують користувачам сервіси, служби, навчальні програми, електронні книги тощо, зміцнюючи в такий спосіб позицію в цифровому просторі.

Надзвичайно важливо усвідомити, що застосування новітніх технологій у галузі освіти (що цифровізується найактивніше) має завжди відповідати вимогам, передбаченим правом на освіту. Експерти наголошують, що немає практичних доказів того, що онлайн-навчання дає змогу здобувати вищі результати в читанні, математиці, природничих науках.

Загальновизнано, що суттєвим недоліком інтернету є слабка організація інформації, котра призводить до отримання неточних, нерелевантних відомостей і зростання обсягу так званого інформаційного шуму. Така ситуація характерна для всіх розвинених країн. І попри те, що наявні суттєві проблеми, на існування та вагому роль бібліотеки в цифровому суспільстві ніхто не зазіхає, її статус є фундаментальним і непорушним.

На жаль, принципові положення, розроблені закордонними колегами, недостатньо враховано під час аналізу цієї проблеми в українському соціальному контексті.

Суспільству загалом і владним структурам зокрема нав'язують думку про те, що традиційна бібліотека зжила себе, не становить жодної цінності для майбутнього цифрового суспільства, оскільки "все є в інтернеті". Просуваються ідеї (не підкріплені ґрунтовним знанням суті професії бібліотекаря) про те, що незабаром цей вид діяльності піде в небуття.

Недоліки засобів, а часто-густо недостатній загальний рівень культури людей, які ухвалюють рішення "на місцях", заважають повною мірою усвідомити значення бібліотеки як фундаментального соціального й інформаційного, наукового й освітнього інституту. Це робить надто спокусливим бажання "заощадити" на ній: так звана модернізація бібліотечної справи зазвичай призводить до припинення діяльності бібліотек, до необґрунтованого об'єднання бібліотечних установ, що мають різні місії та функції, до закриття структур (факультетів, кафедр), котрі готують бібліотекарів тощо. Зменшується обсяг державного фінансування витрат на комплектування бібліотек (у тому числі наукових та університетських) новими виданнями, на передплату на періодичні видання, на під'єднання до інтернету й доступ до електронних ресурсів (в Україні його мають лише дві третини бібліотек, а "на місцях" — і того менше.) Вкрай мало виділяється коштів на ремонт та оновлення інтер'єрів бібліотек, так само як і на рекламу їхньої діяльності, підвищення кваліфікації співробітників тощо.

Зауважимо, що і в цих складних, а іноді навіть скрутних умовах вітчизняні бібліотеки віднаходять можливості для розвитку, зокрема і в цифровому середовищі. Завдяки благодійникам, фондам, партнерам, ентузіастам бібліотечні установи щодня доводять свою суспільну користь. З'являються нові послуги, форми надання інформації, зокрема цифрові й мобільні. Розв'язання найгострішої проблеми підготовки бібліотечних кадрів, через необґрунтоване скорочення контрольних цифр вступників до профільних закладів вищої освіти, багато великих бібліотек узяли на себе.

До найвагомійших причин зміни ролі бібліотеки в сучасному суспільстві належать такі:

— зростання обсягу документних джерел і зміна форм подання інформації завдяки електронним технологіям та інтернету;

— розширення інформаційних потреб і можливостей здобуття інформації;

— формування нових економічних моделей поширення публікацій і прав доступу до інформації;

— розвиток механізмів управління доступом до інформації.

Діяльність традиційної бібліотеки в цифровому середовищі має ґрунтуватися на класичних постулатах: кумуляція та збереження наукової, освітньої, культурної спадщини; оперативне поширення інформації.

Отже, функції бібліотеки: гуманістична, науково-інформаційна, просвітницька, соціалізуюча, сервісна, комунікативна — мають залишитися традиційними, а новітні інформаційні технології та пов'язані з їх використанням напрями й форми діяльності потребують кардинального професійного гнучкого й коректного реформування.

Бібліотеки мають вагомий переваги перед інтернетом:

— кожна установа цілеспрямовано формує власний фонд, орієнтуючись на інформаційні потреби користувачів;

— усі документи в бібліотеці законно придбані й достовірні;

— зберігання документів відбувається згідно з усталеними професійними методами, що сприяє оперативному пошуку та якнайповнішому забезпеченню запитів споживачів;

— пошук документів та інформації базується на використанні довідково-пошукового апарату — класифікаторів, словників, предметних рубрик, тезаурусів, що забезпечує релевантний пошук.

Недоліками бібліотек є відставання у сфері роботи з електронними ресурсами, технологією пошуку і коректним налаштуванням інтерфейсу.

Бібліотекарям слід навчитися використовувати фонди бібліотек у цифровому середовищі, тобто мати можливість на законних підставах (з урахуванням авторського права) переводити їх в електронний формат і надавати до них доступ через інтернет. У цьому разі зростатимуть і якість послуг, і імідж бібліотек, і їх суспільна користь.

Успішний розвиток бібліотечної установи в цифрову епоху потребує низки змін на різних рівнях:

1. Ідеологічний рівень:

— формувати розуміння в суспільстві загалом і у владних структурах зокрема значення бібліотеки для розвитку не лише культурного ландшафту, а й економічної та політичної сфер держави, підвищення її конкурентоспроможності та соціальної стабільності. Це завдання здатні розв'язати мас-медіа за допомогою професійної бібліотечної й експертної спільнот. Важливо висвітлювати діяльність системи бібліотек країни, розкривати багатоаспектність їхніх функцій і можливостей, уникати абстрактного позначення "бібліотека", розглядаючи проблеми бібліотек різних типів і видів. Потрібна певна перебудова свідомості у професійній спільноті бібліотекарів, чому мають сприяти заходи з підвищення кваліфікації, активне професійне спілкування з вітчизняними та закордонними колегами.

2. Законодавчий рівень:

— перенести питання модернізації бібліотечної мережі (закриття бібліотек) із місцевого рівня на рівень Міністерства культури та інформаційної політики, з можливістю консультації з експертною спільнотою (Бібліотечною асоціацією України);

— ввести проблеми розвитку бібліотек, бібліотечного обслуговування (особливо соціально значущих груп населення — дітей, інвалідів, підприємців та інших) у ширший законодавчий контекст, наприклад, у законодавство щодо реалізації культурної, освітньої, соціальної політики;

— розробити сучасні нормативи/стандарт; переглянути застарілі нормативні вимоги й внести в бібліотечні нормативи види робіт, пов'язаних із мережевими й цифровими ресурсами, забезпеченням комфортності та оперативності доступу до інформації;

— полегшити ліцензування й умови законного придбання ресурсів для громадського використання на інформаційному ринку;

— відновити/переглянути окремі позиції авторського права, пом'якшити їх для бібліотек як загальнодоступних інституцій, що не мають комерційного спрямування, зробити законним придбання ресурсів на інформаційному ринку та безоплатний доступ до них;

— законодавцям у "суміжних галузях": культурі, освіті, науці, вихованні — обов'язково зауважувати про можливість залучення до розв'язання поставлених завдань бібліотек різних типів і видів, сприяти інтеграції бібліотечних ресурсів із музейними, архівними, освітніми тощо.

3. Організаційний і технологічний рівні:

— сприяти збереженню й розширенню (обґрунтованому) бібліотечних мереж;

— сприяти збереженню інституту директорства регіональних бібліотек і постійному професійному зростанню його представників;

— сприяти організації підготовки сучасних кадрів для бібліотек різних типів і видів з урахуванням зміни державних стандартів і навчальних програм, упровадження нових технологій обслуговування, міжнародних стандартів і систем упорядкування знань, що забезпечують релевантність і пертинентність пошуку або в межах спеціалізованого (новоствореного) закладу вищої професійної освіти (наприклад, "Вища бібліотечно-інформаційна школа"), або через повноцінне відновлення бюджетних місць на відповідних факультетах в інститутах культури.

Важливим завданням є формування моделі професійної освіти — підвищення кваліфікації завдяки опануванню професійних технологій нового (ноосферного) рівня.

На державному рівні слід забезпечити:

— гідну зарплатню співробітникам бібліотек, що відповідає рівню оплати праці в освітньому секторі;

— безоплатне законне під'єднання всіх бібліотек до бездротового інтернету;

— комплектування фондів бібліотечних установ усіх типів і видів, можливість передплати, у тому числі й на електронні видання, мережеві ресурси, сайти, бази даних тощо;

— відповідний технічний рівень обладнання будівлі й приміщень бібліотеки, що забезпечує комфортне середовище її користувачам, охоплюючи елементи рекреації;

— можливість здійснення безперервної професійної освіти, зокрема участь у професійному спілкуванні з вітчизняними та закордонними колегами;

— підтримку професійної преси, у тому числі в електронному форматі;

— можливість моніторингових досліджень "вузких" професійних проблем.

Фінансова підтримка бібліотек може охоплювати кошти держави, спонсорів, фондів за переважної участі й відповідальності держави, оскільки бібліотека — державний інститут.

Надзвичайно важливою є принципова вимога — вжити на всіх рівнях: законодавчому, організаційному, структурному, технологічному й фінансовому — заходів для перетворення бібліотечної системи України (спільно з архівами та музеями) на основного постачальника культурного контенту (спадщини) в інтернет у межах чинного законодавства, щоб надалі уникнути таких ситуацій, коли, наприклад, Google нелегально оцифрував майже всю літературну спадщину світу.

Виконання цих умов сприятиме зміцненню ролі бібліотеки в цифровому середовищі як важливого соціального та освітнього інституту, підвищенню загального рівня життя народу України, стабілізації громадського клімату, формуванню успішного молодого покоління, яке набуло потрібних компетенцій, а також поліпшенню іміджу нашої держави в міжнародному інформаційному просторі.

Слід зауважити, що дослідники наголошують на негативних наслідках від надмірного захоплення цифровими технологіями (і для здоров'я загалом (особливо дітей), і для розумової діяльності зокрема) та протиставляють їм потенціал традиційної бібліотеки, що надає можливість здобути ґрунтовні знання, сприяє повноцінному спілкуванню, формуванню цінностей тощо.

ПостCOVIDний світ і ризик цифрової залежності

Яким стане постCOVIDний світ, як мінімізувати ризики та не опинитися в заручниках у ще небезпечнішої епідемії — цифрової залежності? Наведемо думку з цього питання А. Курпатова, російського лікаря-психотерапевта, автора низки наукових видань.

"Через те, що всі опинилися в ізоляції, зростає рівень цифрового споживання. Однак насправді ризики не такі значні, оскільки ми вже досягли максимуму. Дорослий британець щодня витрачає на медіа та засоби комунікації 8 годин 41 хвилину, на сон — 8 годин 21 хвилину. Завдяки одночасному використанню кількох екранів реальна щоденна тривалість цифрового контакту дорослих — 11 годин, молоді — 14.

Якщо розглядати Росію, то в нас постійно перебувають у Мережі та майже не здатні до сприйняття текстів уже 40% дітей у віці до 10 років і 68% підлітків. Ми прямо говоримо про те, що наші громадяни захворіли на цифрову залежність.

Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила, що це вже звичайний клінічний діагноз, психіатричне захворювання. У світі рівень цифрової залежності сягає 15—35%. Водночас у людей, які не випускають із рук телефона та відчують без нього тривогу, на 10—20% знижується число нервових зв'язків між клітинами кори головного мозку. Вони гірше контролюють свої реакції та неспроможні концентруватися на завданні, відповідно, гірше читають великі тексти.

По суті, на рівні біохімії маємо наркотичну залежність від гаджетів. Нині є різні можливості споживати інформацію, раніше доступну в текстовому форматі. Проблема полягає в тому, що коли нашому мозку надають простий контент і складний, то ми переходимо на сприйняття примітивного. Це явище пов'язано з "економікою мозку", що дуже ненажерливий, і призводить до ескалації примітивного контенту. Така примітивізація помітна навіть на нашому книжковому контенті, якщо оцінювати видавничий асортимент.

Як дослідники ми виокремлюємо дві проблеми: *цифрове недоумство у дітей та інформаційну псевдодебільність у дорослих*. Нерідко психічні відхилення у дітей пов'язані з тим, що нейронні мережі, відповідальні за мислення, пам'ять тощо, не формуються в цифровому середовищі. У дорослих це пов'язано зі звичкою засвоювати надто примітивний контент.

Сприйняття контенту на електронних носіях, навіть текстового, є значно гіршим із погляду впливу на психіку людини, ніж читання паперових книг. Електронна книга в певному сенсі не є альтернативою друкованої. Згідно з дослідженнями, у Британії 72% дітей читають лише з електронних пристроїв і ця тенденція лише посилюється. Поміж них утричі менше осіб, які отримують від читання задоволення, на третину — тих, хто зміг назвати улюблену книгу, вдвічі — тих, хто вважає себе поціновувачем читання. 28% дітей, які читають друковані книги, роблять це завдяки батькам, котрі зберігають традиції. А літні люди, які віддають перевагу паперовій книзі, у 2,5 раза рідше страждають хворобою Альцгеймера".

Коли людина читає друкований текст, її мозок легше розбудовує ментальні карти. Це відбувається завдяки тому, що працює зорова пам'ять, а просторова пам'ять розгортає картину, котра відбувається в межах об'ємного образу. Цей вид дозвілля надзвичайно ефективно допомагає боротися зі стресом, зокрема вже за шість хвилин від початку читання рівень психічного напруження знижується на 68%, а спілкування з книгою перед сном покращує роботу мозку.

Книга — важливий інтелектуальний тренінг із погляду здатності реконструювати внутрішній світ іншої людини. І навпаки, постійне перебування в соцмережах призводить до так званого цифрового аутизму. Це стан, за якого інші люди не сприймаються як живі особи з власними потребами, а лише як певний функціонал.

Перехід із галактики Гутенберга в галактику Цукерберга став справжнім викликом для нашої цивілізації. Нині спостерігаємо небезпечну тенденцію: інтелектуальний рівень у середньому знижується, а технологічна цивілізація — ускладнюється. Внаслідок цих процесів люди врешті-решт опиняться в ситуації, коли мозок буде неспроможним упоратися з викликами інформаційного середовища [1].

Висновки. Пандемія коронавірусу загострила проблему зниження інтересу до фізичної книги, а це означає, що слід активніше пропагувати її значущість для культури, формування людського капіталу, розвитку мислення. Важливо позиціонувати книгу не як один із видів контенту, а як особливу культурну цінність, котру слід берегти, прищеплювати любов до неї. Безумовно, потрібна консолідація на всіх рівнях книжкової екосистеми: і письменників, і видавців, і бібліотекарів, і книгорозповсюджувачів, вагоме значення має підтримка держави.

І пасивно спостерігаючи за своїми дітьми, захопленими не читанням книг, а споживанням телевізійної та комп'ютерної інформації, згадаймо слова відомого

американського філософа й поета Р. У. Емерсона, який жив і творив у середині XIX ст.: "Куди поділася наша мудрість, яку ми загубили в знаннях? Куди поділися наші знання, які ми загубили в інформації?".

Хочеться вірити, що електронні публікації ніколи не замінять старої доброї книги, в яку кожен автор вкладає частинку власної душі й життя. Насамкінець наведу слова видатного французького філософа Д. Дідро, який зазначав, що "люди перестають думати, коли перестають читати". На жаль, навіть наприкінці земного шляху не кожен із нас розуміє сенс власної прочитаної книги життя, сюжет, логіку змісту, задум автора — творця нашої долі...

Список використаної літератури

1. Сенченко М. Від ери Гутенберга до ери Цукерберга... Переваги і недоліки сприйняття друкованого та електронного тексту / Микола Сенченко, Оксана Сенченко. — Київ : Ліра-К, 2021. — 128 с.

Надійшла до редакції 22 лютого 2021 року

УДК 655.4/5(410)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.3(296).7-14

Лариса Татарінова,
старший науковий співробітник
відділу моніторингу ЗМІ Книжкової палати України,
e-mail: larysa@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-002-7950-7773>

Видавнича справа у Великій Британії

Видавнича галузь Великої Британії — одна з найпотужніших у світі. Пропонується розвідка свідчить, що цей статус визначається лідерством англійської мови на світовій арені, спадщиною, історичними зв'язками та силою закону про авторське право.

У статті доведено, що Велика Британія є лідером у багатьох сферах книгодрукування, як-от видання англійською мовою творів інших культур: африканської, карибської та індійської літератури. Британські видавці також конкурентоспроможні в таких галузях, як видання підручників, різноманітних довідників, посібників із вивчення англійської мови (ELT) та підручників для міжнародних шкіл.

Аналіз Глобального рейтингу видавців 2017 р. дав змогу з'ясувати, як Британські видавничі компанії досягають успіху на світовій арені. Наприклад, згідно з опрацьованими даними, п'ять британських компаній 2017 р. заробили чверть спільних доходів 50 найпотужніших фірм світу. (До порівняння: вісім видавців США сукупно заробляли 27%, а разом — більш як половину). Поліграфічна галузь Великої Британії — потужна, розвинена й успішна. Країна є п'ятим виробником друкованої продукції у світі, в цій сфері працюють майже 116 тис. осіб і на неї припадає 5,8 млрд фунтів стерлінгів у ВВП.

З'ясовано, що показником продуктивності галузі книговидавництва Великої Британії є друк нових назв і нових видань, і в цьому сегменті країна є світовим лідером. За підрахунками 2014 р., американська книговидавнича промисловість продукувала 335 тис. нових назв і нових видань, Китай — 448 тис., а Велика Британія — 220 тис., значно випереджаючи Японію, Німеччину, Росію, Францію, Італію та Іспанію. Якщо застосувати іншу методіку підрахунку і визначити кількість віддрукованих нових назв на мільйон населення, то вийде, що Велика Британія випускає найбільшу їх кількість у світі — понад 2900 на мільйон населення проти 1000—1500 для інших великих розвинених ринків.

Аналіз індустрії книги у Великій Британії свідчить про те, що вона постійно розвивається. Сучасні цифрові технології дають змогу видавничим компаніям реорганізувати та вдосконалювати технологічні процеси. До нових можливостей належать: інтеграція з партнерами по ланцюгах постачання, онлайн-дистрибуція, динамічне ціноутворення, друк на вимогу, видання електронних книг.

Ключові слова: *видавнича галузь Великої Британії; видавництва; друкована книга; електронна книга; аудіокнига; самвидав; британський книжковий ринок; Асоціація видавців Великої Британії*

Постановка проблеми. Досягнення видавничої галузі різних країн світу потребують системного дослідження та вивчення практичного досвіду, що сприятиме активізації книговидавництва України. Видавнича галузь Великої Британії — одна з найпотужніших у світі. Британські видавничі компанії посідають провідні позиції на світовій арені, а успішний досвід країни, на наш погляд, віддзеркалює проблеми

міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних видавців, виявляє напрями підвищення економічної ефективності у сфері книговидавництва.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми й тенденції розвитку світової видавничої галузі розглянуто у працях О. Афоніна, М. Сенченка [4], С. Водозаської [5], О. Сухорукової [6] та інших. Проте фундаментальні дослідження М. Сенченка та

О. Афоніна було проведено до 2008 р., розвідки С. Володазької обмежилися 2010 р., а висновки О. Сухорукової базувалися на даних 2013—2014 рр. Тож стало питання аналізу тенденцій розвитку книговидавничої галузі у провідних країнах світу, зокрема найбільш розвиненої, динамічної та стабільної британської, за останні роки. Видавничу галузь Сполученого Королівства відрізняється високою динамікою розвитку (маємо на увазі процеси злиття, утворення медіаконцернів, їх розпад, утворення філій та імпринтів видавництва), стабільністю, темпами зростання тощо.

Метою дослідження є виявлення тенденцій сучасного стану книговидавництва у Великій Британії, аналіз культурних традицій та економічних чинників, що створюють умови для розвитку галузі та її конкурентоспроможності на світовому ринку, а також оцінювання ефективності різних видів видавництва, внесок видавничої галузі в національну економіку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сектор видавничої індустрії Великої Британії, однієї з найпотужніших у світі, складається з трьох основних груп компаній: транснаціональні корпорації (ТНК), великі британські видавництва та маленькі незалежні фірми.

Транснаціональні корпорації — це великі міжнародні компанії, частина з яких належить британцям, частина — іноземцям, але всі вони здійснюють видавничу діяльність у Великій Британії та сплачують податки винятково в її казну. Окремі учасники ринку спеціалізуються на виданні книг, журналів та інформаційних послугах (як-от RELX, Informa, Thomson та інші), тоді як інші є медіаконгломератами, для яких книгодрукування становить лише один із напрямів діяльності (наприклад, News Corp чи Bertelsmann). Ці транснаціональні корпорації охоплюють значну частину ринку в різних сегментах книговидавництва. Є різноманітні бренди (або "імпринти"), що належать або контролюються великими багатонаціональними групами Penguin Random House (Велика Британія/Німеччина), Hachette (Франція) і HarperCollins (США) та забезпечують понад 44% продажів книг. На ринку шкільних підручників та посібників із вивчення англійської мови важливими гравцями є Pearson (Велика Британія), Oxford University Press (Велика Британія) і Hodder (частина Hachette).

На академічному й професійному книжковому ринку найбільшими підприємствами є Pearson (Велика Британія), McGraw Hill Education (США) і Wiley (США). На ринку наукових журналів провідними гравцями є RELX (Велика Британія/Нідерланди), Springer Nature (Німеччина), Informa (Велика Британія) і Wiley (США). Ці транснаціональні корпорації було здебільшого сформовано внаслідок послідовних придбань і об'єднань. Цей процес розпочався від 1980-х рр., і сьогодні ТНК продовжують купувати та збільшувати свої активи. Наприклад, Penguin Random House, найбільший видавець книг у світі, утворено 2013 р. через злиття двох груп. Сьогодні транснаціональна компанія Amazon, що була заснована в Америці та має філію у Великій Британії, є надзвичайно сильним гравцем із часткою

ринку електронних книг у 88% і часткою ринку друкованих книг у 35% роздрібною торгівлю Сполученого Королівства [2].

До консолідації видавців спонукали кілька чинників. По-перше, збільшення концентрації ритейлерів у Великій Британії (*ритейл (retail)* — це запозичене з англійської мови слово, що використовується на позначення процесу продажу продукції або послуг кінцевим споживачам. Відповідно, *ритейлер* — це той, хто бере участь у процесі продажу як продавець). По-друге, переваги зростання обсягів виробництва для отримання знижок на папір і послуги друку. По-третє, передбачуваність і швидкість повернення грошових потоків.

Великі ритейлери розпочали скуповувати дрібніші незалежні книгарні. Збільшення їх концентрації в роздрібній торгівлі літературою розпочалося 1995 р. після розвалу "Угоди про нетто-книжки", тобто угоди про торгівлю, що давало змогу видавцям встановлювати фіксовану роздрібну ціну на книгу.

Незважаючи на те, що провідні видавничі фірми швидко розвивалися, вони зазвичай намагалися спеціалізуватися на конкретних галузях знань. Від кінця 1990-х рр. ТНК обмінялися частинами своїх імперій, щоб домогтися лідерства на ринку в обраних секторах і позбутися "неосновних" підрозділів.

Серед другої категорії — *великих британських видавців* — є безліч гравців різних розмірів і спеціалізацій. Вони варіюються від великих фірм, як-от Bloomsbury (британський видавець творів про Гаррі Поттера, котрий спеціалізується також на торгівлі й виданні академічних книг); Thames & Hudson, що видає книги про мистецтво, та Faber & Faber — провідний видавець художньої літератури, до менших компаній зі щорічним обігом в середньому майже 500 тис. фунтів стерлінгів. Одні компанії — це товариства з обмеженою відповідальністю, інші — перебувають у власності сімей чи приватних осіб.

Кілька видавців, на кшталт Bloomsbury, котируються на біржі й іноді проводять операції за кордоном. Компанії Великої Британії є світовими лідерами в галузі видавничої діяльності, розпочинаючи від видавництва навчальної літератури й закінчуючи такими учасниками ринку, як Science, Technology та Medical.

Нарешті, тисячі книг видають приватні особи чи кооперативи, і зазвичай книгодрукування не є їхньою головною діяльністю. Вони здебільшого випускають літературу у спеціалізованих галузях, як-от поезія, мистецтво чи краєзнавство, а також книги валлійською, гельською та шотландською мовами. Ці гравці британського книжкового ринку можуть бути невеликими в плані економічному, однак зберігають значний культурний вплив у Сполученому Королівстві та за кордоном.

Британська видавничу галузь постійно розвивається. Останніми роками завдяки новітнім розробкам і цифровим технологіям видавничі компанії мають змогу реорганізувати та вдосконалити процес книгодрукування. До нових можливостей належать: інтеграція з партнерами по ланцюгах постачання,

онлайн-дистрибуція, динамічне ціноутворення, друк на вимогу та видання електронних книг.

Видавнича галузь — частина креативної економіки Великої Британії. Видання книг та академічної періодики у Сполученому Королівстві є лише частиною ширшої видавничої галузі, що охоплює газети, журнали та програмне забезпечення. Видавництво є вагомим складником креативних галузей економіки країни, визначених урядом як такі, що походять з індивідуальної творчості, майстерності й талантів і мають потенціал для накопичення багатства та створення робочих місць на основі інтелектуальної власності. Це традиційні підприємства, що випускають книги та академічні журнали, незалежно від того, чи це основний вид діяльності, чи ні.

Креативні галузі економіки Великої Британії останніми роками привертають до себе дедалі більше уваги. Департамент цифрових технологій, культури, засобів масової інформації та спорту (DCMS) підрахував, що 2015 р. креативні галузі становили 5,3% усього ВВП країни [7].

ВВП Великої Британії. Внесок будь-якого бізнесу чи галузі в економічний результат держави вимірюється його валовим внутрішнім продуктом (ВВП). Це різниця між вартістю товарів і послуг, що виробляються (товарообіг), та витратами на сировину й інші ресурси, котрі використовують під час виробництва цих товарів і послуг. За оцінками експертів, британська видавнича галузь безпосередньо внесла 3,2 млрд фунтів стерлінгів у ВВП країни 2016 р., або приблизно 0,2% загальної економіки.

З цієї загальної кількості на частку книговидавання припало 2,2 млрд фунтів стерлінгів (68%), тоді як видавництво академічних журналах принесло 1,0 млрд фунтів стерлінгів (32%). Це означає, що видавнича галузь Великої Британії безпосередньо внесла більше, ніж газетна видавнича галузь (2,5 млрд фунтів стерлінгів) і втричі більше, ніж, наприклад, промисловість у галузі видобувної та будівельної техніки (1,1 млрд фунтів стерлінгів). Видання книг та академічних журналів сприяло зростанню доданої вартості втричі, порівняно з галуззю звукозапису та видавництва музики (1,0 млрд фунтів стерлінгів), водночас це менше, ніж показники галузі телебачення та радіомовлення (9,8 млрд фунтів стерлінгів). Експерти оцінили обіг 2016 р. у 5,1 млрд фунтів стерлінгів: 75% — від книг і 25% — від академічних журналів (табл. 1) [8].

Таблиця 1

Внесок креативних галузей економіки у ВВП Великої Британії 2016 р.

Галузь креативної економіки	Внесок (млрд фунтів стерлінгів)
Кінофільми, відео- та телевізійне виробництво, розповсюдження та проєкція	9,8
Телевізійне програмування та мовлення	5,6
Архітектура	4,8

Книги й академічні журнали	3,2
Газети	2,5
Виконавче мистецтво	2,2
PR	1,6
Звукозапис та публікація музики	1,0
Фотографічна діяльність	1,0
Радіомовлення	0,7
Музеї, галереї та бібліотеки	0,1

Від 2012 р. ВВП у видавничій галузі Великої Британії зріс на 19%. Це швидше, ніж темпи підвищення економіки країни загалом (15%), і відповідає рівню зростання креативних галузей, де приріст ВВП сягнув 20%. Цей показник збільшився у книговидаванні (11%), але особливо відчутно — у видавництві академічних журналів (41%).

За даними щорічника "PA Publishing", обсяг товарообігу видавничої галузі Великої Британії 2018 р. становив 6 млрд фунтів стерлінгів (для порівняння 2016 р. — 5,1 млрд фунтів стерлінгів). Загалом спостерігалось зростання на 3%. Дохід від продажу цифрових книг зріс до 2,6 млрд фунтів стерлінгів (проти 0,5 млрд фунтів стерлінгів 2016 р.), а обсяг реалізації друкованих книг становив 3,4 млрд фунтів стерлінгів (3,0 млрд фунтів стерлінгів 2016 р.). Світовий експорт залишився на рівні 3,5 млрд фунтів стерлінгів, що становило 59% доходу [1; 3].

Міжнародна орієнтація видавничої галузі Сполученого Королівства також може бути пов'язана з її давно визначеною та активною роллю в переговорах щодо формування міжнародного механізму охорони авторських прав, можливо, тому, що це дає змогу почуватися впевненіше фірмам, які видають літературу для продажу за кордоном. Наприклад, британська книговидавнича галузь ініціювала Бернську конвенцію про захист літературних художніх творів 1886 р., до якої США приєдналися лише 1989-го. Конвенція діє й донині. Великій Британії важливо продовжувати лідувати у процесах розроблення закону про авторське право й після виходу з ЄС [8].

Є різні способи категоризації видавничої галузі Сполученого Королівства, але одним із найпоширеніших є такий:

- академічні та професійні видання;
- художня література;
- нехудожня література (мемуари, історична та документальна література);
- література для дітей;
- шкільні підручники;
- посібники з вивчення англійської мови (ELT).

Академічне та професійне видавництво — це найбільша категорія, що приносить 50% доходу галузі, трохи менше половини припадає на продаж академічних журналів. Сполучене Королівство визнано одним зі світових лідерів в академічному та професійному видавництві, зокрема:

— Велика Британія є центром для 10% всіх академічних видавців. У країні щороку публікується майже 400 тис. наукових статей.

Незважаючи на те, що кількість населення Сполученого Королівства становить менше ніж 1% світо-

вої популяції, у ньому мешкає 4% дослідників, а наукові статті британських учених використовуються та завантажуються найчастіше і становлять 10% усіх завантажень, 12% припадає на цитування і 16% — на найцитованіші статті у світі. Ці показники переважають аналогічну статистику будь-якої іншої країни, крім США;

— Лондон та Нью-Йорк — найбільші торговельні майданчики з продажу дитячої, художньої та документальної літератури.

Експорт. Велика Британія є найбільшим експортером книг із 17-відсотковою часткою світового експорту. Експорт становить 43% доходу від продажу книг і 88% — від продажу академічних журналів.

Щодо академічних журналів, країна є чистим імпортером цієї періодики зі США, але чистим експортером в інші країни світу та загалом має надлишок торгівлі науковими часописами.

Експортні напрями видавничої справи у Великій Британії доволі різноманітні. Хоча Європа (насамперед для книг) та Північна Америка (насамперед для академічних журналів) є важливими ринками, Велика Британія експортує видавничу продукцію в усі куточки світу, наприклад, 20% експорту друкованих книг надходить до Близького Сходу та Африки, а 24% експорту журналів — до Східної та Південної Азії.

Дві категорії книг особливо орієнтовані на експорт: академічні та професійні видання й посібники з вивчення англійської мови. Як зазначалося, 88% продажів академічних журналів — це експорт, але посібники з вивчення англійської мови становлять 95% експорту.

Інвестиції відіграють вирішальну економічну роль у просуванні інновацій та орієнтації на довгострокове зростання обсягів виробництва видавничої галузі Сполученого Королівства. Останніми роками ця сфера отримує інвестицій приблизно на 550 млн фунтів стерлінгів [2].

У 2016 р. у галузь було інвестовано 545 млн фунтів стерлінгів. Непрямі інвестиції, тобто аванси авторам, оплата праці фрилансерів за редагування та оформлення майбутніх книг, становили 377 млн фунтів стерлінгів, прямі — 168 млн фунтів стерлінгів (108 млн — у видання книг і 60 млн — у видання академічних журналів). Здебільшого це інвестиції у вдосконалення, ремонт чи модернізацію основних фондів, як-от майно, земля, машини та обладнання (охоплюючи комп'ютерне програмне забезпечення) [9].

Хоча важко здобути точні дані щодо кількості фрилансерів, можна передбачити, що галузь підтримує кілька тисяч осіб, які надають послуги на замовлення в таких сферах, як редагування, переклад, графічний дизайн, дизайн обкладинки, маркетинг і зв'язки з громадськістю.

Видавці також підтримують тісні контакти з кількома галузями, що беруть участь у випуску книг і журналів. Зокрема, найміцнішим є зв'язок із поліграфічною галуззю, в якій працюють 116 тис. осіб (89% за межами Лондона), із загальною сумою ВВП — 5,8 млрд фунтів стерлінгів.

Зайнятість. У 2015 р. пряма зайнятість британців у видавничій галузі (за винятком фрилансерів) становила 29 тис. осіб: 26 100 робочих місць (90%) — у видавництві книг та 2900 (10%) — у видавництві академічних журналів.

Від 2009 р. зайнятість у британському книговидаванні залишається доволі стабільною, але ВВП значно зріс, що свідчить про суттєве збільшення показників продуктивності праці. 85% працівників видавничої галузі зайняті повний робочий день, і лише 13% — неповний. В інших галузях британської економіки навпаки — 26% осіб працюють в умовах неповного робочого дня [2].

Продуктивність праці є основним компонентом довгострокового, стійкого економічного зростання та процвітання. Цей показник свідчить, наскільки ефективна економіка, настільки добре вона отримує продукцію з різних вкладень. ВВП на одного працівника британської видавничої галузі становить 112 800,49 фунта стерлінгів і більше ніж удвічі перевищує середній показник по країні (49 100 фунтів стерлінгів). Це також на 15% більше, ніж ВВП на одного працівника в загальному секторі інформації та комунікацій (96 100 фунтів стерлінгів), котрий також охоплює видання газет, діяльність із програмування та мовлення, телекомунікації, комп'ютерне програмування, консультування та пов'язані з ним заходи, інформаційні послуги.

Усі розглянуті креативні галузі економіки Великої Британії, крім ремесел, мають вищу середню продуктивність праці, що позначається й на середньому заробітковому працівників. Наприклад, 2018 р. середній річний дохід британських працівників книговидавничої галузі становив 34 900 фунтів стерлінгів, що на 23% вище, ніж у середньому по країні.

Високий ВВП на одного працівника видавництва частково пояснюють такі чинники:

- відносно висока частка штатних співробітників;
- високий рівень інвестицій;
- кваліфікація робочої сили (згідно з опитуванням bookcareers.com 2018 р., понад 95% працівників видавництв мають принаймні ступінь бакалавра).

Кількість підприємств. За останніми даними Реєстру платників податків, у Великій Британії було зареєстровано 2255 підприємств у галузі книговидавання (у країні обов'язковий поріг для реєстрації платника ПДВ — 82 тис. фунтів стерлінгів доходів від продажу). Якщо враховувати тих, хто перебував нижче цього порогу, і скористатися статистикою Nielsen BookData [11], що видає ISBN, то отримаємо понад 40 тис. зареєстрованих імпринтів та окремих видавців. Водночас багато з тих, хто самвидавцем публікує книгу в інтернеті, не використовує ISBN, тобто підрахувати точну кількість британських видавців наразі неможливо.

Книговидавничі підприємства функціонують у всіх регіонах Великої Британії, найпопулярнішими є Лондон (29%) та Південний Схід (20%), де розташовано штаб-квартири більшості великих видавців.

Дуже малі підприємства (чотири працівники чи менше) та дуже великі (100+ працівників) посідають

найбільшу нішу у британській книговидавничій справі. Зважаючи на те, що продуктивність праці зазвичай залежить від розміру фірми, це може слугувати додатковим сприятливим чинником високої продуктивності праці в галузі книговидання.

Економічний внесок видавничої діяльності Великої Британії виходить за межі його прямих наслідків і відбивається в інших галузях.

Видавнича галузь Великої Британії сприяє зростанню економіки, хоча має і опосередкований вплив на "суміжні галузі". Це можуть бути сектори "вищі за течією", що надають вхід у публікацію, або сектори "низхідної лінії", що приймають публікації та передають їх кінцевим споживачам. Окремі з них (наприклад, поліграфічна галузь) значною мірою залежать від видавничої справи: якби видавців не існувало, економічна діяльність поліграфічних фірм не була б настільки рентабельною. Інші галузі, як-от графічний дизайн, мають міцний зв'язок із видавничою діяльністю, але необов'язково залежать від неї однаковою мірою.

Автори та їх роль у виданні книг. Цінність книг зумовлена їхнім змістом. Видавці купують права на розповсюдження певного контенту в друкованій чи електронній формі, а натомість заздалегідь видають авторам аванс за роботу, надають послуги редагування й дизайну, розповсюджують та реалізують твори, здійснюють маркетинг і PR, сплачують авторські роялті за книги під час продажу. Відносини видавців з авторами, природно, дуже тісні, бо вони залежать один від одного.

Видавці допомагають авторам, використовуючи систему авансових платежів. За винятком вже відомих авторів, зазвичай є великий ступінь невизначеності щодо майбутнього успіху нової книги, адже видавці не можуть заздалегідь передбачити, які твори здобудуть критичну оцінку чи комерційну популярність. Вони інвестують у творчий процес наперед, сплачуючи аванси багатьом авторам, хоча й не всі письменники стануть успішними. Багато книг не покривають витрат, але ті одиниці, що стають бестселерами і приносять чималі дивіденди, дають змогу профінансувати інших. Якби автори мали самостійно нести ризики, пов'язані з випуском твору, то, ймовірно, багато хто з них не писав би. Це означає, що з економічного погляду аванси є формою інвестицій у створення контенту видавцями, котрі складаються з:

- авансів авторам;
- роялті-платежів;
- доходу від вторинних прав;
- оплати послуг редагування.

Виробництво. Створення контенту — це лише один з етапів книговидання. Після написання твору він проходить тривалий процес підготовки до виходу у світ, що передбачає коректування, редагування, набір тексту, художнє оформлення, переклад, запис і обробку звуку (якщо йдеться про аудіокниги), дизайн обкладинки, перевірку фактів та посилань (у випадку документальної книги). Цю роботу частково здійснюють видавництва, а частково — незалежні компанії,

багато з яких є фрилансерами чи дуже малим бізнесом, розташованим по всій території Великої Британії. Важко об'єктивно оцінити розмір цих зовнішніх виробничих ресурсів, але зрозуміло, що вони є важливою частиною опосередкованого економічного внеску книговидавничої галузі.

Традиційна технологія змінюється з появою самвидаву, що дає змогу незалежним авторам публікувати свої електронні книги в інтернеті за невеликий відсоток доходу від реалізації твору.

Огляд книгорозповсюдження у Великій Британії. Історично ланцюжок видавничої діяльності Великої Британії був дуже лінійним — видавці друкували книги, гуртові покупці купували їх та пропонували книгарням, де їх мали змогу придбати споживачі.

Останніми роками з'явилося набагато більше каналів: окремі видання можна придбати безпосередньо у видавців, чимало літератури продається через супермаркети, торговельні мережі та інтернет. Останніми роками також спостерігаємо зростання продажів недрукованих форматів, як-от електронні книги (на частку яких припадало 16% продажу книг у Великій Британії у 2017/18 рр.) та аудіокниги (частка яких становила менш як 1%. Проте цей сегмент продемонстрував стрімке зростання — на 181% до 2018 р.).

Нині книги знайти легше, ніж будь-коли. Наразі є багато способів видати книгу, але їх все ще "відшукує", редагує, випускає та розповсюджує видавнича галузь [8].

Продавці книг. Незважаючи на зростання онлайн-продажів книг у Великій Британії (на 2019 р. припадало 45% реалізації друкованих, електронних та аудіокниг), 38% літератури й досі продають через книгарні, решту видань — через інші торговельні мережі, як-от книжкові клуби [10].

За національними статистичними даними ONS [9], 2015 р. у Великій Британії функціонувало понад 1000 книгарень, в яких працювало 12 тис. осіб. За останні п'ять років, за даними Nielsen BookData, кількість крамниць стрімко зменшилася майже на третину [14].

Друк — це значні витрати для більшості видавців, зокрема частка видатків, пов'язаних із цим процесом, становить майже 15—20% загальних витрат видавництва.

Лондонський ярмарок книг (LBF) — найважливіша книжкова подія у Великій Британії, що об'єднує понад 25 тис. відвідувачів зі 120 країн [11]. Попри те, що цей захід суто торговельний, міжнародний характер LBF сприяє зміцненню світової позиції Великої Британії у видавничій галузі та консолідації її зв'язків, експортних угод і прав.

Видавництво та освіта. Підручники та посібники з вивчення англійської мови, довідники й академічні журнали разом складають понад 60% обороту британської видавничої галузі.

Значну частину віддрукованих книг (тих, що не продаються кінцевим споживачам) передають до освітянських закладів: у грошовому еквіваленті — на понад 800 млн фунтів стерлінгів на рік, із них на 28 млн фунтів — для бібліотек, музеїв та архівів [12].

Видавці також беруть активну участь у залученні споживачів за допомогою різних заходів: ярмарків, фестивалів і призів, що допомагає формувати попит на книги та сприяє іншим економічним вигодам.

Видавці допомагають організувати сотні літературних фестивалів, котрі стимулюють економічну активність і яскраво свідчать про те, що галузь не тільки видає книги, а й допомагає залучати кінцевих споживачів. Академічні видавці беруть участь в організації та просуванні профільних конференцій [13].

У Великій Британії, так склалось історично, професія видавців книг, журналів, газет та іншої друкованої продукції є доволі шанованою, адже саме вони формують постійний потік творів художньої літератури, саме вони — сховище історій, що мають бути відкриті виробниками, агентами, які шукають ідеї. Видавці діють як своєрідний фільтр, що допомагає створити якісний твір і випустити у світ повністю сформовану захопливу історію. Вони інвестують в авторів на початку кар'єри та підтримують із ними тривалі відносини, допомагаючи плідно працювати впродовж багатьох років. Окрім того, видавці зберігають старі твори літератури, знімають частину ризиків екранізації чи сценічного втілення, оскільки беруть на себе відповідальність ще на етапі публікації й дають продюсерам змогу обирати історії, здатні зацікавити аудиторію.

Книги відіграють велику роль у створенні контенту для кіно, телебачення та театру і є одним із головних джерел творчості в цих галузях. Літературне визнання, що його здобули опубліковані твори, допомагає залучити до виробництва кіно- та сценічних версій найвидатніших режисерів, сценаристів й акторів. Читання книги та її публічний профіль спрощують просування вторинного контенту на ринку, якщо використовувати бренд оригіналу як відправну точку. Пряме залучення автора іноді може покращити якість адаптації завдяки глибокому розумінню історії та персонажів.

На думку фахівців, фільми, зняті на основі опублікованих книг, художньо виразніші й цікавіші за фільми на основі оригінальних сценаріїв як з погляду комерційного успіху, так і з погляду критики. Більше того, книги, фільми чи театральні постанови часто мають тісний зв'язок, зокрема успішна адаптація може спричинити зворотний ефект та вплинути на суттєве зростання обсягів продажу оригінальної книги. Цей ефект здатний створити синергію між галузями, коли екранізація твору чи його сценічна версія сприятимуть збільшенню попиту на видання.

Останніми роками у Великій Британії спостерігаються масштабні зміни у способі придбання та використання літератури, що пов'язано зі зростанням продажів в інтернет-книгарнях, започаткованих Amazon з появою електронних книг.

Книжкові крамниці також зазнали значних трансформацій, оскільки сектор перейшов до великих торговельних мереж на кшталт Waterstones. Наприклад, 44% британських незалежних книгарень закрилися між 2005 та 2017 рр. [8].

Самвидав. На відміну від Америки та Китаю частка самвидаву в консервативній Британії все ще не надто значна. Британські письменники, як ніде у світі, розуміють, що авторам слід надавати підтримку, книги все ще потребують професійного супроводу, виробництва та публікації, і роль видавців у цьому процесі суттєво не змінилася.

Істотною часткою британського самвидаву є лише сегмент електронних книг. Водночас для британців з їх консервативним менталітетом і традиційними цінностями книга, надрукована самостійно, не має престижу, не розглядається як видання взагалі.

Вихід Великої Британії з ЄС. Аналітики зауважують, що Brexit має суттєвий вплив на видавничу галузь і в цьому контексті набувають значення такі чинники:

— коливання валютних курсів: оскільки видавнича діяльність значною мірою є експортним бізнесом, нещодавнє зниження курсу фунта позитивно вплинуло на обсяги реалізації книг, однак це зростання частково, а іноді й повністю компенсується підвищенням цін на імпортовані матеріали;

— захист інтелектуальної власності (ІР): права на видання твору становлять фундаментальну основу діяльності британських видавців і того внеску, який вони роблять в економіку країни. Щоб видавнича галузь Сполученого Королівства була стабільною, доходи, отримані від матеріалів, захищених інтелектуальними правами, мають надходити до казни країни та підтримувати подальшу роботу галузі. Є певне занепокоєння, що місцеві видавці можуть "втратити своє місце за столом";

— потенційні наслідки для торгівлі: видавнича справа у Великій Британії — це потужний експортний бізнес. Країна торгує з усім світом (не тільки з ЄС), важливо, щоб угоди забезпечили захист прав інтелектуальної власності, а пункт про неї був центральним у будь-яких документах про вільну торгівлю з ЄС чи рештою світу.

Висновки. Аналіз індустрії книги у Великій Британії свідчить про те, що вона постійно розвивається. Сучасні цифрові технології дають змогу видавничим компаніям реорганізувати та вдосконалювати технологічні процеси. До нових можливостей належать: інтеграція з партнерами по ланцюгах постачання, онлайн-дистрибуція, динамічне ціноутворення, друк на вимогу, випуск електронних книг.

Видання книг та академічних журналів у Великій Британії є частиною ширшої видавничої галузі, що охоплює газети, журнали та програмне забезпечення. Книгодрукування є вагомим складником креативних галузей економіки Сполученого Королівства, визначених урядом країни як такі, що походять з індивідуальної творчості, майстерності й талантів, і мають потенціал для накопичення багатства та створення робочих місць на основі інтелектуальної власності. Захист авторського права має глибокі історичні корені й традиції.

Огляд книгорозповсюдження у Великій Британії свідчить, що останніми роками значно розширилися

канали доведення творів літератури до читача. Окремі видання нині можна придбати безпосередньо у видавців, багато книг продається через супермаркети, торговельні мережі та інтернет. Останніми роками також спостерігаємо зростання обсягів реалізації недрукованих форматів, зокрема електронних та аудіокниг.

Економічний аналіз видавничої справи Великої Британії свідчить про те, що галузь динамічна, має міцні зв'язки з іншими секторами і використовує основні місцеві переваги, аби стати високопродуктивним, орієнтованим на експорт великим інвестором у нематеріальні інтелектуальні активи країни.

Список використаних літератури та джерел

1. *Revised Statutes of the IPA 2017*. — Mode of access: <https://www.internationalpublishers.org/about-ipa/statutes-of-the-ipa>. — Title from the screen.
2. *The Contribution of the Publishing Industry to the UK Economy. A report for the Publishers Association*. — Mode of access: <https://www.contribution-publishing-industry-uk-economy.pdf>. — Title from the screen.
3. *International publishers association. Annual Report 2017—2018*. — Mode of access: <https://www.internationalpublishers.org/about-ipa-menu/statutes-of-the-ipa/136-annual-reports/768-annual-report-2017-2018>. — Title from the screen.
4. *Афонін О. В. Українська книга в контексті світового книговидання / О. В. Афонін, М. І. Сенченко*. — Київ : Кн. палата України імені Івана Федорова, 2009. — 277 с.
5. *Водолазька С. Інноваційні особливості розвитку видавничого ринку Німеччини*. — Режим доступу: <http://socialscience.com.ua/article/821>. — Назва з екрана.
6. *Сухорукова О. Світове книговидання: уроки для України*. — Режим доступу: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2016/3\(86\)/6.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2016/3(86)/6.pdf). — Назва з екрана.
7. *DCMS Annual Report and Accounts 2018—19*. — Mode of access: <https://www.gov.uk/government/publications/dcms-annual-report-and-accounts-2018-19>. — Title from the screen.
8. *The Bookseller. Annual Report 2019*. — Mode of access: <http://Www.Thebookseller.Com/News/Indie-Bookshop-Presence-Uk-Contracts-11th-Consecutiveyear-499776>. — Title from the screen.
9. *Office for National Statistics*. — Mode of access: <https://www.ons.gov.uk/>. — Title from the screen.
10. *The Publishers Association's Annual Report 2019*. — Mode of access: <https://www.publishers.org.uk/publications/the-publishers-associations-annual-report-2019/>. — Title from the screen.
11. *The London book fair. Literary festivals and book events in 2020*. — Mode of access: Literaturefestivals.co.uk. — Title from the screen.
12. *UK Printing. Facts & Figures 2017*. — Mode of access: <http://www.britishprint.com/industry-involvement/research/facts-and-figures>. — Title from the screen.
13. *UK Printing. Facts & Figures 2019*. — Mode of access: <http://www.britishprint.com/industry-involvement/research/facts-and-figures>. — Title from the screen.
14. *Nielsen BookData. Publish*. — Mode of access: <https://nielsenbook.co.uk/>. — Title from the screen.

Larysa Tatarinova Publishing in the UK

The UK publishing industry is one of the most powerful in the world. Our intelligence has shown that the global status of the industry is determined by the leadership of the English language in the world stage, heritage, historical ties and the force of copyright law.

The article proves that the United Kingdom is a leader in many areas of publishing, such as the publication in English of works from other cultures: African, Caribbean and Indian literature. British publishers are also competitive in areas such as textbooks, various reference books, English Language Guides (ELTs) and textbooks for international schools.

An analysis of the Global Publishers' Rating in 2017 showed how British publishing companies are constantly succeeding on the world stage. For example, according to the Global Publishers' Rating in 2017, five British companies earned a quarter of the combined revenue of the world's 50 most powerful firms. (For comparison: eight US publishers together earned 27% and together — more than half.) The printing industry in the UK is large, developed and thriving. The United Kingdom is the fifth largest producer of printed matter in the world, employing around 116 000 people and accounting for £ 5,8 billion in GDP.

The performance of the UK book publishing industry is the printing of new titles and new publications. According to this indicator of publishing productivity, the British book industry is a world leader. In 2014, the American book publishing industry estimated that 335 000 new titles and publications were published, followed by China with 448 000, the United Kingdom with 220 000, well ahead of Japan, Germany, and Russia, as well as France, Italy, and Spain. If we use a different method of counting and find out the number of new names printed per million population, it turns out that the UK produces the most new names in the world — more than 2900 per million population against 1000 to 1500 for other large developed markets.

An analysis of the book industry in the United Kingdom shows that it is constantly evolving. Modern digital technologies allow publishing companies to reorganize and improve technological processes. New features include: integration with supply chain partners, online distribution, dynamic pricing, on-demand printing, e-book publishing.

Keywords: publishing industry; publishing houses; printed book; eBook; audiobook; self-published; book market; publishers' association

References

1. *Revised Statutes of the IPA 2017*. (2021). [Online], available at: <https://www.internationalpublishers.org/about-ipa/statutes-of-the-ipa>.
2. *The Contribution of the Publishing Industry to the UK Economy. A report for the Publishers Association*. (2021). [Online], available at: <https://www.contribution-publishing-industry-uk-economy.pdf>.

3. *International publishers association. Annual Report 2017—2018.* (2021). [Online], available at: <https://www.internationalpublishers.org/about-ipa-menu/statutes-of-the-ipa/136-annual-reports/768-annual-report-2017-2018>.
4. Afonin O. V. and Senchenko M. I. (2009). *Ukrayinska kniga v konteksti svitovogo knigovidannya.* Kyiv: Kn. palata Ukrayini imeni Ivana Fedorova.
5. Vodolazka S. (2021). *Innovacijni osoblivosti rozvitku vidavnichogo rinku Nimechchini.* [Online], available at: <http://socialscience.com.ua/article/821>.
6. Suhorukova O. (2021). *Svitove knigovidannya: uroki dlya Ukrayini.* [Online], available at: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2016/3\(86\)/6.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2016/3(86)/6.pdf).
7. *DCMS Annual Report and Accounts 2018—19.* (2021). [Online], available at: <https://www.gov.uk/government/publications/dcms-annual-report-and-accounts-2018-19>.
8. *The Bookseller. Annual Report 2019.* (2021). [Online], available at: <http://www.thebookseller.com/news/indie-bookshop-presence-uk-contracts-11th-consecutive-year-499776>.
9. *Office for National Statistics.* (2021). [Online], available at: <https://www.ons.gov.uk/>.
10. *The Publishers Association's Annual Report 2019.* (2021). [Online], available at: <https://www.publishers.org.uk/publications/the-publishers-associations-annual-report-2019/>.
11. *The London book fair. Literary festivals and book events in 2020.* (2021). [Online], available at: Literaturefestivals.co.uk.
12. *UK Printing. Facts & Figures 2017.* (2021). [Online], available at: <http://www.britishprint.com/industry-involvement/research/facts-and-figures>.
13. *UK Printing. Facts & Figures 2019.* (2021). [Online], available at: <http://www.britishprint.com/industry-involvement/research/facts-and-figures>.
14. *Nielsen BookData. Publish.* (2021). [Online], available at: <https://nielsenbook.co.uk/>.

Надійшла до редакції 16 березня 2021 року

УДК 01+025.3](477)(091)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.3(296).14-19

Галина Гуцол,

заступник директора з наукової роботи

Книжкової палати України,

e-mail: ggutsol@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1800-0618>

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник

Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Державний бібліографічний покажчик "Літопис журнальних статей": історія, сьогодення та перспективи розвитку (85-й річниці видання присвячується)

Статтю присвячено 85-річчю випуску Книжковою палатою України державного бібліографічного покажчика "Літопис журнальних статей". Здійснено історичний екскурс в часи заснування видання, що стало другим державним бібліографічним покажчиком після "Літопису книг".

Проаналізовано передумови створення "Літопису журнальних статей"; принципи його формування; трансформацію тематичних розділів у різні періоди життя нашої держави; кількісні та якісні характеристики періодичних видань, публікації з яких віддзеркалено в цьому покажчику державної бібліографії; наведено назви видань, публікації з яких було відображено в "Літописі..." впродовж багатьох років; розглянуто негативні чинники, що впливають на його випуск.

Ключові слова: Книжкова палата України; "Літопис журнальних статей"; державний бібліографічний покажчик; державна бібліографія; бібліографічний запис

Постановка проблеми. Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова" є єдиною в нашій країні інституцією, що вже понад століття збирає, систематизує та зберігає у сховищі Державного архіву друку всі види друкованої продукції, котра видавалася й донині видається в межах українських державних кордонів: це видання Української Центральної Ради та проголошеної нею Української Народної Республіки (1917—1918), Республіки Рад робітничих, селянських та солдатських

депутатів (1917—1918), Гетьманату Павла Скоропадського (1918), Директорії Симона Петлюри (1918—1921), Української Соціалістичної Радянської Республіки (1919—1937), Української Радянської Соціалістичної Республіки (1937—1991) та України від часів здобуття незалежності (від 1991 р. і дотепер).

Книжкова палата України, що сьогодні є визнаним центром вітчизняної бібліографії, на зорі свого існування знайшла опертя в небайбужих до розвитку українського друкарства людей, які у вересні 1917 р.

заснували журнал "Книгарь" та у форматі додатку до нього впродовж 1917—1920 рр. друкували "Літопис українського письменства", що уміщував реєстри ново-виданих книжок [21, с. 26]. Науковці О. Устіннікова та Н. Паласина стверджують, що після утворення Книжкової палати України в додатку до журналу "Книжний вісник" було надруковано перелік періодичних видань України за 1919 р. [21, с. 26]. Згодом Наркомат освіти УСРР у журналі "Голос друку" анонсував випуск "Літопису українського друку", починаючи від 1922 р. Однак того року ідею зреалізовано не було, а перший випуск анонсованого видання побачив світ лише 1924 р. [21, с. 26—27].

У 1936 р. накопичений на полицях обсяг вітчизняної періодики спонукав працівників Книжкової палати, додатково до "Літопису книг", започаткувати державний бібліографічний покажчик "Літопис журнальних статей". Останній, завдяки науковій доцільності та суспільній затребуваності, дожив до наших днів і поточного року відзначає поважний ювілей — 85 років від часу виходу у світ! Вітаючи укладачів та видавців покажчика зі святом, авторки дослідили основні характеристики зазначеного видання. У розгляді перспектив його подальшого виходу доречно, на наш погляд, звернутися до сторінок історії.

Мета статті — розглянути історію, сьогодення та перспективи розвитку державного бібліографічного покажчика "Літопис журнальних статей".

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що станом на середину 1930-х рр. масив республіканської періодики був доволі вагомим і щороку продовжував неухильно зростати. Форматом його наукового опрацювання було обрано унікальне довідкове видання "Літопис журнальних статей", що від моменту заснування мало неабиякий попит у тогочасних фахівців книгознавства, дослідників видавничої справи, працівників бібліотек і звичайних шанувальників друкованого слова.

На якість "Літопису журнальних статей" насамперед впливали й дотепер впливають два чинники: дисциплінованість видавців, зобов'язаних надсилати у Книжкову палату обов'язковий примірник своїх видань, та мобільність виконання цієї процедури, адже затримки надходжень нерідко сягають кількох років. Що вже говорити про друки, котрі взагалі не потрапляють до сховищ установи, яка, без перебільшення, є стратегічною у долі нашої держави, оскільки являє собою скарбницю порічно зібраного українського друкованого слова та є місцем, де зосереджено цивілізаційну духовність нашого народу.

Починаючи від 1936 р., у підготовку "Літопису журнальних статей" Книжкова палата України заклала певний алгоритм дій. Спочатку її співробітники визначали перелік періодичних видань, що підлягали науковому опрацюванню для складання довідкової інформації. Загалом зазначений перелік був сталим, водночас упродовж десятиліть у ньому відбулися суттєві зміни як у кількісних, так і у змістових параметрах. Якщо 1936 р. працівники Книжкової палати надавали аналітико-синтетичному опрацюванню жур-

нали та збірники 284 назв, то станом на 2020 р. ця цифра зросла до 436 одиниць. Динаміку змін складено авторками на підставі опрацьованих номерів покажчика за 1936, 1947, 1956, 1966, 1976, 1986, 1991, 2020 рр. [9, с. 107—124; 10, с. 33; 11, с. 37; 12, с. 34; 13, с. 37; 14, с. 65—77; 15, с. 70—81; 16, с. 119—138; 17, с. 101—115; 18, с. 52—60; 19, с. 83—94] і наведено в табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка змін кількості видань,
відображених у "Літописі журнальних статей"**

Роки	1936	1947	1956	1966	1976	1986	1991	2020
Кількість видань, розписаних у "Літописі журнальних статей"	284	91	251	263	435	323	224	436

На підставі проведених підрахунків можна стверджувати, що перше тридцятиліття виходу "Літопису журнальних статей" кількість описаних видань коливалася в межах статистичної похибки. Виняток становив лише повоєнний 1947 р., у якому, після тривалої перерви, Книжкова палата України поновила випуск видання. Найвищі показники кількості опрацьованої періодики спостерігаємо у 1970-х рр., зокрема в рік 40-літнього ювілею "Літопису...", коли співробітники Книжкової палати розписували 435 назв журналів і збірників. Подальша стагнація радянського режиму, коли СРСР міцно застряг у тенетах екстенсивного розвитку, позначилася на динаміці видавничої справи в УРСР. Як наслідок, станом на "перебудовний" 1986 р. кількісне падіння описів сягнуло 25%. Тенденція до скорочення збереглася до розвалу СРСР: 1991 р. аналітико-синтетичному опрацюванню підлягало лише 224 назви. За роки незалежності українська періодика істотно змінилася, її кількісні показники, у порівнянні з 1991 р., зросли майже вдвічі, що особливо приємно відзначити в рік 85-літнього ювілею "Літопису журнальних статей".

Слід зазначити, що впродовж усього періоду видання покажчика бібліографічні записи про публікації в періодиці Книжкова палата України подавала систематизованими за розділами чинної на той час класифікації (наразі це Універсальна десяткова класифікація (УДК)).

Найважливішим у складанні "Літопису журнальних статей" стало розроблення схеми класифікації, котру Книжкова палата України постійно актуалізувала відповідно до тенденцій у політиці держави, розвитку тогочасної науки та суспільства.

Спостерігаючи за динамікою кількості рубрик упродовж 1936—1991 рр., можна визначити не тільки історичні етапи УСРР—УРСР, а й дослідити їхні специфічні ознаки. Зміни кількісних показників основних розділів відстежено авторками за допомогою покажчиків 1936—1991 рр. [1, обкл.; 2, с. 2; 3, с. 82; 4, с. 139; 5, с. 115—116; 6, с. 61; 7, с. 3—4; 8, с. 95] та подано в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка змін кількісних показників основних розділів у "Літописі журнальних статей"

Роки	1936	1947	1956	1966	1976	1986	1991	2020
Кількість основних розділів УДК у "Літописі журнальних статей"	20	31	31	31	31	49	49	55

У 1936 р. періодику УСРР розписували за такими розділами:

1. Марксизм-ленінізм.
2. Діалектичний і історичний матеріалізм. Історія філософії. Психологія.
3. Комінтерн. ВКП(б). КП(б)У. ВЛКСМ. ЛКСМУ. Комдитрух.
4. Політика. Радянське будівництво. Право.
5. Оборона СРСР. Військова справа.
6. Економіка.
7. Праця. Професійний рух.
8. Історія.
9. Географія. Етнографія.
10. Математика. Природознавство.
11. Медицина.
12. Техніка.
13. Сільське господарство. Ветеринарія.
14. Мовознавство.
15. Літературознавство. Художня література.
16. Мистецтво.
17. Антирелігійна література.
18. Культурне будівництво. Народна освіта.
19. Дитяча література.
20. Книгознавство. Довідники [8, с. 95].

Надалі, відповідно до "Схеми класифікації літератури в органах державної реєстраційно-облікової бібліографії на 1956 р." [20, с. 64—72], Книжкова палата України збільшила кількість розділів у схемі класифікації до 31.

Слід зазначити, що в цьому переліку відбулися не тільки кількісні, а й кардинальні якісні зміни: разом із тим, що втричі зросла кількість політично вмотивованих розділів (замість колишніх трьох затвердилося дев'ять), було відредаговано назви збережених розділів, зокрема з другого розділу зникли назви, що стосувалися республіканських політичних організацій "КП(б)У" та "ЛКСМУ". Натомість у схему класифікації було внесено пункт "Політична економія", що віддзеркалював тенденцію до викривлення реальних економічних здобутків СРСР та поширення відсторонених від об'єктивної науки постулатів про перемогу планової економіки над ринковою. Внаслідок появи країн соціалістичного табору до переліку видань, що підлягали аналітико-синтетичному опрацюванню співробітниками Книжкової палати України, було введено видання, присвячені міжнародним відносинам і розвитку зарубіжних країн. У повоєнні часи суттєві зміни відбулися в розділі, присвяченому релігії: якщо в міжвоєнний період безроздільно панував войовничий

атеїзм, що відображено в назві розділу "Антирелігійна література", то в повоєнні часи акцент тематики було зміщено у площину полеміки між наукою та релігією. Крім того, повоєнна схема класифікації розділів "Літопису..." демонструвала ще одну позитивну тенденцію розвитку періодики УСРР, зокрема з'явився розділ "Енциклопедії", що свідчив про вихід української радянської науки на якісно нові щаблі. Важливо зауважити, що впродовж зазначеного періоду незмінною константою змісту "Літопису журнальних статей" залишалися розділи, що містили бібліографію статей, присвячених розвитку української мови та літератури. У цьому контексті варто наголосити, що, попри русифікацію УСРР, "Літопис журнальних статей", як і решта наукової продукції Книжкової палати України, видавався винятково українською мовою. Отже, в 1940—1970-х рр. показник містив такі розділи:

1. Марксизм-ленінізм.
2. Комуністична партія Радянського Союзу.
3. Всесоюзна Ленінська Комуністична спілка молоді.
4. Суспільні науки.
5. Філософія. Суспільно-політичні вчення.
6. Історія.
7. Економічні науки. Політична економія.
8. Міжнародні відносини. Політичне і економічне становище зарубіжних країн.
9. Комуністичне будівництво СРСР.
10. Планування. Облік. Організація управління.
11. Фінанси.
12. Праця.
13. Держава і право.
14. Воєнна справа.
15. Природничі науки. Математика.
16. Техніка. Промисловість.
17. Сільське господарство.
18. Транспорт. Транспортне машинобудування.
19. Зв'язок.
20. Торгівля. Заготівлі. Громадське харчування.
21. КоМУнальна справа. Побутове обслуговування населення.
22. Охорона здоров'я. Медицина.
23. Фізична культура. Спорт. Ігри. Розваги.
24. Культура. Освіта. Наука.
25. Мовознавство.
26. Літературознавство. Художня література.

Фольклор.

27. Дитяча література.
28. Мистецтво.
29. Атеїзм. Наука і релігія. Релігія.
30. Друк. Книгознавство. Бібліотечна справа.

Бібліографія.

31. Довідники загального характеру. Енциклопедії. Календарі. Збірники змішаного змісту [1, обкл.; 2, с. 2; 3, с. 82; 4, с. 139].

В останні роки існування радянської влади перелік розділів набув нових характеристик. У схему класифікації було введено нові галузі науки, як-от: "Кібернетика", "Семіотика", "Інформатика" [5, с. 115].

Відбулася сегментація наукових і промислових галузей, унаслідок чого Книжкова палата додала розділи, що відображали бібліографічні записи про публікації у спеціалізованій періодиці з проблем енергетики, радіоелектроніки, автоматики, телемеханіки, гірництва, металургії, технології машинобудування, приладобудування, будівництва, водного, мисливського та рибного господарства тощо [5, с. 115—116; 6, с. 61]. В умовах політичного плюралізму та багатопартійності зі змісту "Літопису журнальних статей" зникли пункти про КПРС і ВЛКСМ.

За часів незалежності українська наука продовжувала процес сегментації та виокремлення нових галузей дослідження. Серед розділів "Літопису журнальних статей" з'явилися такі пункти, як "Теологія", "Демографія", "Статистика", "Забезпечення духовних і матеріальних життєвих потреб", "Дозвілля", "Культурна антропологія", "Енвіронментологія", "Екологія" тощо [7, с. 3—4].

За 85 років виходу у світ "Літопис журнальних статей" кілька разів змінював періодичність. У 1936 р. його було засновано як щомісячник, поновивши роботу 1947 р., показчик виходив щоквартально, станом на 1956 р. знову став щомісячником, а від початку 1960-х рр. і дотепер виходить двічі на місяць.

Варто зауважити, що дослідження зазначених кількісних показників доречно поєднувати з пошуком так званих видань-старожилів. Контент-аналіз "Літопису журнальних статей" дав змогу виявити окремі з них. Так, у переліку видань "Літопису журнальних статей" незмінні позиції посідав часопис "Врачебное дело" (1936—1991). До сьогодні, починаючи від 1936 р., дожили такі "ветерани" української періодици, як "Геологічний журнал", "Мікробіологічний журнал", "Мовознавство", "Журнал вушних, носових і горлових хвороб", збірники наукових праць провідних українських університетів — Київського імені Тараса Шевченка та Харківського імені В. Н. Каразіна. Видавничою витривалістю позначено журнали для дітей "Барвінок", "Малютко", під назвою "Однокласник" продовжив своє життя радянський підлітковий журнал "Піонерія", що виходив від 1930-х рр. Від 1960-х рр. і дотепер видають журнали "Археологія", "Архіви України", "Цитология и генетика". І ця "спадкоємність поколінь" у переліку часописів, що підлягали аналітико-синтетичному опрацюванню й були відображені в "Літописі журнальних статей", є визначною для характеристики цього поважного видання.

На жаль, сьогодні "Літопис журнальних статей" переживає не найкращі часи — його накладів зменшилися до таких значень, коли постає питання про рентабельність випуску видання. Простежена авторками динаміка змін у кількості накладів не тільки вражає, а й примушує замислитися над статусом бібліографічної галузі сучасної України. З табл. 3 стає очевидним, що навіть у голодний 1947 р. держава знаходила кошти на розвиток українського бібліотекознавства та бібліографії.

Ясна річ, що в умовах зростання популярності онлайн-версій періодичних видань потреба в

паперових носіях дедалі знижується. Водночас головними причинами катастрофічного падіння накладів "Літопису журнальних статей" є брак коштів на його передплату в бібліотек та різке скорочення самої бібліотечної мережі, особливо в регіонах України.

Таблиця 3

Динаміка змін кількості накладів
"Літопису журнальних статей"

Роки	1936	1947	1956	1966	1976	1986	1991	2020
Середній річний наклад "Літопису журнальних статей"	1 200	1 500	2 166	381	865	640	346	77

Суттєвою проблемою для дотримання актуальності й повноти поданої в "Літописі журнальних статей" інформації є несвоєчасне доставляння обов'язкових примірників періодичних видань, особливо це стосується університетських наукових журналів. Зокрема, 2020 р. фахівці Книжкової палати України зафіксували запізнення доставляння обов'язкових примірників журналів від 1 до 11 (!) років. Редакції ж цих видань, на звернення працівників Книжкової палати України, виправдовують вчинене порушення законодавства нестачею коштів на доставляння обов'язкового примірника.

Пандемія COVID-19 внесла суттєві корективи у багато сфер економіки й суспільного життя, що, зокрема, знайшло відображення у видавничій справі, передусім у виданні друкованих ЗМІ. Вимушена ізоляція працівників вдома призвела до того, що всі, хто не пов'язаний із виконанням певних процесів на виробництві, перейшли на дистанційний режим роботи. Це суттєво вплинуло на видання друкованих ЗМІ й попит на них. Багато паперових наукових журналів і збірників наукових праць було переведено в електронний формат. Книжкова палата України відстежує цю тенденцію і вносить у перелік видань, що підлягають аналітико-синтетичному опрацюванню, й електронні онлайн-видання. Наразі також розглядається питання про паралельний випуск державних бібліографічних показників в електронній і друкованій версіях, а за умови критичного зменшення накладів друкованих видань — лише в електронному форматі.

Нагадаємо, що Книжкова палата України випускає вісім назв державних бібліографічних показників: "Літопис книг", "Літопис авторефератів дисертацій", "Літопис журнальних статей", "Літопис газетних статей", "Літопис образотворчих видань", "Літопис нот", "Літопис картографічних видань" і "Літопис рецензій". Останній від 2015 р. окремим розділом двічі на рік входить до складу "Літопису журнальних статей" (у № 1 та 13). "Літопис газетних статей" від 2015 р. щоквартально випускається тільки в електронній формі та розміщується на сторінці "Національна бібліографія" вебсайта Книжкової палати України

(<http://www.ukrbook.net/litopysy.html>). Варто також зазначити, що на цій самій сторінці установа публікує ретроспективу всіх державних бібліографічних покажчиків з інтервалом ретроспекції від поточних покажчиків у три роки. Нині на сайті репрезентовано "Літописи..." 2004—2017 рр. Інтервал ретроспекції при цьому витримується, оскільки видання розповсюджуються за передплатою.

Висновки. Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що державний бібліографічний покажчик "Літопис журнальних статей", котрий Книжкова палата України видає упродовж 85 років, був і залишається потужним джерелом інформації для дослідників у різних галузях науки, історії, соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного розвитку нашої держави та відіграє значну роль у системі соціальних комунікацій.

Список використаних джерел

1. *Зміст // Літопис друку. Журнальні статті.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1947. — № 1. — Обкл.
2. *Зміст // Літопис журнальних статей. Допоміжні покажчики.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1956. — Січень—грудень. — С. 2.
3. *Зміст // Літопис журнальних статей.* — Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1966. — № 24. — С. 82.
4. *Зміст // Літопис журнальних статей.* — Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР імені Івана Федорова, 1976. — № 24. — С. 139.
5. *Зміст // Літопис журнальних статей.* — Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР імені Івана Федорова, 1986. — № 24. — С. 115—116.
6. *Зміст // Літопис журнальних статей.* — Київ: Книжкова палата України, 1991. — № 24. — С. 61.
7. *Зміст // Літопис журнальних статей. Державний бібліографічний покажчик України.* — Київ : Книжкова палата України, 2020. — № 24 (2019 р.). — С. 3—4.
8. *Покажчик основних розділів, уміщених в №№ 1—12 "Літопису друку УРСР. Журнальні статті" за 1936 рік // Додаток до № 12 "Літопису друку журнальних статей" за 1936 р.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1936. — С. 95.
9. *Список журналів і збірників, аналітичну бібліографічну інформацію з яких уміщено в "Літописі журнальних статей" № 1—24, 2019 р. // Літопис журнальних статей. Державний бібліографічний покажчик України.* — Київ : Книжкова палата України, 2020. — № 24 (2019 р.). — С. 107—124.
10. *Список журналів і збірників, розписаних у "Літописі друку. Журнальні статті" за 1947 р. // Літопис друку. Журнальні статті.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1947. — № 1. — С. 33.
11. *Список журналів і збірників, розписаних у "Літописі друку. Журнальні статті" за 1947 р. // Літопис друку. Журнальні статті.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1947. — № 2. — С. 37.
12. *Список журналів і збірників, розписаних у "Літописі друку. Журнальні статті" за 1947 р. // Літопис друку. Журнальні статті.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1947. — № 3. — С. 34.
13. *Список журналів і збірників, розписаних у "Літописі друку. Журнальні статті" за 1947 р. // Літопис друку. Журнальні статті.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1947. — № 4. — С. 37.
14. *Список журналів і збірників, розписаних у №№ 1—12 "Літопису журнальних статей" за 1956 р. // Літопис журнальних статей. Допоміжні покажчики.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1956. — Січень—грудень. — С. 65—77.
15. *Список журналів і збірників, розписаних у №№ 1—24 "Літопису журнальних статей" за 1966 р. // Літопис журнальних статей.* — Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1966. — № 24. — С. 70—81.
16. *Список журналів і періодичних збірників, розписаних у №№ 1—24 "Літопису журнальних статей" за 1976 р. // Літопис журнальних статей.* — Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР імені Івана Федорова, 1976. — № 24. — С. 119—138.
17. *Список журналів, періодичних, неперіодичних збірників і збірників, що продовжуються, бюлетенів, статті з яких ураховано у №№ 1—24 "Літопису журнальних статей" за 1986 р. // Літопис журнальних статей.* — Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР імені Івана Федорова, 1986. — № 24. — С. 101—115.
18. *Список журналів, періодичних збірників і збірників, що продовжуються, бюлетенів, статті з яких ураховано у №№ 1—24 "Літопису журнальних статей" за 1991 р. // Літопис журнальних статей.* — Київ : Книжкова палата України, 1991. — № 24. — С. 52—60.
19. *Список періодичних видань і збірників, розписаних постатейно в "Літописі друку журнальних статей за січень—грудень 1936 р. // Додаток до № 12 "Літопису друку журнальних статей" за 1936 р.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1936. — С. 83—94.
20. *Схема класифікації літератури в органах державної реєстраційно-облікової бібліографії на 1956 р. // Літопис журнальних статей.* — Харків : Видавництво Книжкової палати України, 1956. — № 2. — С. 64—72.
21. *Устіннікова О. Біля витоків державної бібліографії (до 85-річчя "Літопису українського друку") / Ольга Устіннікова, Ніна Палащина // Вісник Книжкової палати.* — 2009. — № 12. — С. 26—29.

Galyna Gutsol, Larisa Doiar

State bibliography "Journal Articles Chronicle": history, present and prospects of development (dedicated to the 85th anniversary of the publication)

The article is dedicated to the 85th anniversary of the publication by the Book Chamber of Ukraine of the state State bibliography "Journal Articles Chronicle". A historical excursion was made during the founding of the journal, which became the second state bibliographic index after the "Books Chronicle". The preconditions for the creation of the "Journal Articles Chronicle" are analyzed; principles of its formation; transformation of thematic sections in different periods of life of our state; quantitative and

qualitative characteristics of periodicals, publications of which are reflected in this edition of the state bibliography; the names of publications from which publications were reflected in the chronicle for many years are given; the negative factors influencing the issue of the magazine are considered.

Keywords: Book Chamber of Ukraine; "Journal Articles Chronicle"; state bibliographic index; state bibliography; bibliographic record

References

1. Zmist. (1947). *Litopis druku. Zhurnalni statti*. Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, № 1.
2. Zmist. (1956). *Litopis zhurnalnih statej*. Dopomizhni pokazhchiki. Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, sichen-gruden, p. 2.
3. Zmist. (1976). *Litopis zhurnalnih statej*. Harkiv: Redakcijno-vidavnichij viddil Knizhkovoyi palati URSS, 24, p. 82.
4. Zmist. (1976). *Litopis zhurnalnih statej*. Harkiv: Redakcijno-vidavnichij viddil Knizhkovoyi palati URSS imeni Ivana Fedorova, 24, p. 139.
5. Zmist. (1986). *Litopis zhurnalnih statej*. Harkiv: Redakcijno-vidavnichij viddil Knizhkovoyi palati URSS imeni Ivana Fedorova, 24, pp. 115—116.
6. Zmist. (1991). *Litopis zhurnalnih statej*. Kyiv: Knizhkova palata Ukrayini, 24, p. 61.
7. Zmist. (2020). *Litopis zhurnalnih statej*. Derzhavnij bibliografichnij pokazhchik Ukrayini. Kyiv: Knizhkova palata Ukrayini, 24 (2019 r.), p. 3—4.
8. Pokazhchik osnovnih rozdiliv, umishenih v №№ 1—12 "Litopisu druku URSS. Zhurnalni statti" za 1936 rik. (1936). *Dodatok do № 12 "Litopisu druku zhurnalnih statej" za 1936 r.* Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, p. 95.
9. Spisok zhurnaliv i zbirnikiv, analitichnu bibliografichnu informaciyu z yakih umisheno v "Litopisi zhurnalnih statej" № 1—24, 2019 r. (2020). *Litopis zhurnalnih statej*. Derzhavnij bibliografichnij pokazhchik Ukrayini. Kyiv: Knizhkova palata Ukrayini, 24 (2019 r.), pp. 107—124.
10. Spisok zhurnaliv i zbirnikiv, rozpisanih u "Litopisi druku. Zhurnalni statti" za 1947 r. (1947). *Litopis druku. Zhurnalni statti*. Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, 1, p. 33.
11. Spisok zhurnaliv i zbirnikiv, rozpisanih u "Litopisi druku. Zhurnalni statti" za 1947 r. (1947). *Litopis druku. Zhurnalni statti*. Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, 2, p. 37.
12. Spisok zhurnaliv i zbirnikiv, rozpisanih u "Litopisi druku. Zhurnalni statti" za 1947 r. (1947). *Litopis druku. Zhurnalni statti*. Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, 3, p. 34.
13. Spisok zhurnaliv i zbirnikiv, rozpisanih u "Litopisi druku. Zhurnalni statti" za 1947 r. (1947). *Litopis druku. Zhurnalni statti*. Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, 4, p. 37.
14. Spisok zhurnaliv i zbirnikiv, rozpisanih u №№ 1—12 "Litopisu zhurnalnih statej" za 1956 r. (1956). *Litopis zhurnalnih statej*. Dopomizhni pokazhchiki. Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, sichen—gruden, pp. 65—77.
15. Spisok zhurnaliv i zbirnikiv, rozpisanih u №№ 1—24 "Litopisu zhurnalnih statej" za 1966 r. (1966). *Litopis zhurnalnih statej*. Harkiv: Redakcijno-vidavnichij viddil Knizhkovoyi palati URSS, 24, pp. 70—81.
16. Spisok zhurnaliv i periodichnih zbirnikiv, rozpisanih u №№ 1—24 "Litopisu zhurnalnih statej" za 1976 r. (1976). *Litopis zhurnalnih statej*. Harkiv: Redakcijno-vidavnichij viddil Knizhkovoyi palati URSS imeni Ivana Fedorova, 24, pp. 119—138.
17. Spisok zhurnaliv, periodichnih, neperiodichnih zbirnikiv i zbirnikiv, sho prodovzhuyutsya, byuleteniv, statti z yakih urahovano u №№ 1—24 "Litopisu zhurnalnih statej" za 1986 r. (1986). *Litopis zhurnalnih statej*. Harkiv: Redakcijno-vidavnichij viddil Knizhkovoyi palati URSS imeni Ivana Fedorova, 24, pp. 101—115.
18. Spisok zhurnaliv, periodichnih zbirnikiv i zbirnikiv, sho prodovzhuyutsya, byuleteniv, statti z yakih urahovano u №№ 1—24 "Litopisu zhurnalnih statej" za 1991 r. (1991). *Litopis zhurnalnih statej*. Kyiv: Knizhkova palata Ukrayini, 24, pp. 52—60.
19. Spisok periodichnih vidan i zbirnikiv, rozpisanih postatejno v "Litopisi druku zhurnalnih statej" za sichen-gruden 1936 r. (1936). *Dodatok do № 12 "Litopisu druku zhurnalnih statej" za 1936 r.* Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, pp. 83—94.
20. Shema klasifikaciyi literaturi v organah derzhavnoyi reyestracijno-oblikovoyi bibliografiyi na 1956 r. (1956). *Litopis zhurnalnih statej*. Harkiv: Vidavnistvo Knizhkovoyi palati Ukrayini, 2, pp. 64—72.
21. Ustinnikova O. and Palashina N. (2009). Bilya vitokiv derzhavnoyi bibliografiyi (do 85-richchya "Litopisu ukrayinskogo druku"). *Visnik Knizhkovoyi palati*, 12, pp. 26—29.

Надійшла до редакції 23 березня 2021 року

УДК 655.3.066.9:78.089](091)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.3(296).19-23

Олег Дзюба,
професор КНУКіМ,
народний артист України,
e-mail: olegd@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2125-1103>

Еволюція музичних видавництв

У статті доведено, що нотовидання, котре виникло майже в той самий період, як і перша друкована книга, мало подібний до друкованого слова ефект: інформація поширювалася швидше, з меншими витратами та серед більшої кількості людей. Цей процес значно вплинув на подальший розвиток музичної індустрії. Зокрема, композитори могли писати більше творів для виконавців-аматорів, знаючи, що їх можна поширювати й продавати середньому класові. Професійні музиканти мали в репертуарі більше музичних композицій і виконували музику різних країн. Окрім того, це

вплинуло на зростання кількості любителів, яких навчали професійні музиканти, маючи можливість додаткового заробітку. Проте, як з'ясовано в розвідці, в перші роки зависока ціна на друковані ноти обмежувала можливості їх розповсюдження.

У статті досліджено, як зміни способів друку впливали на музичну індустрію загалом. На відміну від друку літературних творів, що здебільшого містять слова, друк нот має одночасно передати кілька різних типів інформації. Щоб музиканти правильно й повною мірою розуміли твір, необхідно, аби техніка друкування забезпечувала цілковиту точність. Ноти акордів, динамічні позначки та інші знаки мають бути відтворені з ювелірною точністю, оскільки в нотній грамоті все має сенс, навіть відстань між нотними знаками.

Доведено, що складність нотодрукування безпосередньо впливала на застосування в музичній індустрії новітніх технологічних досягнень свого часу. На відміну від друкованого слова, музика легше й скоріше перейшла в електронну сферу. Нині музичне видавництво — це не лише друкування нот, а і якісно нові способи відтворення й розповсюдження музичних композицій.

У статті констатовано, що музичне видавництво — загальний термін на позначення процесів створення, виробництва та розповсюдження музичних творів. Поняття використовують уже кілька сотень років, хоча нинішньої форми воно набуло нещодавно. Водночас новітні технології та зміни в законодавстві про публікацію продовжують перекроювати музичний видавничий ландшафт. Музична галузь має й надалі розвиватися й кардинально змінюватися, щоб іти в ногу з часом і темпами розвитку електронної ери.

Ключові слова: ноти; музичне видавництво; авторське право; публікація музики; музичні лейбли; роляти музикантів

Постановка проблеми. Розвиток і трансформація музичної галузі різних країн світу потребують системного дослідження, що дало б змогу вдосконалити й модернізувати технологічні процеси видання музичних творів в Україні. На жаль, вимог законодавства щодо авторського права, на якому базується музична індустрія Заходу, в нашій країні дотримуються вкрай вибірково. Процвітає піратство. Розуміння специфіки функціонування сучасних музичних видавництв, переваг "законного" використання музики та фінансова зацікавленість самих музикантів нададуть новий поштовх для розвитку національних видавництв і національної музики.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. В Україні бракує дослідницьких праць, в яких було б багатоаспектно проаналізовано стан національної та світової музики й надано розуміння того, як працює пов'язана з нею індустрія. Агенція музичного консалтингу Soundbuzz за підтримки Українського культурного фонду провела комплексне вивчення української музичної індустрії "Дослідження музичного ринку України та його зовнішньоекономічних перспектив", автори якого, зокрема Дарця Тарковська, розглядали питання правового регулювання інтелектуальної власності й захисту інтересів музикантів [1].

Мета статті полягає в аналізі розвитку музичних видавництв світу й України зокрема; виявленні історичних тенденцій розвитку світового та вітчизняного музичного мистецтва; дослідженні перспектив розвитку міжнародного та національного музичного ринків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нотовидання виникло майже в той самий період, що й друкування книг, та сприяло піднесенню музичної культури на якісно вищій рівень, змінивши ставлення до музичного твору й розуміння авторства.

Водночас відтворювати ноти виявилось складніше, ніж літери. Зокрема, у "Псалтирі з Майнца" (1457) — першій друкованій книзі, в якій була й музика, нотні записи додано вручну. Видання випустили у світ у німецькому місті Майнці Йоганн Фуст і Петер Шеффер, нині один примірник зберігається у британському королівському Віндзорському замку, а інший — у Британській бібліотеці. Згодом у книгах стали друкувати нотний стан, однак ноти писарі все ж додавали вручну, адже кожен знак мав бути розташований у чітко визначеному місці, бо навіть

невеличка похибка могла змінити музичний твір загалом. У вокальній музиці текст слід було вирівняти з відповідними нотами.

Перший надрукований нотний запис побачив світ приблизно 1473 р., за 20 років після того, як Йоганн Гутенберг винайшов друкарський верстат. Проте батьком сучасного нотодрукування вважають Оттавіано Петруччі, венеціанського друкаря й видавця, який діяв у перші десятиліття XVI ст. Зауважимо, що навіть від самого початку видавничу справу значною мірою визначав мотив прибутку: Петруччі мав 20-річну монополію на видання нот у Венеції.

У 1501 р. Оттавіано Петруччі опублікував збірник "Harmonice Musices Odhecaton A.", що містив 96 нотних записів. Хоча метод друкування італійця давав непоганий результат, процес був надто тривалим і складним, один аркуш паперу із записом нот мусив тричі пройти крізь друкарський верстат. Згодом Петруччі розробив процес, для якого було потрібно лише два проходи, однак технологія все одно залишалася складною, оскільки кожен прохід потребував дуже точного вирівнювання, аби результат був розбірливим (тобто ноти мали бути правильно вирівняні з лініями нотного стану) [2].

Уперше технологію, що давала змогу друкувати ноти в кінцевому вигляді одразу, застосовано в Лондоні приблизно 1520 р. П'єр Аттенант поширив цю техніку 1528 р., і впродовж двох століть вона майже не змінювалася.

Механічне гравіювання на пластинах було розроблено наприкінці XVI ст. Хоча цей метод набув популярності від початку XV ст. для оприлюднення витворів образотворчого мистецтва і карт, для музичних творів його не використовували до 1581 р. Гравіювання нот — це мистецтво малювання нот у високій якості для подальшого механічного відтворення. Дзеркальне зображення повної сторінки нот було вигравіювано на металевій пластині. Потім на канавки наносили чорнило, і нотний відбиток переносили на папір. Металеві пластини можна було зберігати й використовувати багаторазово, що робило цю технологію дуже зручною для граверів. Спочатку пластини були мідними, але у XVIII ст. стандартним матеріалом для їх виготовлення стало олово завдяки пластичності й низькій вартості [3].

Гравіювання на пластинах вважали найкращим методом нотодрукування до кінця XIX ст., відколи

розпочався розвиток фототехніки. Проте технологія збереглася до нашого часу та іноді використовується окремими видавцями, як-от G. Henle Verlag із Німеччини.

З розвитком музики та ускладненням музичних композицій модернізувалися й технології, потрібні для створення точних музичних партитур. Щоб музиканти виконували твір злагоджено, конче необхідно, аби техніка гравіювання забезпечувала цілковиту точність. Ноти акордів, динамічні позначки та інші знаки мали бути якісно виписаними й точно розташованими один відносно одного. Якщо ноти супроводжував текст, кожен склад за вертикаллю повинен був відповідати призначеній йому мелодії.

Упродовж XIX ст. у музичній індустрії домінували видавці нот, проте наприкінці століття відбувся масовий сплеск захоплення салонною музикою, коли наявність піаніно та вміння грати на ньому стало звичним у родинях середнього класу. Наприкінці XIX ст. якщо людина хотіла почути нову популярну пісню чи твір, вона купувала ноти, а потім виконувала їх в аматорському стилі вдома, проте на початку XX ст. зросло значення фонографа та музичного запису. Цей чинник, у поєднанні зі сплеском популярності радіомовлення у 1920-х рр., суттєво вплинув на зниження ролі видавців нот. Зрештою їх замінила технологія звукозапису, ставши найпотужнішим інструментом музичної індустрії.

На початку XIX ст. німецькі видавці Breitkopf & Härtel одночасно друкували ноти за допомогою шрифту, робили гравюри та літографії. Лише наприкінці 1960-х рр. музичні шрифти майже зникли з друкарень, а ручне гравіювання було витіснено комп'ютеризованим виробництвом тексту, з якого виготовляли фотопластини.

Наприкінці XX — на початку XXI ст. значно зріс інтерес до нот у комп'ютерному форматі. У 1998 р. ноти перетворилися на так звані цифрові, що вперше дало видавцям змогу публікувати музичні твори, захищені авторським правом. Ноти стали доступними для придбання через інтернет. На відміну від своїх друкованих копій, ці файли допускали такі маніпуляції, як зміна інструментів, транспонування і відтворення MIDI (цифровий інтерфейс музичних інструментів). Популярність такого формату серед музикантів стала каталізатором прогресу індустрії.

Першою програмою запису, доступною для домашніх комп'ютерів, була Music Construction Set (1984), що давала можливість оперувати нотами й символами за допомогою комп'ютерної миші. Музикант міг "узяти" ноту чи символ із палітри та "кинути" їх на нотний стан у потрібному місці. Завдяки програмі можна було програвати музику через різні звукові пристрої та друкувати партитуру на графічному принтері.

У 1999 р. Гаррі Коннік-молодший, американський актор і музикант, запатентував електронну партитуру для оркестру. Це пристрій з екраном комп'ютера, який використовують для показу нот музикантам замість паперових записів. Коннік послуговується цією системою під час гастролей зі своєю великою групою. З поширенням бездротових мереж та iPad було розроблено й інші подібні системи.

У комп'ютерних нот є кілька переваг. Оскільки знаки відображаються на екрані, користувач може регулювати контраст, яскравість і навіть їхній розмір, щоб полегшити читання. Окремі системи "перегортають сторінки" за допомогою ножної педалі, що дає змогу виконавцеві не пропускати такти музики під час перегортання сторінки, як це часто буває з паперовими нотами [4].

Особливий практичний інтерес для широкого загалу становить проект Mutoria як спроба створити бібліотеку нот суспільного надбання, котру можна порівняти з бібліотекою книг суспільного надбання Project Gutenberg. У рамках проекту "Міжнародна бібліотека музичних партитур" (IMSLP) фахівці також формують віртуальну бібліотеку, котра охоплює всі музичні партитури, що є суспільним надбанням, а також партитури від композиторів, готових безоплатно надати свої музичні твори у вільний доступ [5].

Певні комп'ютерні програми для партитур мають дуже корисну для композиторів і аранжувальників функцію: можливість "відтворювати" нотну музику за допомогою звуків синтезатора чи віртуальних інструментів. До створення цих програм багато творців музики могли прослухати власні оркестрові твори, аранжувавши їх лише для фортепіано, органа чи струнного квартету, позаяк ціна на послуги запрошеного повного симфонічного оркестру для виконання нової композиції була занадто високою.

Після винаходу механічного методу відтворення нот значною подією у видавничій справі стало розроблення закону про авторське право у XVI ст. у Великій Британії за часів правління короля Генріха VIII, який надав друкарням правовий захист у формі ліцензій.

Французи проклали шлях до нинішнього розуміння прав на виконання. Товариство драматичних акторів і композиторів (Société des Auteurs et Compositeurs Dramatiques, SACD), було засновано драматургом Пером Бомарше 1777 р. для захисту авторських прав [6].

Товариство авторів, композиторів та видавців музики (Society of Authors, Composers and Publishers of Music, SACEM), започатковане 1851 р., стало першим об'єднанням, що гарантувало плату за виконання творів окремими громадянами (чи організацією зі збору платежів). SACEM було створено після того, як група композиторів успішно подала позов про виплату гонорару за публічне виконання своїх творів у приміщенні для виступів, кафе тощо (сценарій, що й до сьогодні актуальний для авторів пісень) [7].

Можна назвати цей період початком "ери публікації музики", хоча слід зауважити, що в 1850-х рр. ще не було можливостей відтворювати заздалегідь записані твори. Водночас це була законодавчо визнана інтелектуальна власність, що стала основою закону про видання музики в сучасному розумінні.

Оскільки музичне виконання популярних творів набувало дедалі більшого значення для мюзик-холів, танцювальних клубів і театрів Європи, особливо у Сполучених Штатах, попит на ноти лише зростав. Наприклад, на початку XX ст. на рік писалося й видавалося майже 25 тис. назв нот популярних пісень. Проте загалом успішна індустрія музичних видань не була орієнтованою на композиторів. У відповідь на це

було створено такі організації, як Асоціація музичних видавців (MPA) у Великій Британії, а згодом — Національна асоціація музичних видавців (NMPA) у США. І в цьому разі знаменний закон про авторське право 1909 р. допоміг закріпити основні юридичні норми захисту композиторів, однак недобросовісні видавці часто ігнорували його вимоги.

Слід зазначити, що більшу частину XX ст. становище творців музики було доволі складним. Хоча закон регулював процеси написання та публікації оригінальних творів, занадто часто єдиним способом заробити гроші був продаж прав на свою власність за одноразову виплату. До 1970-х рр. певним стандартом слугувала угода про спільне видання "50/50", хоча й надавала пріоритетне право видавцям, оскільки вони перебирали на себе певну частку власності автора. Згодом ситуація змінилася на користь авторів пісень із розподілом "75/25", котрий багато традиційних видавців використовують дотепер.

Утім, пошук "традиційної" видавничої угоди — далеко не єдиний вихід для композитора. І хоча раніше підписання видавничого контракту вважалося найбільшим досягненням у кар'єрі автора пісень, сьогодні це лише один із доступних варіантів.

Традиційний видавничий договір не зникне найближчим часом, але кілька змін у галузі суттєво вплинули на ситуацію, пропонуючи початківцям композиторам, авторам пісень, продюсерам і творцям набагато більше можливостей щодо публікації, розповсюдження і, найголовніше, отримання гонорару за свою музику.

Оскільки цифрова революція дає змогу композиторам самостійно записувати та випускати свої твори, досвідчені й далекоглядні автори дедалі більше намагаються контролювати власні публікації.

Видавничі агенти зазвичай працюють не одноосібно, а на агенції, більшість з яких є підрозділами лейблів, при цьому провідними є підрозділи таких великих лейблів, як Universal, Sony та Warner.

Музичний лейбл — це випускаюча компанія. Він працює за принципом видавництва в книжковому бізнесі. Як-от автор передає права на випуск і продаж своїх книг видавництву, так артист ліцензує та випускає свої пісні на музичному лейблі. Це лише один зі складників музичної діяльності, що охоплює дистрибуцію творчості та юридичну підтримку.

Щоб проілюструвати роль лейблів, зазначимо, що 2014 р. 72% зі 100 найкращих пісень на радіо США було репрезентовано лише чотирма видавцями. Вони, ймовірно, контролюють понад 33,33% авторських прав на всі твори, котрі представляють. Ці чотири агентства — справжні гіганти: Sony/ATV, Kobalt, Universal Music Publishing Group і Warner/Chappell [8].

Традиційні видавці можуть похвалитися величезними списками, що іноді сягають тисяч композиторів і виконавців, окрім масштабних каталогів творів, котрі вони репрезентують. Тепер усім професіоналам музичної індустрії доцільно шукати таланти на ранніх етапах кар'єри, коли вони ще можуть укласти більш вигідні угоди (для себе) і випереджати конкурентів до підписання контракту. Однак для видавців це може доходити до крайнощів. Нерідко можна знайти видавничі агенції з офісами, в яких чотири штатних співробітники представляють понад 200 творців. І лише найуспішніші з них можуть розраховувати на повну увагу, тоді як іншими нехтують.

Наприкінці 1990-х — на початку 2000-х рр. в Україні було створено низку музичних лейблів, зокрема Galicia Distribution (Львів), JRC, Lavina Music, Moon Records та Nexsound (Київ), Metal Scrap Production (Тернопіль), OMS Records (Житомир), Wolf song production (Дніпро) та інші.

Конкуренцію українським лейблам на вітчизняному ринку становлять основні гравці світового аудіоринку — Universal, EMI, Sony/BMG, Warner. У 2005 р. український ринок музичних носіїв становив майже 10 млн ліцензованих дисків і касет, боротьба з піратством призвела до їх зменшення на 40% (у країнах Європи їхня частка не перевищує 10—15%).

Висновки. Прагнення й потреба отримувати матеріальну вигоду під час публікації та розповсюдження музичних творів зумовили появу розгалуженої системи музичних видавництв. Якщо до середини XX ст. головним напрямом їхньої діяльності було друкування нот, то згодом пріоритетним став звукозапис. Зокрема, лише американська звукозаписна індустрія оперує коштами в обсязі понад 30 млрд дол. щорічно.

Музичні видавництва об'єднують композиторів, виконавців, музикантів, видавців, торговельні підприємства, радіостанції, телевізійні компанії, відносини між якими законодавчо регулює авторське право, що також поширюється на музичні твори, їх записи та звукові носії.

Музиканти отримують прибуток від продажів і прокату записаних ними творів, так зване роялті. Організації із захисту авторських прав допомагають авторам пісень, композиторам і артистам збирати гонорари за виконання. Вони діють по всьому світові й призначені для виплати місцевих гонорарів за виконання творів власникам авторських прав, де б вони не перебували. Гонорари за виконання виплачують правовласнику щоразу, коли композиція виконується публічно — у запису чи у прямому ефірі, на радіо, телебаченні, концертах та інших музичних сервісах.

Список використаних літератури та джерел

1. Дослідження музичного ринку України та його зовнішньоекономічних перспектив. — Режим доступу: <https://issuu.com/soundbuzz/docs>. — Назва з екрана.
2. Colles H. C. The Growth of Music: A Study in Musical History / Henry Cope Colles. — 4th ed. — London ; New York : Oxford University Press, 1978. — 540 p.
3. Соловьёв Н. Ф. Ноты / Н. Ф. Соловьёв // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — Санкт-Петербург, 1890—1907.
4. The origins of music / ed. by Nils Lennart Wallin, Björn Merker, Steven Brown. — MIT Press, 2001. — 498 p.
5. The Mutopia Project. — Mode of access: <https://www.mutopiaproject.org/>. — Title from the screen.
6. Société des Auteurs et Compositeurs Dramatiques (SACD). — Mode of access: <https://www.sacd.fr/>. — Title from the screen.

7. Society of Authors, Composers and Publishers of Music (SACEM). — Mode of access: <https://www.sacem.fr/en>. — Title from the screen.
8. Музична енциклопедія (Польща) // Вікіпедія. — Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F_\(%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F_(%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0)). — Назва з екрана.

Oleg Dzyuba

Evolution of music publishing

The article proves that the printing of music, which appeared almost at the same time as the first printed book, had a similar effect to the printed word: the information was spread faster, at a lower cost and among more people. This has greatly affected the entire music industry. Composers could now write more music for amateur performers, knowing that it could be distributed and sold to the middle class. Professional musicians could have more music in their repertoire and perform music from different countries. This increased the number of amateurs in whom professional musicians could make money by teaching them. However, according to intelligence, in the early years, the cost of printed notes limited its distribution.

The article examines how changes in printing methods have affected the music industry in general. Unlike the printing of literary works, which mainly contains printed words, the printing of music must simultaneously convey several different types of information. In order for musicians to understand, it is absolutely necessary that the printing technique ensure absolute accuracy. Chord notes, dynamic marks and other symbols must be reproduced with jewel-like precision. Because in musical notation everything makes sense, even the distance between musical notation.

It is proved that the complexity of printing notes directly influenced the application of the latest technological achievements of the music industry. Unlike the printed word, music is easier and faster to move to the electronic sphere. Nowadays, music publishing is not the printing of music, but completely different ways of reproducing and distributing music.

The article states that music publishing is a general term for the creation, production and distribution of musical compositions — it has existed for several hundred years, although it has recently acquired its current form. But the latest technology and changes in publishing legislation continue to reshape the music publishing landscape. The music industry continues to evolve and change dramatically to keep pace with the times and pace of development of the electronic age.

Keywords: music; music publishing; copyright; music publication; music producers; production centers; music labels; musicians' royalties

References

1. Doslidzhennya muzichnogo rinku Ukraini ta jogo zovnishnoekonomichnih perspektiv. (2021). [Online], available at: <https://issuu.com/soundbuzz/docs>.
2. Colles H. C. (1978). *The Growth of Music: A Study in Musical History*. 4th ed. London ; New York: Oxford University Press.
3. Solovyov N. F. (1890—1907). *Noty. Enciklopedicheskij slovar Brokgauza i Efrona: v 86 t. (82 t. i 4 dop.)*. Sankt-Peterburg.
4. Lennart Wallin N., Merker B. and Brown S. [ed.]. (2001). *The origins of music*. MIT Press.
5. *The Mutoia Project*. (2021). [Online], available at: <https://www.mutopiaproject.org/>.
6. *Societe des Auteurs et Compositeurs Dramatiques (SACD)*. (2021). [Online], available at: <https://www.sacd.fr/>.
7. *Society of Authors, Composers and Publishers of Music (SACEM)*. (2021). [Online], available at: <https://www.sacem.fr/en>.
8. *Muzichna enciklopediya (Polsha)*. (2021). *Vikipediya*. [Online], available at: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F_\(%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F_(%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0)).

Надійшла до редакції 19 березня 2021 року

РЕЦЕНЗІЇ

Науково-публіцистичне дослідження трансформаційних процесів сучасної читачької діяльності у цифровому суспільстві

Сенченко М. Від ери Гутенберга до ери Цукерберга... Переваги і недоліки сприйняття друкованого та електронного тексту / Микола Сенченко, Оксана Сенченко. — Київ : Ліра-К, 2021. — 128 с.

Нині, коли світова спільнота перетинає першу чверть ХХІ ст., вкрай актуальним є питання про подальшу долю людської цивілізації, адже перед нагальними викликами гло-

бальних проблем перспектива можливості контролю наслідків її діяльності є визначальною. На цьому шляху базовими імперативами, на наш погляд, є на-самперед культура, наука й освіта та застосування новітніх інформаційних технологій, адже саме цифровізація всіх сфер життєдіяльності світової спільноти в ХХІ ст. призвела до кардинальних змін і в культурі, і в науці, і в освіті. Доля ж останніх у сучасному суспільстві багато в чому залежить від інформації, що зазвичай транслюється в друкованому чи електронному форматах. Отже, разом із традиційною формою збирання інформації через читання з аркуша стрімко поширюється новий спосіб її сприйняття з екрана.

Саме про актуальні проблеми доби цифровізації, зокрема читання, йдеться в рецензованому науково-

публіцистичному виданні Миколи та Оксани Сенченків. Проведений аналіз свідчить, що працю написано на підґрунті широкого спектра матеріалів, здебільшого закордонних фахівців. Водночас зауважимо, що автори використовують і результати власних численних досліджень з окресленої тематики. Грунтова база дала змогу підготувати до друку хоч і не велику за обсягом, але фундаментальну за змістом працю, так необхідну сучасному суспільству, сучасному читачеві, сучасному споживачеві інформації, сучасному комунікативному середовищу. "У книзі, — як слушно зауважують автори, — наведено різні точки зору учених на своєрідність читацької діяльності в різних форматах, ефективність сприйняття друкованого та електронного тексту; аналізуються й узагальнюються результати досліджень, що проводяться в багатьох країнах світу, по виявленню характерних рис, можливостей, ризиків і перспектив розвитку традиційного (з аркушів) і цифрового (з екранів) читання" (с. 2).

І автори послідовно й методично підтверджують заявлені тези концептуальні зобов'язання. Показова й назва книги — "Від ери Гутенберга до ери Цукерберга... Переваги і недоліки сприйняття друкованого та електронного тексту", адже Йоганн Гутенберг (між 1357/1410—1468) — німецький першодрукар, визнаний винахід якого суттєво вплинув не тільки на європейську культуру, а й на всесвітню історію. Водночас Марк Цукерберг (народився у США 1984 р.), засновник однієї з найпопулярніших соцмереж світу Facebook, у свої 36 років став мільярдером та одним із найвідоміших авторів цифрових комунікаційних технологій сучасності. Отже, йдеться про еволюцію суспільства — від початку книгодрукування — до цифрової доби, від читання друкованого тексту — до читання електронного. Крім того, проведено всебічний аналіз переваг і недоліків сприйняття інформації у традиційному та новітньому форматах.

Структура та аналітичне змістове наповнення розділів надали авторам широкі можливості комплексно висвітлити зазначену тему. У вступі вони порушують актуальну проблему: як "тенденції видозміни книги в аудіо і електронному форматах змінюють характер читання?" (с. 3) та як ці процеси впливають на людину й суспільство. Саме тому "й з'явилася ідея вивчити питання, пов'язане з перевагами чи недоліками сприйняття друкованого і електронного тексту" (с. 4). У книзі наведено дефініцію читання, котру автори обрали як чинну, — це "специфічна форма мовного спілкування людей за допомогою друкованих, рукописних і електронних текстів, одна із форм опосередкованої комунікації" (с. 4). Автори змушені визнати, що пандемія COVID-19 упродовж 2020—2021 рр. прискорила зміни у сфері читання й "загострила необхідність формування підходів до вивчення існуючих практик читання, усвідомлення і прийняття нових форматів читання" (с. 4). Показово, що, за твердженням авторів, ера електронних книг в Європі бере початок з українського міста Києва, де 1950 р. було сконструйовано першу на цих теренах Малу електронну обчислювальну машину.

У першому розділі автори виправдано обґрунтують роль книги як медіума комунікацій всесвіту, наголошуючи, що "книга не перейде в наступну інформаційну епоху сама по собі, якщо ті, хто нею займається — бібліотеки, видавництва, книгознавці — не заступляться за неї і не створять нішу, де б книга почувала себе в безпеці" (с. 14). Водночас схарактеризовано електронну книгу, виявлено її недоліки й переваги, позиції на ринках країн світу.

Розділ другий присвячено проблемам гуманітарних наслідків впровадження комп'ютерних технологій, адже ХХ ст., як зауважують автори, стало свідком другої технічної революції, що сприяла появі фототелеграфу й телебачення, відеозапису й комп'ютерного зв'язку, електронної пошти й, нарешті, глобальної комунікаційної системи — інтернету (с. 29). Ці трансформації зумовили формування нового виду соціальної комунікації — електронної. Нині вирізняють три види комунікацій: усну, документальну й електронну, що зазвичай конкурують між собою. В цьому контексті цікавою є думка авторів щодо смислового діалогу "людина — комп'ютер": "Оскільки в соціальній комунікації беруть участь праві і ліві півкулі партнерів, а в комп'ютера є лише аналог лівої півкулі, комп'ютер ніколи не зможе зрозуміти повною мірою повідомлення людей. Люди можуть зрозуміти одна одну взагалі без слів, що комп'ютеру не доступно" (с. 37).

Особливу увагу в розділі автори приділяють негативному впливові на людину й суспільство сучасних інформаційних технологій, до яких відносять: тенденцію ізоляції особи від соціальної взаємодії, руйнування пам'яті, культурний та інформаційний імперіалізм, технологічну експансію (с. 41).

Автори роблять обґрунтований, хоч і загострено-полемічний висновок, що "інформаційно-комп'ютерні технології здатні значно підсилити інтелект людини, а з іншого боку, можуть вкрасти душу чи навіть забрати розум. Українське суспільство ще далеке від таких проблем, бо інформатизація нашої держави стоїть на низькому рівні у порівнянні з більш розвиненими країнами. У нас ще є час для створення умов щодо захисту українського інформаційного простору від комп'ютерної наркоманії, від негативних наслідків інформаційно-комп'ютерної революції та його не слід втрачати" (с. 52).

Третій, найкоротший, розділ присвячено трансформації сучасного читання. Автори розглядають відмінності традиційного та цифрового читання: "Читання з екрана — це читання, протилежне до читання з аркуша, паперового, традиційного, аналогового. Цифрове читання на сьогодні є найважливішим засобом освоєння цифрових ресурсів. Воно значною мірою відрізняється від традиційного читання і фізіологічно, і технологічно" (с. 55).

У четвертому розділі проаналізовано питання ефективності сприйняття тексту з аркуша та екрана й наведено тлумачення результатів дослідних проєктів. Автори ґрунтовно розглядають характер читання традиційних і цифрових текстів, зосереджуючи увагу

на способах їх сприйняття та розуміння, аналізують численні розвідки, присвячені окресленій проблематиці. Слід зауважити, що сьогодні такі дослідження здійснюють переважно закордонні науковці та інституції, зокрема Центр читання Норвезького університету природничих і технічних наук. Основні висновки зводяться до того, що "читання тексту на паперовому носіїві підвищує розуміння прочитаного і ефективність читання з аркуша вище в осмисленні складних текстів — текстів освітнього характеру, науково-популярної літератури" (с. 60). Водночас "екранні навички швидкого, поверхневого, скануючого перегляду і меншої концентрації на тексті міняють розуміння контексту, не сприяють поліпшенню сприйняття, обмежують когнітивні здібності" (с. 60), тобто "цифрове середовище не сприяє глибшому заволодінню інформації" (с. 60). Автор наводить слушну думку нейробіолога М. Вольфа, який, "кажучи про формування у читачів "двохграмотного" мозку, наполягає на існуванні в майбутньому обох форм читання і розуміння того, як витягнути максимум з кожної форми читання залежно від цілей, бачить читачке майбутнє як використання оптимальних навичок кожного стилю читання, щоб учні могли читати як в цифровому форматі, так і в традиційному" (с. 62).

У четвертому розділі розглянуто можливості сучасного екранного читання, що розширило віртуальний потенціал спілкування й дало змогу усталитися на новому технологічному рівні (через цифрові сервіси) так званому соціальному читанню, котре базується на відродженні забутої практики обговорення книг. Автор наголошує, що соціальні читання виявили цифрову нерівність різних верств населення. Особливо це стало помітно із запровадженням дистанційних форм роботи й навчання, як і життєдіяльності суспільства загалом, через пандемію COVID-19 і введення карантину. Увіразнилася економічна, фінансова й технологічна нерівність різних країн, різних верств населення в доступі до цифрових технологій. Суспільство, як з'ясувалося, виявилось не готовим до випробувань, що потребують колосальних технологічних і ресурсних витрат і спеціальної підготовки населення, а особливо — представників сфери освіти та науки.

Слід зауважити, що під впливом цифрових технологій відбувається трансформація читацьких звичок сучасного суспільства. Показово, як стверджують автори рецензованого видання, що нині спостерігаємо тенденцію до посилення зв'язку між зміною традицій читання в молодих людей і зниженням показників розуміння того, що вони читають. "Це свідчить, — наполягають автори, — про кризу традиційного читання, читання з аркуша, можливої прихильності молоді до екранів" (с. 67) і роблять аргументований висновок, що "глибинна суть бібліотеки в цифрову епоху не змінилася, не змінилося і само читання. Професіонали-книжники і бібліотекарі повинні пам'ятати, що роль бібліотек, здатних скоротити цифровий розрив, цифрову нерівність в цифрову епоху, надзвичайно важлива" (с. 68). Відповідно, конче необхідно внести суттєві зміни у

процес підготовки фахівців інформаційно-бібліотечної та документно-інформаційної справи.

Особливий інтерес становить п'ятий розділ — "Ризик цифрової залежності й ода друкованій книзі". Автор наголошує: "Перехід із галактики Гутенберга в галактику Цукерберга став дійсно викликом для нашої цивілізації. Ми спостерігаємо небезпечну річ: інтелектуальний рівень в середньому знижується, а технологічна цивілізація — ускладнюється. В результаті ми виявимося за ситуації, коли наш мозок буде не в змозі впоратися з викликами, які стане пропонувати інформаційне середовище" (с. 75), і водночас висловлюють щиросердне сподівання, що "електронні публікації все ж ніколи не замінять старої доброї книги, в яку кожен автор вкладає частинку своєї душі і життя" (с. 78).

Розділ шостий рецензованого видання присвячено книзі як засобу поліпшення іміджу України в умовах інформаційних війн, адже саме книга є одним з дієвих інструментів формування образу держави загалом та нації зокрема. Це завдання актуалізується під час міжнародних книжкових ярмарків, що сприяють проведенню пропагандистських заходів, популяризації досягнень українських письменників і фондів вітчизняних бібліотек усередині країни й на світовій арені. Однак, як обґрунтовано зазначають автори видання, "без наявності бажання владних структур поліпшувати імідж України, без відповідних інформаційних технологій і механізмів, що створюються на основі концептуальних розробок і консультативних послуг фахівців-політтехнологів, що займаються питаннями теорії і практики поліпшення внутрішніх і зовнішньополітичних образів держави, політичних лідерів, це завдання уявляється важко вирішуваним" (с. 95).

Сьомий розділ автори присвятили впливу книги як "м'якої сили" на суспільство, його культуру, на людину під час інформаційних, організаційних війн сучасності. "Визначення сутності "м'якої сили" книги базується, з одного боку, на визнанні комунікаційної природи взаємодії "книга — читач", а з іншого — на потребі вбачати в українській книзі матеріальне втілення духу народу, його культурне надбання, що гарантує високу освіченість української нації, становить підґрунтя її наукового й інтелектуального розвитку" (с. 99). Спираючись на це твердження, автори аналізують і методи, котрі використовують у певних країнах для обмеження доступу до перевіреної та правдивої інформації, зокрема фінансування підготовки й видання книг за спеціальними замовленнями, вилучення літератури з обігу, вибіркоче замовчування, дезінформація, стереотипи потрактування, інтерпретація, пропагандистські принади тощо.

У висновках автори рецензованого видання надають оцінку сьогоденному та майбутньому читанню в цифрову добу й схиляються до думки, що "переваги у використанні споживачами змішаних форматів читання свідчать, що читання з екрана стає для багатьох звичним заняттям. Хоча, як і раніше, дівіший вплив на когнітивні здібності читача чинить

читання з аркуша" (с. 118). Водночас автори зосереджують увагу на важливості розвитку новітніх інформаційних технологій, що суттєво впливають на діяльність сучасних інформаційно-бібліотечних систем, і наголошують на ролі книговидавництва, котре має вагомий значення для "реалізації внутрішньої і зовнішньої культурної політики та життя громадянського суспільства загалом" (с. 119).

Специфіка рецензії передбачає також аналіз недоліків репрезентованого видання. Зокрема, зауважимо про наявність повторів (наприклад, с. 4—5, 53—54), брак необхідних посилань, особливо на цитати (с. 13, 19, 21, 45), чи сторінок посилань. Необізнаний читач навряд чи зрозуміє роль Марка Цукерберга, про

якого у книзі згадано лише на обкладинці й кілька разів у тексті. У висновках автори не повною мірою висловили власне ставлення до майбуття різноманітних читацьких практик у добу цифрових технологій. Проте зазначені вади істотно не впливають на цінність рецензованого науково-публіцистичного видання, що стало результатом багаторічної розвідницької діяльності Миколи та Оксани Сенченків. Дослідження стане у пригоді науковцям гуманітарного профілю, працівникам інформаційно-документних систем, аспірантам, студентам й усім, хто цікавиться книгою та її цифровим аналогом, проблемами сприйняття текстів із паперових чи електронних носіїв.

Василь Шейко,

доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч мистецтв України,
академік Національної академії мистецтв України,
ректор Харківської державної академії культури

Наталія Кушнарченко,

доктор педагогічних наук,
професор Харківської державної академії культури,
заслужений працівник культури України

Надійшла до редакції 15 березня 2021 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 026:63]ННСБ(477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.3(296).26-30

Оксана Капралюк,

кандидат сільськогосподарських наук,
завідувач відділу науково-методичної
роботи та наукового реферування
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН,
e-mail: oksanakapr@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2034-8958>

Корпоративна діяльність вітчизняних аграрних бібліотек із формування інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу: стан і перспективи

У статті проаналізовано діяльність Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН як координаційного й методичного центру мережі сільськогосподарських бібліотек із питань корпоративної взаємодії з підпорядкованою мережею. Схарактеризовано основні досягнення Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і мережі аграрних книгозбірень в окресленому напрямі, зокрема з питання каталогізації та роботи над корпоративним проектом "АгроКАРС" з обміну аналітичними бібліографічними записами періодичних і продовжуваних видань сільськогосподарської тематики, формування розподільчого електронного ресурсу аграрних бібліотек України в онлайн-режимі.

Розглянуто корпоративну взаємодію Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки з підпорядкованою мережею з укладання біо- та бібліографічних покажчиків. Проаналізовано динаміку щодо формування покажчиків серії "Академіки НААН", "Члени-кореспонденти НААН" та "Бібліографія вчених-аграріїв". Досліджено аспекти співпраці аграрних бібліотек щодо формування серії покажчиків іноземних видань під назвою "Іноземна сільськогосподарська книга у фондах ННСГБ НААН та НДУ і ВНЗ аграрного профілю". Загалом у цій серії підготовлено та видано 11 покажчиків.

Наголошено на потребі підвищення професійного рівня бібліотечних співробітників, особливо тих, які беруть участь у корпоративній взаємодії. Визначено роль Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки в розширенні спектра навичок і компетенцій фахівців книгозбірень насамперед через проведення щорічних курсів підвищення кваліфікації та конференцій. Висвітлено аспекти діяльності, котру здійснюють головні бібліотеки територіальних об'єднань сільськогосподарських бібліотек із питань корпоративної взаємодії, зокрема наукові бібліотеки Сумського національного аграрного університету, Поліського національного університету, Вінницького національного аграрного університету та Львівського національного аграрного університету. Розглянуто проблеми, що постають в установ — учасниць корпоративної взаємодії, та шляхи їх подолання.

Ключові слова: Національна наукова сільськогосподарська бібліотека; мережа аграрних бібліотек; корпоративна взаємодія

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку аграрної науки, освіти й виробництва роль вітчизняних наукових сільськогосподарських бібліотек значно посилюється. Вимоги часу потребують оптимізації форм і методів бібліотечно-інформаційної діяльності, впровадження та ефективного використання прогресивних комп'ютерних технологій, а також корпоративної взаємодії аграрних книгозбірень як універсального механізму міжбібліотечної співпраці, що використовується на різних етапах їхньої діяльності — комплектування, каталогізації, бібліотечного обслуговування, підвищення кваліфікації співробітників тощо [4].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематику корпоративної взаємодії бібліотек досліджували численні науковці. Зокрема, у статті Ю. Лазаренко розкрито роль корпоративної взаємодії мережі сільськогосподарських бібліотек на прикладі створення обласних територіальних об'єднань, висвітлено діяльність головних бібліотек як координаційних та організаційно-методичних центрів [6]. І. Лобановська аналізує види міжбібліотечної взаємодії та інтегрування бібліотечних ресурсів і сервісів [7]. Форми кооперації бібліотек ґрунтовно висвітлено в роботі Т. Вилегжаниної [3]. Водночас слід зауважити, що питання корпоративної взаємодії науковці здебільшого розглядають крізь призму діяльності публічних і педагогічних бібліотек, а проблеми, що стосуються аграрних бібліотек, мають переважно описовий характер.

Мета статті — дослідити корпоративну діяльність Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки та мережі аграрних бібліотек із формування галузевого інформаційного ресурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН) як координаційний і методичний центр мережі сільськогосподарських бібліотек відповідно до спільного наказу Мінагрополітики України та Української академії аграрних наук "Про Центральну наукову сільськогосподарську бібліотеку УААН" № 178/45 від 01.07.2002 та Постанови Кабінету Міністрів України "Про створення Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук" № 1697 від 29 жовтня 2003 р. бере активну участь у реалізації визначених завдань.

Зауважимо, що ННСГБ НААН разом із мережею сільськогосподарських бібліотек мають унікальні фонди видань з аграрної та суміжної тематик. За даними звітів профільних книгозбірень, їхній загальний документний фонд 2020 р. становив майже 16 млн пр. Водночас у багатьох бібліотечних установах, як і попередніми роками, виразна тенденція до зменшення наповнення фондів новими надходженнями. Наприклад, за звітний період до бібліотек мережі надійшло майже 92 тис. пр. документів, що менше, порівняно з позаминулим роком, на 3%. Однак цю нестачу компенсує можливість дистанційного використання єдиних фондів аграрних бібліотек.

У наш час питання корпоративної каталогізації є надзвичайно важливим [11]. Для реалізації цього завдання фахівці ННСГБ НААН 2015 р. розпочали роботу над корпоративним проектом "АгроКАРС" з обміну аналітичними бібліографічними записами періодичних і продовжуваних видань сільськогосподарської тематики з науковими бібліотеками Сумського, Херсонського, Житомирського (нині — Поліського) аграрних університетів та Інституту картоплярства НААН. Завдяки корпоративній роботі до ЕК "УкрАгротека" внесено 1230 записів. Зокрема, Поліський національний університет надав до ЕК науково-теоретичний збірник "Вісник Житомирського національного агроекологічного університету"; Сумський НАУ — журнали "Економіка АПК", "Пропозиція" та "Вісник СНАУ"; Херсонський ДАУ — видання "Вісник аграрної науки", "Овощеводство", "Пропозиція", "Таврійський науковий вісник" і "Збірник наукових праць Вінницького аграрного університету".

Зазначимо, що ННСГБ НААН у співпраці з мережею аграрних книгозбірень формує розподільчий електронний ресурс сільськогосподарських бібліотек України в онлайн-режимі та розміщує його на власному вебсервері системи "ІРБІС". Наукова бібліотека Інституту картоплярства НААН, що є партнером, у межах співпраці репрезентувала електронний галузевий каталог автоматизованої системи "Картопляр" для апробації на сайті ННСГБ НААН (відповідно до акта від 15 червня 2015 р.). Загальна кількість записів в ЕК Інституту картоплярства НААН становить 4699.

У рамках зазначеного проекту Поліський національний університет надав ІР-адресу для розміщення свого електронного ресурсу на сайті dns.gb.com.ua (згідно з листом № 720 від 24.11.2014). ЕК закладу налічує 73 назви періодичних видань України та електронні версії 22 періодичних видань [5].

Важливим ресурсом у системі науково-інформаційного обслуговування користувачів є біо- та бібліографічні покажчики, що спрощують пошук додаткової інформації з різних напрямів науки, оскільки мають чітку систему подання інформації. Виданням властиві стислість викладу, фактографічність і багатоаспектність подання матеріалу, тому ННСГБ НААН продовжує корпоративну взаємодію з укладанням покажчиків із підпорядкованою їй мережею бібліотек, що мають значний досвід в окресленому напрямі та зазвичай використовують власні фонди. Зокрема, у серії "Академіки НААН" було підготовлено 64 покажчики із загальної кількості 79, серії "Члени-кореспонденти НААН" — 13 (усього — 17), "Бібліографія вчених-аграріїв" — 51 (усього — 79). Зауважимо, що найбільш плідною в підготовці та виданні біобібліографічних покажчиків серії "Академіки НААН" стала співпраця ННСГБ НААН із такими установами, як ННЦ "Інститут аграрної економіки", спільно з яким було підготовлено 15 покажчиків, з Інститутом тваринництва, НУБіП України та Інститутом розведення і генетики тварин імені М. В. Зубця — по 6; у серії "Члени-кореспонденти НААН" найбільшу кількість

показчиків підготовлено разом з Інститутом розведення і генетики тварин імені М. В. Зубця та Державним науково-контрольним інститутом біотехнології і штамів мікроорганізмів — відповідно 4 і 3; у серії "Бібліографія вчених-аграріїв" найефективнішою виявилася взаємодія з Інститутом гідротехніки і меліорації та Львівським НАУ — по 7 показчиків, а також НУБіП України — 6.

У фондах ННСГБ НААН та мережі аграрних бібліотек зібрано багату колекцію видань англійською, німецькою, польською, французькою, чеською, іспанською, угорською, болгарською та іншими мовами, зокрема 2009 р. започатковано серію видань під назвою "Іноземна сільськогосподарська книга у фондах ННСГБ НААН та НДУ і ВНЗ аграрного профілю", що дало змогу поліпшити якість інформаційного забезпечення користувачів. Зазначимо, що в цій серії побачило світ 11 показчиків, 4 з яких підготовлено у співпраці зі співробітниками мережі аграрних бібліотек. Основою для укладання показчика 2009 р. "Польська сільськогосподарська книга у фондах ДНСГБ УААН та НДУ і ВНЗ аграрного профілю (1771—2008)" слугували фонди ННСГБ НААН та 22 аграрних книгозбірень. Під час формування 2011 р. першого видання показчика "Німецькі сільськогосподарські видання у фондах ДНСГБ НААН та НДУ і ВНЗ аграрного профілю (1822—2010)" у роботі, крім ННСГБ НААН, взяли участь ще 11 галузевих бібліотек. Друге видання показчика за 1743—2019 рр., оприлюднене 2020 р., укладено за матеріалами ННСГБ НААН та п'яти книгозбірень мережі, що надали 3376 бібліографічних записів, із них Львівський НАУ — 2641, НУБіП України — 407, Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків — 285, Інститут тваринництва — 39 та Інститут ветеринарної медицини — 4. Фонди шести галузевих бібліотек використано у процесі формування 2012 р. показчика "Чеські сільськогосподарські видання у фондах ДНСГБ НААН та НДУ і ВНЗ (1894—2012)".

Одним із найскладніших процесів під час реалізації корпоративних проєктів є приєднання нових членів-бібліотек, котрі не мають достатніх знань і можливостей для виконання визначених завдань, що потребує додаткової роботи з "новачками" для їх психологічної адаптації та професійної підготовки. Отже, навчання фахівців бібліотек є одним із найважливіших складників успішної взаємодії в межах корпорації [1; 8].

Дані звітів, надісланих аграрними книгозбірнями, свідчать, що кількість співробітників, вік яких перевищує 50 років, становить 55%. Саме ця численна вікова категорія бібліотечних працівників насамперед потребує оновлення знань щодо сучасних інформаційних ресурсів, опанування комп'ютерних технологій та інтернету. Постала нагальна потреба підвищення їхньої кваліфікації.

З огляду на ці проблеми, від 2002 р. ННСГБ НААН разом з Інститутом післядипломної освіти

НУБіП України (Київ) щороку організовує курси, що мають системний характер, які відвідують десятки бібліотекарів із книгозбірень ЗВО I—IV р. а. МОН та НДУ НААН. За час функціонування курсів понад 650 осіб прослухали лекції й отримали свідоцтва встановленого зразка. Участь у таких заходах сприяє взаємозбагаченню безпосередньо у процесі живого професійного спілкування, обміну та отриманню інформації з перших вуст, до того ж не лише вербальної, а й документної (звіти про науково-дослідну роботу, оригінали статей, огляди тощо) [9].

Поміж найпоширеніших традиційних форм підвищення компетентності, що дають змогу різнобічно й планомірно висвітлювати питання теорії та практики бібліотечної діяльності, також є семінари, конференції, круглі столи тощо, до участі в яких постійно запрошують співробітників мережі наукових сільськогосподарських бібліотек. Проведення ННСГБ НААН щорічної Всеукраїнської наукової конференції молодих учених і спеціалістів "Історія освіти, науки і техніки в Україні" є вагомим складником системи підвищення фахового рівня працівників мережі аграрних книгозбірень.

Слід також зосередити увагу на роботі, котру здійснюють головні бібліотеки територіальних об'єднань (ГБ ТО) сільськогосподарських бібліотек із питань корпоративної взаємодії. Передусім відзначимо діяльність бібліотек ЗВО III—IV р. а., а саме Сумського НАУ, що є ГБ Сумського ТО, до якого входить 10 аграрних бібліотек коледжів і НДУ. Для забезпечення якісного та оперативного обслуговування абонентів об'єднання надає можливість у віддаленому режимі користуватися її повнотекстовими базами даних, що наразі налічують понад 15 тис. документів. Суттєву допомогу в обслуговуванні читачів надає Електронний депозитарій, наповнення якого є одним із напрямів роботи Сумського НАУ. Сьогодні ресурс містить майже 6 тис. повних текстів і доступний у будь-який час.

Електронні каталоги шести бібліотек коледжів вже багато років репрезентовано в базі ЕК на сайті бібліотеки Сумського НАУ, що надає можливість необмеженого доступу до інформації про склад книжкового фонду кожної книгозбірні й створює умови для забезпечення користувачів своєчасною інформацією.

Фахівці Головної бібліотеки Житомирського ТО продовжують роботу з наповнення ЕК і створення власних повнотекстових електронних ресурсів. Загальна кількість записів в електронному каталозі бібліотеки Поліського національного університету становить понад 71 тис. Інституційний репозитарій є елементом інтегрованої інформаційної системи навчального закладу й містить понад 9 тис. документів. Одним із пріоритетних завдань бібліотеки університету є якісне та оперативне обслуговування користувачів книгозбірень об'єднання за допомогою безоплатних онлайн-послуг, як-от: електронне доставляння документів, чат

"Допомога Online", перевірка на плагіат, послуга "Замовити книгу через сайт бібліотеки" тощо, котрі реалізуються через розподілений електронний каталог за умови авторизації (реєстрації) за номером студентського квитка для студентів чи за спеціальним індивідуальним номером для інших користувачів. Книгозбірня продовжує роботу з формування розподільного електронного ресурсу сільськогосподарських бібліотек України, здатного ефективно забезпечувати доступ до навчально-методичної та наукової інформації. Наразі корпорація об'єднує сім бібліотек.

Головні бібліотеки ТО відіграють важливу роль у питаннях підвищення фахового рівня співробітників через проведення семінарів, вебінарів, конференцій, стажувань, практичних занять. Так, бібліотека Подільського державного аграрно-технічного університету для книгозбірень Хмельницького ТО постійно організовує семінари, як-от "Впровадження інформаційних технологій, інновацій в практику роботи бібліотек", Всеукраїнську науково-практичну конференцію "Книги і бібліотеки в глобалізованому світі".

Фахівці Головної бібліотеки Вінницького ТО провели семінар для методичного об'єднання "Бібліотека закладу вищої освіти — простір інновацій".

Співробітники книгозбірень Львівського ТО пройшли стажування в найстарішій бібліотеці України — Львівського національного університету імені Івана Франка, де підвищували професійний рівень, переймаючи досвід інформаційної та бібліотечно-бібліографічної діяльності установ Львівського зонального методичного об'єднання бібліотек закладів вищої освіти.

Зауважимо, що в рамках корпоративної співпраці книгозбірні здебільшого обмежуються введенням своїх ЕК до корпоративної системи та інформаційним обслуговуванням користувачів. Попри окремі позитивні результати, здобуті аграрними бібліотеками під час реалізації корпоративних проєктів, слід сконцентруватись і на проблемах, що перешкоджають ефективному функціонуванню, а саме:

— бібліотеки, що взаємодіють у рамках корпоративних проєктів, мають різний рівень програмно-технічного забезпечення, опанування сучасних інформаційних технологій, а також кваліфікаційної підготовки фахівців, що значно ускладнює співпрацю.

Наприклад, у більшості частини бібліотек НДУ НААН та ЗВО І—ІІ р. а. немає електронних каталогів і ведуться лише карткові, що зумовлено фінансовими проблемами, оскільки не всі керівники установ мають можливість придбати програмне забезпечення;

— брак уніфікованих вимог до записів корпоративних каталогів, розбіжність тематичних рубрик. Доволі часто доопрацювання та редагування запозичених записів потребує значних витрат часу;

— аграрні бібліотеки використовують різні автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи (АБІС), що негативно впливає на формування й запозичення записів з ЕК [10];

— директори (завідувачі) та співробітники підрозділів багатьох бібліотек неохоче перебудовуються з "автономних" (самостійних) умов роботи на "корпоративні".

Зауважимо, що для успішної реалізації корпоративних проєктів доцільно вжити таких заходів: 1) залучення більшої кількості нових учасників і підписання керівництвом бібліотеки, а можливо, і її вищим адміністративним органом, офіційно оформленого зобов'язання (договору), що регламентуватиме мету, завдання, права та обов'язки сторін проєкту. Це означатиме, що учасники діятимуть спільно й відповідатимуть перед усіма членами корпоративного проєкту за виконання рішень, пов'язаних із його реалізацією; 2) для забезпечення процесу формування електронних інформаційних ресурсів і наповнення ними ЕК у рамках корпоративного проєкту слід розповсюджувати серед бібліотек-учасниць інструктивно-методичні матеріали, що слугують важливим інструментом практичної діяльності; 3) кожна книгозбірня, що бере участь у корпоративних проєктах, має організувати систематичну роботу з підвищення кваліфікації співробітників.

Висновки. Для створення єдиного інформаційного простору варто активніше працювати над консолідацією сил фахівців, збільшенням кількості бібліотек-учасниць, підвищенням кваліфікації персоналу — не лише з бібліотечним фахом, а й інженерів, програмістів, мережевих адміністраторів, а також забезпечити належний матеріально-технічний і фінансовий стан установ за цільової підтримки держави [2].

Список використаної літератури

1. Бичко О. М. Розвиток біобібліографії вчених: іміджевий та корпоративний аспект. Бібліотека в освітньому просторі / О. М. Бичко // Інформаційний бюлетень. — 2017. — № 23. — С. 36—47.
2. Вилегжаніна Т. До питання створення центру корпоративної каталогізації: підходи і перспективи / Т. Вилегжаніна, Є. Одинець // Бібліотечна планета. — 2005. — № 1. — С. 15—18.
3. Вилегжаніна Т. Кооперація бібліотек: проблеми і переваги / Т. Вилегжаніна // Бібліотечна планета. — 2006. — № 1. — С. 4—6.
4. Клименко О. Корпоративна взаємодія наукових бібліотек в умовах формування суспільства знань: базові засади / О. Клименко // Інформаційний простір бібліотеки : тези VII Міжнародної науково-практичної конференції, 18—19 травня 2017 року, Львів, Україна. — Львів, 2017. — 168 с.
5. Коломієць Н. Д. Створення аграрного корпоративного електронного каталогу з аналітичного розпису статей (АгроКАРС): стан, проблеми і перспективи / Н. Д. Коломієць // Бюлетень ННСГБ НААН. — 2015. — С. 34—41.
6. Лазаренко Ю. І. Розвиток корпоративної взаємодії сільськогосподарських бібліотек територіальних об'єднань в Україні / Ю. І. Лазаренко // Бібліотечний вісник. — 2011. — № 4. — С. 32—37.

7. Лобановська І. Взаємодія освітянських бібліотек України у формуванні інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу: організаційний аспект / Інна Лобановська // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 9. — С. 1—4.
8. Маковська В. В. Досвід створення інформаційних ресурсів Хмельницькою обласною універсальною науковою бібліотекою у корпораціях / В. В. Маковська // Бібліотека в освітньому просторі. — 2017. — № 23. — С. 24—31.
9. Мудроха В. О. Науково-методична діяльність Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка: історико-функціональний аспект та інноваційні особливості / В. Мудроха. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/disser/disertaciya_mudrohi_v.o.pdf. — Назва з екрана (дата звернення 29.01.2020).
10. Стукалова А. А. Сибірські бібліотеки в корпораціях: проблеми і перспективи співробітництва / А. А. Стукалова // Библиосфера. — 2017. — № 1. — С. 30—37.
11. Фоміних В. В. Корпоративна діяльність бібліотек ВНЗ / В. В. Фоміних. — Режим доступу: http://lib.khnu.km.ua/about_library/naukova_robota/2010/fom_kor.htm. — Назва з екрана (дата звернення 28.01.2020).

Oksana Kapralyuk

Corporate activity of domestic agrarian libraries on formation of the integrated branch information resource: a condition and prospects

The article analyzes the activity of the National Scientific Agricultural Library of NAAS as a coordination and methodological center of the network of agricultural libraries in the issue of corporate interaction with the subordinate network. The main achievements of the National Scientific Agricultural Library of NAAS and the network of agricultural libraries in this direction are described. In particular, in the issue of cataloging and work on the corporate project "AgroCARS" on the exchange of analytical bibliographic records of periodicals and continuing publications on agricultural topics, the formation of an electronic distribution resource of agricultural libraries of Ukraine online. The corporate interaction of the National Scientific Agricultural Library with the subordinate network for compiling bio- and bibliographic indexes is considered. Thus, the dynamics of the formation of indexes of the series "Academicians of NAAS", "Correspondent Members of NAAS" and "Bibliography of agricultural scientists" were analyzed. The cooperation of agrarian libraries on the formation of a bibliographic index series of foreign publications entitled "Foreign agricultural book in the funds of NSAL NAAS, SRI and universities of agricultural profile" was studied. In total, 11 bibliographic indexes were prepared and published in this series. The importance of raising the professional level of librarians, especially those who take part in corporate interaction, is noted. The role of the National Scientific Agricultural Library in improving the professional competence of librarians has been clarified, first of all, through conducting annual advanced training courses for librarians and a conference. The work carried out by the Main Libraries of Territorial Associations of Agricultural Libraries in matters of corporate interaction is reflected. In particular, scientific libraries of Sumy National Agrarian University, Zhytomyr National Agroecological University, Vinnytsia National Agrarian University and Lviv National Agrarian University. The problems that arise in the "participants" of corporate interaction and ways to solve them are presented.

Keywords: National Scientific Agricultural Library; network of agricultural libraries; corporate interaction

References

1. Bichko O. M. (2017). Rozvitok biobibliografii vchenih: imidzhevij ta korporativnij aspekt. *Biblioteka v osvithomu prostori. Informacijnij byuleten*, 23, pp. 36—47.
2. Vilegzhanina T. and Odinec Ye. (2005). Do pitannya stvorennja centru korporativnoyi katalogizaciji: pidhodi i perspektivi. *Bibliotechna planeta*, 1, pp. 15—18.
3. Vilegzhanina T. (2006). Kooperacija bibliotek: problemi i perevagi. *Bibliotechna planeta*, 1, pp. 4—6.
4. Klimenko O. (2017). Korporativna vzajemodiya naukovih bibliotek v umovah formuvannya suspilstva znan: bazovi zasadi. *Informacijnij prostir biblioteki : tezi VII Mizhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferenciji, 18—19 travnja 2017 roku*. Lviv, Ukrayina.
5. Kolomiyec N. D. (2015). Stvorennja agrarnogo korporativnogo elektronnoho katalogu z analitichnogo rozpisu statej (AgroKARS): stan, problemi i perspektivi. *Byuleten NNSGB NAAN*, pp. 34—41.
6. Lazarenko Yu. I. (2011). Rozvitok korporativnoyi vzajemodiyi silskogospodarskih bibliotek teritorialnih ob'ednan v Ukrayini. *Bibliotechnij visnik*, 4, pp. 32—37.
7. Lobanovska I. (2014). Vzajemodiya osvityanskih bibliotek Ukrayini u formuvanni integrovanogo galuzevogo informacijnogo resursu: organizacijnij aspekt. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 9, pp. 1—4.
8. Makovska V. V. (2017). Dosvid stvorennja informacijnih resursiv Hmelnickoyu oblasnoyu universalnoyu naukovoyu bibliotekoyu u korporacijah. *Biblioteka v osvithomu prostori*, 23, pp. 24—31.
9. Mudroha V. O. (2020). Naukovo-metodichna diyalnist Lvivskoyi nacionalnoyi naukovoyi biblioteki Ukrayini imeni V. Stefanika: istoriko-funkcionalnij aspekt ta innovacijni osoblivosti, [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/disser/disertaciya_mudrohi_v.o.pdf [Accessed 29.01.2020].
10. Stukalova A. A. (2017). Sibirskie biblioteki v korporacijah: problemy i perspektivy sotrudnichestva. *Bibliosfera*, 1, pp. 30—37.
11. Fominih V. V. (2020). Korporativna diyalnist bibliotek VNZ, [online]. Available at: http://lib.khnu.km.ua/about_library/naukova_robota/2010/fom_kor.htm [Accessed 28.01.2020].

Надійшла до редакції 4 січня 2021 року

УДК 378:001.89](477)''1941''(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.3(296).31-38

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Напередодні лихоліття: наукові праці університетів та інститутів УРСР, видані 1941 року

У статті порушено проблему дослідницької спадщини, накопиченої в УРСР. Пропоновано розвідку присвячено працям, надрукованим викладачами українських університетів та інститутів 1941 р., тобто незадовго до нападу гітлерівської Німеччини на СРСР. На підставі опрацьованого загалу наукової періодики Української РСР авторка стверджує, що в той період дослідження вишів наближалися до паритетних відносин із тогочасною академічною наукою, суттєво доповнюючи останню пошуково-дослідницьким досвідом як центральних, так і периферійних навчальних закладів. У статті розглянуто праці з різних наукових галузей, що уможлиблює висновок про багатоаспектність розвитку української радянської науки у стінах закладів вищої освіти. Розвідка ґрунтується на матеріалах Державного архіву друку Книжкової палати України імені Івана Федорова, зокрема продовжуваних видань Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, Харківського, Одеського, Черкаського, Сумського та Криворізького державних педагогічних інститутів (ДПІ). Особливу увагу приділено збірнику наукових праць Криворізького ДПІ, адже місто Кривий Ріг, охрещене "залізородною столицею України", за винятком короткого (1923—1931 рр.) окружного статусу, завжди перебувало на позиціях районної периферії, тож потужний розвиток тамтешньої науки, безумовно, вражає. Доволі виразним є емоційний чинник проведеної розвідки, що ґрунтується на факті цілковитої несподіваності розпочатої війни — університетські й інститутські викладачі працювали у звичному режимі й оприлюднювали наукові праці майже у переддень страшної біди, що насувалася на країну. Найактуальнішою для сьогодення констатацією авторки є стовідсотково домінантна україномовність наукових праць викладачів передвоєнних вишів, що свідчить про успіх зреалізованої на практиці політики більшовиків з українізації УРСР.

Ключові слова: університет; педагогічний інститут; кафедра; професор; доцент; збірник наукових праць; наукова стаття

Постановка проблеми. Вивчення наукової спадщини України є важливим напрямом сучасних досліджень, адже її збереження й примноження забезпечує наступність інтелектуального та духовного розвитку нашого народу. Особливої акцентуації в цьому сенсі потребують масиви наукових знань, накопичених на етапі новітньої історії ХХ ст., зокрема радянського періоду української історії. В зазначеному контексті 1941 р. становить розвідницький інтерес, бо підсумовує сповнений подій міжвоєнний період і демонструє стартові позиції, з яких країна увійшла в добу воєнного лихоліття.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Наукові праці українських радянських вишів становили предмет дослідження багатьох вітчизняних історіографів; їх аналіз можна знайти як у загальній, так і у спеціальній літературі. Водночас запропонований авторкою порічний розгляд різногалузевих розвідок українських учених дотепер не застосовувався, хоча, виходячи з досліджуваного контенту, є науково затребуваним і актуальним.

Мета статті — аналіз праць науковців закладів вищої освіти Радянської України в переддень нападу гітлерівської Німеччини на СРСР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Напередодні Великої Вітчизняної війни¹ науковці Украй-

ни продовжували плідно працювати. Спектр питань, порушених у їхніх розвідках, був найрізноманітнішим, що свідчить про велику кількість наукових галузей і широке коло досліджуваних проблем. Слід зазначити, що вагомий внесок у розвиток науки в УРСР зробили професорсько-викладацькі колективи тогочасних вишів України. Останні працювали не тільки разом із науковими співробітниками академічних установ, а й шли з ними нарівні, не втрачаючи паритету в реалізації особистісної амбіційності. Безумовно, цьому сприяло відчутне зростання кількості закладів освіти в порівнянні з дореволюційним періодом. Звітуючи з нагоди 25-річчя проголошення Радянської України, ЦК КП(б)У наголошував, що для навчання молоді в УРСР було відкрито 148 нових закладів вищої освіти, 597 технікумів і 30 тис. середніх, неповних середніх і початкових шкіл [18]. І це не враховуючи потужних наукових центрів (що функціонували ще за царату), як-от Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка, Харківський державний університет імені О. М. Горького, Одеський державний університет, Дніпропетровський гірничий інститут, кілька Політехнік тощо. Зрозуміло, що станом на 1940/41 навчальний рік викладачі українських радянських вишів становили серйозну конкуренцію працівникам Академії наук УРСР. На доведення цієї тези проаналізуємо наукову діяльність кількох тогочасних вишів республіки і, що важливо, не тільки провідних столичних, а й периферійних, регіональних.

¹ Термін, що окреслює радянсько-німецький збройний конфлікт 1941—1945 рр. у межах Другої світової війни.

Серед наукових праць Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка варто виокремити "Наукові записки юридичного факультету", надруковані 1941 р. за розпорядженням тогочасного ректора КДУ, голови редакційної колегії, професора О. Руська. Збірник вийшов у друкарні видавництва ЦК КП(б)У "Комуніст", що працювала в Києві за адресою: вул. Воровського, 24. Перший том університетських наукових записок коштував 10 крб, враховуючи, що до нього входило лише сім статей. У порівнянні з науково-популярними виданнями, зокрема кольоровими великоформатними республіканськими щомісячниками, ціна примірників яких коливалася від 50 коп. до 1 крб, заявлена сума, безумовно, вражає й сприймається, по-перше, як свідчення державного ставлення до науки, а по-друге — як показник суспільної поваги до людей інтелектуальної праці. На відміну від сучасних збірників наукових праць, що розповсюджуються лише серед авторів уміщених у них публікацій, а отже, залишаються невідомими пересічному читачеві, адже далеко не завжди потрапляють в інтернет-простір, наукові видання 1941 р. можна було знайти у звичайних книгарнях і придбати для самоосвіти чи забезпечення звичайних читачьких інтересів. На наш погляд, практика громадського ознайомлення з досягненнями вітчизняної науки є позитивним досвідом нашого історичного минулого, навіть з урахуванням його неприйняттого для сучасників ідеологічного контенту.

Найрезонанснішою та найактуальнішою публікацією першого тому наукових праць Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка стала стаття Г. Александренка, присвячена проблемі входження Західної України до складу УРСР [2, с. 5—18]. Вона позначена доволі нетиповою для сьогодення аргументацією в оцінюванні причин державної катастрофи Польщі у вересні 1939 р. Дослідник, зокрема, трактував проблему як наслідок хибної національної політики тогочасних капіталістичних країн і доволі прозорливо щодо власної імперії СРСР передвідав швидкий розпад на складові частини всіх багатонаціональних держав (!) [2, с. 6]. Розмірковуючи в цьому контексті над долею Польщі, Г. Александренко зазначав, що нацменшості у цій державі становили 40% населення, а українці — понад 20%, з урахуванням русинів і лемків [2, с. 7]. За конституційними приписами, права нацменшин у Польщі гарантували, однак на практиці відверто ігнорували й порушували: через осадництво українських сільськогосподарських земель і насильницьку колонізацію підлеглої їй українського населення Варшава проводила політику колонізації й асиміляції [2, с. 7]. До початку 1937 р. на західноукраїнських теренах було створено 20 тис. осадницьких господарств площею до 45 га кожне, до того ж землі видавали винятково полякам і на безоплатній основі [2, с. 8]. Слід зазначити, що й самоврядування на територіях, населених українцями, також перейшло до рук колонізаторів від пілсудської Польщі. У відповідь на справедливе обурення цілковито беззахисних українських селян поляки, придушуючи їхні протести, проводили жорстокі поліцейські акції — паціфікації, під час яких палили села та ув'язнювали

учасників зіткнень. Ще гіршою була ситуація в гуманітарній сфері. Поляки перейменовували українські географічні назви, примушували українців змінювати прізвища на польські. Західноукраїнський професор К. Студинський, оцінюючи національну політику польської Польщі, зазначав (лексичні й граматичні особливості тексту збережено. — *Л. Д.*): "Чванлива польська влада вихвалювалась своїм гуманізмом і культурністю, але на ділі винищувала все, що нагадувало про існування України, про її народ. Українську мову вважали мовою холопською. Нашим дітям було заборонено учитись по школах рідною мовою, а деякі вчителі били дітей і не дозволяли їм говорити по-українському. Міністр освіти Станіслав Грацький розправився у 1924 році з українськими школами так, що з 8200 шкіл на Західній Україні, де жило 80—90% українського населення, залишилося всього 123 школи з українською мовою викладання. На 186 гімназій Західна Україна мала тільки 5 українських гімназій. Тільки 5% усіх українських дітей училися рідною мовою, тільки 4% українців учились у гімназіях і тільки 3% українців — в університетах. З українських газет польська влада дозволяла видавати тільки такі, що служили польському урядові, польській справі, що вміли знеславлювати культурну працю в Радянському Союзі. Навіть назва "Західна Україна" була заборонена не тільки в газетах, але і в наукових творах" [2, с. 8—9]. Отже, добираючи матеріал до статті, Г. Александренко, вочевидь, засуджував антиукраїнську політику Польщі на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. І в цьому глашатай більшовицької ідеології фактично солідаризувався з ОУН(б) (крило Організації українських націоналістів на чолі зі Степаном Бандерою), що діяла підпільно і з тих самих мотивів учиняла теракти проти польських чиновників. І більшовиків, і націоналістів колонізаторська політика Польщі обурювала. Щодо тактики боротьби, то вона хоч і була різною, проте однаково радикальною. Відмінність полягала лише в масштабах і статусі участі. Якщо С. Бандера організував убивство польського міністра, то СРСР вважав за можливе перетнути державний кордон Польщі. Кожен розв'язував національне питання українського народу на власний розсуд, та й ступінь політичної доцільності в їхніх діях була незіставною...

Логічним продовженням думок попередника стала стаття доцента КДУ ім. Т. Г. Шевченка Л. Воложа, присвячена питанню "міжнародно-правового делікта" [5, с. 19—36]. Аналізуючи поняття делікта (правопорушення) в міжнародному сенсі, науковець трактував політику західних країн, зокрема Англії й Франції, як злочинну, адже ці країни відмовилися від запропонованого СРСР курсу колективної безпеки, натомість обрали позицію нейтралітету й невтручання в дії агресора [5, с. 32]. Англія та Франція також відмовилися від ініційованих СРСР економічних санкцій щодо нацистської Німеччини, ототожнюючи останні з військовими діями [5, с. 26]. Англійський уряд, зауважував столичний доцент, "на ділі сприяв розгромові Чехословаччини" [5, с. 27]. Ще більш злочинно діяла Франція, що для захисту союзної їй Чехословаччини створила на її кордоні з Німеччиною

малу чеську "лінію Мажино", але згодом разом з Англією "власними руками віддала цю лінію у руки Німеччини" [5, с. 33]. За висловом Л. Воложа, "відмовлення Англії і Франції від політики колективної безпеки було підкорено ідеї розв'язування нової світової війни шляхом нацькування Німеччини на СРСР і втягування СРСР у війну з Німеччиною", "віддаючи Німеччині позицію за позицією, Англія і Франція штовхали німців на Схід, підготовлюючи їй сутичку з СРСР" [5, с. 32, 33]. За цих обставин Радянський Союз уклав договір про ненапад, а згодом — і про дружбу з Німеччиною, усунувши в такий спосіб "загрозу війни між Німеччиною і СРСР" [5, с. 26]. Рефреном статті стала думка про те, що з Гітлером слід було змагатися, коли СРСР робив відповідні конкретні пропозиції (щодо створення антифашистського фронту проти осі Берлін — Рим — Токіо, щодо встановлення до неї санкцій міжнародного примусу, щодо недопущення Мюнхенської змови та знищення Чехословаччини, щодо превентивного просування Червоної армії через польський і румунський коридори до кордонів Німеччини), а коли Союз змушений був підписати договір із Гітлером, використовувати мотиви "відновлення Польщі" чи "знищення гітлерізму" було запізно, адже відтоді не Німеччина, а Англія й Франція стали державами-агресорами, бо саме вони підбурювали світ до війни. Певна річ, київський доцент спирався на тези Й. Сталіна, водночас його особисті міркування та узагальнення мають неабиякий сенс у контексті сучасного дослідження проблеми, що дотепер не втратила резонансу.

Шостий том передвоєнного наукового збірника Харківського державного педагогічного інституту складався з чотирьох розділів, а саме: педагогіки, психології, фізіології вищої нервової діяльності й авторефератів доцентів та аспірантів. Збірник за редактування професора А. Зільберштейна друкувала 13-та республіканська поліграфічна фабрика в Харкові, розташована за адресою: Суздальські ряди, 18/20. Примірник коштував 8 крб. Найбільшим за обсягом у збірнику наукових праць ХДПІ, цілком очікувано, був педагогічний розділ, контентне тло якого становила невідредагована стенограма виступу видатного радянського педагога А. Макаренка, проголошеного 9 березня 1939 р. на вечорі зустрічі зі студентами та викладачами ХДПІ. Антон Семенович, попри згортання непу, продовжував керувати підлеглим йому навчально-виховним закладом на засадах господарчого розрахунку, що являв собою унікальний компонент радянської педагогічної системи: вихованці — малолітні правопорушники самостійно утримували заклад, заробляли на харчі, одяг, фінансували заробітну плату вчителям, забезпечували необхідним обладнанням навчальні кабінети, окрім того, щороку перераховували державі кілька мільйонів прибутку від виробничої діяльності. Випускники Колонії імені Горького, а згодом Комуни імені Дзержинського здобували по кілька робітничих спеціальностей, виходячи у світ готовими до випробувань фахівцями. Утім, працюючи в умовах жорсткої тоталітарної держави, А. Макаренко впродовж 1930-х рр. був справжнім радянським підприємцем: "Госпрозрахунок, — зазначав він, — значно кращий за бюджет,

багатший за бюджет. Я міг витратити на рік двісті тисяч карбованців на літні походи, сорок тисяч карбованців заплатити за квитки у харківські театри. Я міг купити автобус, легкову автомашину, іншу легкову автомашину, вантажну машину. Хіба школа може це купити?" [4, с. 4]. Слід зазначити, що розробивши власну педагогічну систему, новатор відверто контрастував і з тогочасною практикою, і з теорією педагогіки. Хоча, як свідчить стаття одного з доцентів ХДПІ, експериментаторів у цій галузі в Радянській Україні було доволі багато: від 1927 р. набула популярності "харківська педагогічна школа", котру очолював Соколянський [1, с. 72]. Остання балансувала на межі абсурду, адже заперечувала використання гри (!) у вихованні дітей дошкільного віку.

Психологічний розділ "Наукових записок ХДПІ" присвячено переважно проблемам дітей молодшого віку, зокрема розвитку в них міркування [10, с. 139—150], розуміння художнього образу [30, с. 151—156], сприймання малюнка-ілюстрації [6, с. 157—168] та зображень руху [17, с. 169—180]. Щодо лабораторії фізіології вищої нервової діяльності, котра діяла в Харківському педінституті, то напередодні війни її співробітник Є. Катков досліджував проблему стадій гіпнозу та гіпноідних станів у людини [12, с. 193—207].

Цікавим змістом позначено й наукові збірники Одеського державного педагогічного інституту, відповідальним редактором яких був І. Власенко. Праці видавали в Одесі, щоправда, різні місцеві друкарні: мовно-літературну збірку — 6-та поліграфічна фабрика у Стурдзовському завулку, 5, а психолого-педагогічну — друкарня медичного інституту на Аркадіївській дорозі, 3. Ціна примірників "Наукових записок ОДПІ" коливалася в межах 7—10 крб. У шостому томі, що містив праці кафедр літератури та мови, було надруковано дослідження, присвячені творчості Марка Вовчка [7, с. 83—92] та Панаса Мирного [29, с. 93—100]. Аналізуючи місце Марії Маркович-Вілінської в українській літературі, П. Гошицький розглядав суперечки, що точилися навколо її імені в найвищих письменницьких колах. Зіткнення думок, зокрема, відбулося на тлі двомовності письменниці. Посилаючись на червневий номер часопису "Основа" за 1861 р., П. Гошицький подав дотепер актуальне висловлювання Т. Шевченка. Коли його запитали, чи не варто Марку Вовчку писати винятково українською мовою, поет відповів: "Хай пише, хоч і по-самоїдськи, аби писала правду!" [7, с. 88]. У розпалюванні чуток стосовно того, що славнозвісні "Народні оповідання" Марко Вовчок писала не самостійно, П. Гошицький звинувачував П. Куліша, який, через особисті взаємини з цією жінкою, "вирішив помститися" [7, с. 90]. Хай там що, але його "активність" підбурила до недружніх констатацій й інших українських письменників. Зокрема, Олена Пчілка обізвала Марію Маркович "«нахабною кацапкою», що вкрала українську личину чи той почесний вінець прекрасного українського автора", який належав її чоловікові Опанасу Марковичу [7, с. 89].

Менш контраверсійним, але надзвичайно цікавим був розділ із дисертаційної роботи викладача Одеського державного педагогічного інституту М. Хмелін-

ського, присвячений творчому доробку Панаса Мирного. Дослідник, звертаючи увагу на подібність стилю Панаса Яковича до творів І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського та І. Франка, водночас помічав риси, притаманні лише йому [29, с. 93]. До тексту наукової статті потрапив і архівний документ — лист Полтавського жандармського управління до повітової управи Кобиляк від 20 листопада 1915 р. [29, с. 98—99]. У документі йшлося про те, що "видатний діяч українського руху Рудган, якого за прізвиськом агента називає Рудченко, літературний псевдонім "Панас Мирний", у теперішній час знаходиться десь у Полтавській губернії і перебуває на нелегальному становищі". М. Хмельнський наголошував, що Панас Якович був чи не єдиним класиком дожовтневої літератури, який дожив до Революції 1917 р. і радо її вітав [29, с. 99].

Передвоєнні наукові праці кафедри педагогіки Одеського державного педагогічного інституту виходили за редакцією професора С. Збандуто. Він дослідив педагогічні ідеї О. Герцена [11, с. 5—22], а його колеги вивчали різноманітні проблеми, а саме: режим і питання дисципліни в Яснополянській школі Л. М. Толстого [3, с. 23—30], гігієнічні характеристики радянського шкільного будівництва [15, с. 51—60], особливості обліку знань учнів тощо [22, с. 31—42].

Наукові праці кафедри психології ОДПІ редагував професор Д. Елькін. Одеські вчені в галузі психології цікавилися проблемами емоцій [8, с. 61—76], досліджували процеси осмислення [31, с. 99—106], уваги [24, с. 107—122], навичок [32, с. 123—130].

На відміну від провідних університетів та інститутів, що функціонували у великих містах УРСР, заклади вищої освіти в регіонах видавали не галузеві томи наукових праць, а лише міжгалузеві наукові збірники. На полицях сховищ Книжкової палати України зберігаються наукові записки 1941 р. Криворізького, Черкаського, Сумського державних педагогічних інститутів. Останній передвоєнний науковий збірник Криворізького державного педагогічного інституту підписано до друку 11 березня 1941 р. Наклад першого тому становив 225 примірників за ціною 4 крб за книжку, видання побачило світ у Дніпропетровську на тамтешній друкарській фабриці на вул. Серова, 7.

До збірника увійшли статті з п'ятих наукових галузей: математика, астрономія, хімія, біологія, мова. Всі статті написано українською мовою (що дуже показово!) і супроводжено резюме двома іншими мовами: обов'язково російською та на вибір англійською чи німецькою. Математичні й хімічні розвідки містили резюме німецькою, астрономічна та біологічна — англійською, автор філологічної праці писав про німецьку мову з її активним застосуванням, тож обмежився лише російськомовним резюме.

Автором публікації з математики був Ф. Косик. Він захоплювався математичним природознавством, застосовував методи математичної фізики, шукав розв'язання інтегрального рівняння, що замінює диференціальну систему. До збірника увійшли дві його статті, присвячені проблемі побудовання [14, с. 3—16] та перетворення [13, с. 17—24] функції Гріна для операторів вищих порядків.

Автор астрономічної розвідки В. Сакк проаналізував результати спостережень телескопічних метеорів

[23, с. 25—34]. З публікації дізнаємося про цікаві подробиці з історії кабінету астрономії КДПІ. Автор, зокрема, повідомляв, що від 10 серпня 1938 р. Криворізький педагогічний інститут, на пропозицію кафедри астрономії Саратовського державного університету імені М. Г. Чернишевського, розпочав систематичні спостереження за телескопічними метеорами. Робота мала всесоюзний масштаб і проводилася за загальним планом і програмою, розробленою Центральною комісією по метеорах, кометах і астероїдах при Академії наук СРСР. Проект одночасно здійснювало 10 наукових установ (дві обсерваторії, університети та інститути) і те, що до списку дослідників потрапив звичайний периферійний інститут, свідчить про високий науковий потенціал тогочасного КДПІ. Загальне розроблення проблеми телескопічних метеорів виконувала кафедра астрономії Саратовського університету, співробітники якої залучили криворізьких науковців.

По кабінету астрономії КДПІ заявлене дослідження виконували В. Сакк і тогочасний студент інституту, лаборант М. Романець [23, с. 25]. Експеримент проводився від 10 серпня 1938 р. до 1 січня 1940 р. у шестикратний бінокль і загалом тривав 76 годин. Упродовж 59 годин застосовували призматичний бінокль ГОМЗ 6X30 з діаметром поля зору приблизно 8 градусів. За період дослідження було зафіксовано 33 метеори, охоплюючи "уривки", тобто ті метеори, що пройшли все поле зору чи вийшли з нього. Середній показник проходження становив 0,56 метеора за годину. Як зазначалося в науковому резюме, дослідження В. Сакка і М. Романця порівнювали з результатами, раніше опублікованими І. Астаповичем [23, с. 32]. Загалом, тогочасні криворізькі астрономи констатували низьку "метеорну густість" рідного неба [23, с. 26].

Публікацію з хімії підготував К. Леміщенко. Він розповів про винайдення Гейтером 1863 р. ацетоацетатного ефіру і дослідив механізм його конденсації за схемами різних науковців (Міхаель, Шейблер, Челінцев) [16, с. 35, 38—40].

Найбільшу кількість розвідок до останнього передвоєнного збірника КДПІ підготували інститутські біологи Г. Ткаченко, К. Фасулаті, П. Задирака. Останній дослідив біоекологічні особливості крапчастого ховраха, що з групи савців Криворіжжя належав до найважливіших шкідників сільського господарства [9, с. 109]. П. Задирака проводив наукові спостереження впродовж 1939—1940 рр., основною базою для яких слугували цілинні ділянки й перелogi околиць Кривого Рогу, а також розорані та засіяні хлібними культурами поля.

Найпродуктивнішим автором наукових розвідок був К. Фасулаті. У зазначеному збірнику надруковано три його статті. У праці, присвяченій біоценозу Причорномор'я, науковець порівнює флору й фауну солонців і солончаків [26, с. 71—108]. Досліджуючи заповідник Асканія-Нова, розглянув ентомофауну дикої люцерни та визначив, що з цією рослиною безпосередньо пов'язано 73 види різноманітних комах [27, с. 151]. Спираючись на здобуті результати, К. Фасулаті розробив власну класифікацію, виокремивши сім розрядів комах, що співіснують із дикою люцерною

[27, с. 151—152]. У публікації зауважено, що автор застосував новий метод дослідження, зокрема зафіксовано перехід від кількісного обліку, котрий дає змогу рееструвати біоценоз і його "населення", до безпосередніх польових спостережень за окремими рослинами (аналіз цих рослин, облік пошкоджень, лабораторне розведення відповідних комах) [27, с. 151]. У збірнику КДПІ оприлюднено зібрані К. Фасулаті матеріали до вивчення ентомофауни Причорноморської смуги посушливого степу [28, с. 155—186].

Цікавою та показовою в кількох аспектах була стаття Г. Ткаченка, присвячена проблемі зменшення ваги яблук під час їх зберігання за різних температурних умов [25, с. 65—69]. По-перше, автор навів актуальні й дотепер поради: що нижчою є температура зберігання, то соковитішими стають яблука, а по-друге, не ставлячи перед собою такої мети, здійснив опис яблучних садів радгоспу "Веселі Терни" станом на 1937 р. Згадуючи сучасні супермаркети, де пірамідально викладено позбавлені будь-якого запаху парафіновані яблука з Польщі, не встигаєш заковтнути слину, читаючи, які їх сорти у промислових масштабах вирощували напередодні війни на батьківщині шостого Президента України: золотий пармен, пепен лондонський, зеленка вуда, бельфлер жовтий, ренет реліанський, кальвіль сніжний, кальвіль червоний, шафран смугастий, тірольський голубок [25, с. 65]. Дослідник наголошував, що найстійкішими у зберіганні є такі сорти, як кальвіль сніжний, кальвіль червоний, бельфлер жовтий, ренет реліанський і шафран смугастий [25, с. 69].

Фатальним збігом напередодні неймовірних страждань часів війни стала остання стаття "Наукових записок КДПІ" 1941 р. Її автором був В. Нікітін, який дослідив питання "викладання німецької лексики у світлі нового на той час вчення про мову" [21, с. 187—206]. Спираючись на дані марксистської матеріалістичної лінгвістики, використовуючи вчення М. Марра про лінгвістичні елементи, науковець зазначав, що в німецькій мові збережено архаїчні пережитки, котрі створюють "штучні перешкоди" у взаємному порозумінні між народами. Автор закликав забезпечити пригніченням капіталізмом нацменшинам "швидкий культурний розвиток в умовах соціалізму" [21, с. 205—206].

Наукові праці Черкаського державного педагогічного інституту готували потужні, як для регіонального вишу, сили. Зокрема, до складу редакції збірника 1941 р. входило два професори (В. Жуковський і В. Михайловський) та три кандидати наук: кандидат педагогічних наук М. Вовк, кандидат біологічних наук Є. Пінсквер, кандидат історичних наук В. Самофалов. Обов'язки відповідального редактора "Наукових записок КДПІ" виконував М. Вовк [20, с. 2].

Передвоєнний науковий збірник Черкаського державного педагогічного інституту загалом містив

13 публікацій із різних галузей знань: історичної, педагогічної, біологічної, хімічної та математичної [20, с. 191]. На відміну від криворізького збірника наукових праць, черкаський мав виразніший краєзнавчий зміст. Судячи з кількості публікацій, найплідніше в тогочасному ЧДПІ працювали викладачі біології, адже половину вмісту збірника становлять праці з певних розділів біологічних знань: О. Дудник з'ясував сільськогосподарське значення грака у Черкаському районі; П. Куцевіл вивчав рептилій, поширених у Черкаському районі; П. Орлов досліджував птахів Великого Лугу та орнітофауну Черкаського району (оскільки це відбувалося тоді, коли на Дніпрі ще не було каскаду водосховищ і Великий Луг зберігав середньовічну природну недоторканість, то дослідження П. Орлова нині мають особливу наукову цінність. — *Л. Д.*); І. Охват розглядав рослинність дільних пісків і штучних деревонасаджень другої тераси Дніпра в районі Черкаси — Кременчук; Є. Пінсквер аналізував вплив часткової стерилізації ґрунту на розвиток певних квіткових рослин та його мікрофлору. Публікації в галузі хімії належали двом дослідникам: А. Крутман вивчав питання синтезу третинних спиртів, а О. Лапа — проблему осадження неблагородних металів. Математичну галузь, зокрема проблему фізичного змісту функції, було репрезентовано у статті М. Бесараба. Гуманітарний розділ збірника ЧДПІ містив історичне дослідження В. Самофалова, який вивчав події щодо розгрому партії укапістів, та кілька педагогічних досліджень, як-от: М. Вовк "Деякі питання методики проведення уроку в неповній середній школі"; М. Мойсєєнко "М. Г. Чернишевський про підручник і дитячу літературу"; В. Парасунько "Джурило-Чурило".

Характерною ознакою збірника наукових праць Сумського державного педагогічного інституту був пріоритет досліджень (13 публікацій із 15-х уміщених) із точних і природознавчих наук [19, с. 231]. У гуманітарному блоці опубліковано лише дві статті, а саме: М. Бутко "Про книгу Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг»" та І. Козирев "Правове становище селянства напередодні Великої селянської війни у Німеччині".

Висновки. Підсумовуючи, варто наголосити, що передвоєнні розвідки викладачів українських радянських вишів вирізнялися високим рівнем мовленнєвої культури й значним обсягом україномовних досліджень. У столиці та містах, що з дореволюційних часів мали університетські кафедри, наукові праці видавали за галузями та окремими збірниками. Щодо регіональних вишів, то вони випускали наукові щорічники, до яких входили праці професорів, доцентів, викладачів і аспірантів, які представляли різні інститутські кафедри. Проведений контент-аналіз наукових розвідок, надрукованих 1941 р., свідчить про наявність великої кількості нерозв'язаних дотепер українською наукою нагальних проблем і питань.

Список використаної літератури

1. *Абрамсон С. Б.* До історії дошкільного виховання на Україні / С. Б. Абрамсон // Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту. Т. VI. [Відп. ред. проф. А. І. Зільберштейн]. — Харків: Вид. ХДПІ, 1941. — С. 59—75.
2. *Александренко Г. В.* Входження Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки / Г. В. Александренко // Наукові записки юридичного факультету. Т. 1. [Ред. кол. О. М. Русько (голова), С. Н. Ландкоф (відп. ред.)]. — Київ: Вид. КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1941. — С. 5—18.

3. *Беренсон Х.* Питання режиму й дисципліни в Яснополяській школі Л. М. Толстого / Х. Беренсон // Наукові записки. Т. VII: Роботи кафедр педагогіки та психології [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — С. 23—30.
4. *Виступ А. С.* Макаренка на вечорі зустрічі його з студентами і викладачами Харківського державного педагогічного інституту // Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту. Т. VI. [Відп. ред. проф. А. І. Зільберштейн]. — Харків : Вид. ХДПІ, 1941. — С. 3—17.
5. *Волож Л. Р.* Міжнародно-правовий делікт / Л. Р. Волож // Наукові записки юридичного факультету. Т. 1. [Ред. кол. О. М. Русько (голова), С. Н. Ландкоф (відп. ред.)]. — Київ : Вид. КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1941. — С. 19—36.
6. *Гіневська Т. О.* Значення композиції у сприйманні дітьми малюнка-ілюстрації / Т. О. Гіневська // Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту. Т. VI. [Відп. ред. проф. А. І. Зільберштейн]. — Харків : Вид. ХДПІ, 1941. — С. 157—168.
7. *Гошицький П.* Місце творчості Марка Вовчка в українській художній літературі / П. Гошицький // Наукові записки. Т. VI: Роботи кафедр літератури та мови [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — С. 83—92.
8. *Елькін Д. Г.* Емоція і сприймання часу / Д. Г. Елькін // Наукові записки. Т. VII: Роботи кафедр педагогіки та психології [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — С. 61—76.
9. *Задирака П. М.* До вивчення біоекологічних особливостей крапчастого ховраха / П. М. Задирака // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — 206 с. — С. 109—136.
10. *Запорожець О. В.* Про розвиток міркування у дитини молодшого віку / О. В. Запорожець, Г. Д. Луков // Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту. Т. VI. [Відп. ред. проф. А. І. Зільберштейн]. — Харків : Вид. ХДПІ, 1941. — С. 139—150.
11. *Збандуто С. Ф.* Педагогические идеи А. И. Герцена / С. Ф. Збандуто // Наукові записки. Т. VII: Роботи кафедр педагогіки та психології [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — 131 с. — С. 5—22.
12. *Катков Є. С.* Матеріали до фізіологічної характеристики стадій гіпнозу і об'єктивної діагностики глибини гіпноідних станів у людини / Є. С. Катков // Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту. Т. VI. [Відп. ред. проф. А. І. Зільберштейн]. — Харків : Вид. ХДПІ, 1941. — С. 193—207.
13. *Косик Ф. К.* Перетворення функції Гріна для оператора вищих порядків / Ф. К. Косик // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — С. 17—24.
14. *Косик Ф. К.* Побудовання функції Гріна для операторів вищих порядків / Ф. К. Косик // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — С. 3—16.
15. *Краснопольський Е. М.* Гігієнічна оцінка нового шкільного будівництва 1935—39 рр. / Е. М. Краснопольський // Наукові записки. Т. VII: Роботи кафедр педагогіки та психології [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — С. 51—60.
16. *Леміщенко К. С.* Механізм синтезу ацетоацетатного ефіру у порівнянні з аналогічними конденсаціями / К. С. Леміщенко // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — С. 35—64.
17. *Містюк В. В.* Сприймання дитиною зображень руху / В. В. Містюк // Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту. Т. VI. [Відп. ред. проф. А. І. Зільберштейн]. — Харків : Вид. ХДПІ, 1941. — С. 169—180.
18. *Молоді партизани і партизанки, молодь землі української, до Вас наше слово.* Звернення ЦК ЛКСМУ з нагоди 25-річчя утворення УРСР // ДАД КПУ. — 1942. — б. н.
19. *Наукові записки Сумського державного педагогічного інституту* / [Відп. ред. М. В. Бутко]. — Суми : Вид. СДПІ, 1941. — 235 с.
20. *Наукові записки Черкаського державного педагогічного інституту* / [Відп. ред. М. Г. Вовк]. — Черкаси : Вид. ЧДПІ, 1941. — 191 с.
21. *Нікітін В. А.* До питання про подачу німецької лексики у світлі нового вчення про мову / В. А. Нікітін // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — С. 187—206.
22. *Родак І.* Облік знань учнів / І. Родак // Наукові записки. Т. VII: Роботи кафедр педагогіки та психології [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — С. 31—42.
23. *Сакк В. В.* Деякі результати спостережень телескопічних метеорів / В. В. Сакк // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — С. 25—34.
24. *Стоянова М. І.* Увага та навичка / М. І. Стоянова // Наукові записки. Т. VII: Роботи кафедр педагогіки та психології [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — С. 107—122.
25. *Ткаченко Г. В.* Зменшення ваги яблук при зберіганні їх у різних температурних умовах / Г. В. Ткаченко // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — С. 65—70.
26. *Фасулаті К. К.* До вивчення біоценозів Причорноморського солончаково-солонцевого комплексу / К. К. Фасулаті // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — С. 71—108.
27. *Фасулаті К. К.* Ентомофауна дикої люцерни та її зв'язок з іншими рослинами / К. К. Фасулаті // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — С. 137—154.
28. *Фасулаті К. К.* Матеріали до пізнання ентомофауни Причорноморської смуги посушливого степу / К. К. Фасулаті // Наукові записки [Ред. кол. С. І. Аладкін (голова), К. К. Фасулаті (заст. голови), Ф. К. Косик, О. П. Зеленський]. — Кривий Ріг—Дніпропетровськ : Вид. КДПІ, 1941. — С. 155—186.
29. *Хмелінський М. М.* Особа П. Я. Мирного / М. М. Хмелінський // Наукові записки. Т. VI: Роботи кафедр літератури та мови [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — С. 93—100.

30. Хоменко О. О. Розуміння художнього образу дітьми молодшого віку / О. О. Хоменко // Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту. Т. VI. [Відп. ред. проф. А. І. Зільберштейн]. — Харків : Вид. ХДПІ, 1941. — С. 151—156.
31. Шапіро Л. М. Вплив осмислення на формування навички / Л. М. Шапіро // Наукові записки. Т. VII: Роботи кафедр педагогіки та психології [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — С. 99—106.
32. Ярошук В. Л. Навичка та інтерес / В. Л. Ярошук // Наукові записки. Т. VII: Роботи кафедр педагогіки та психології [Відп. ред. І. О. Власенко]. — Одеса : Вид. ОДПІ, 1941. — С. 123—130.

Larysa Doiar

On the eve of adversity: scientific works of universities and institutions of the USSR in 1941

This article raises the issue of research heritage accumulated in the USSR. This exploration is devoted to works published by teachers of Ukrainian universities and institutes that is 1941, that is shortly before Hitler's German attack on the USSR. Based on the elaborated generality of scientific periodicals of the Ukrainian SSR, the author claims that at that time the research of universities approached parity relations with the academic science of that time, significantly complementing the latter with research experience of both central and peripheral educational institutions. The article considers works from various scientific fields, which gives grounds to speak about the diversity of the development of Ukrainian Soviet science within the walls of higher educational institutions. The investigation is based on the materials of the State Archive of the Press of the Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov, in particular, continuing publications of the Kyiv State University named after T. G. Shevchenko, Kharkiv, Odessa, Cherkasy, Sumy and Kryvyi Rih state pedagogical institutes. Particular attention is paid to the collection of scientific works of the Kryvyi Rih STI, because the city of Kryvyi Rih, christened the "iron ore capital of Ukraine", except for a short (1923—1931) district status, has always been on the periphery, so the powerful development of local science, of course, impressive. The emotional factor of the reconnaissance is quite clear, based on the fact that the war started completely unexpectedly — university and institute teachers worked in the usual way, publishing their scientific works, literally, on the eve of the terrible disaster that befell the country. The most relevant statement of the author today is the 100% dominant Ukrainian language of scientific works of teachers of pre-war universities, which testifies to the success of the Bolsheviks' policy of Ukrainization of the Ukrainian SSR implemented in practice.

Keywords: university; pedagogical institute; department; professor; associate professor; collection of scientific works; scientific article

References

1. Abramson S. B. (1941). Do istoriyi doshkil'noho vykhovannya na Ukraini. *Naukovi zapysky Kharkivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu. T. VI. [Vidp. red. prof. A.I. Zil'bershteyn].* Kharkiv: Vyd. KHDPI, pp. 59—75.
2. Aleksandrenko H. V. (1941). Vkhodzheniya Zakhidnoyi Ukrainy do skladu Ukrayins'koyi Radyans'koyi Sotsialistichnoyi Respubliki. *Naukovi zapysky yurydychnoho fakul'tetu. T. 1. [Red. kol. O. M. Rus'ko (holova), S. N. Landkof (vidp. red.)].* Kyiv: Vyd. KDU im. T. H. Shevchenka, pp. 5—18.
3. Berenson Kh. (1941). Pytannya rezhymu y dystsypliny v Yasnopolyans'kiy shkoli L.M. Tolstoho. *Naukovi zapysky. T. VII: Roboty kafedr pedahohiky ta psykhohohiyi [Vidp. red. I.O. Vlasenko].* Odessa: Vyd. ODPI, pp. 23—30.
4. Vystup A. S. Makarenka na vechori zustrichi yoho z studentamy i vykladachamy Kharkivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu. (1941). *Naukovi zapysky Kharkivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu. T. VI. [Vidp. red. prof. A. I. Zil'bershteyn].* Kharkiv: Vyd. KHDPI, pp. 3—17.
5. Volozh L. R. (1941). Mizhnarodno-pravovyy delikt. *Naukovi zapysky yurydychnoho fakul'tetu. T. 1. [Red. kol. O. M. Rus'ko (holova), S. N. Landkof (vidp. red.)].* Kyiv: Vyd. KDU im. T. H. Shevchenka, pp. 19—36.
6. Hinevs'ka T. O. (1941). Znachennya kompozytsiyi u sprymanni dit'my malyunka-ilyustratsiyi. *Naukovi zapysky Kharkivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu. T. VI. [Vidp. red. prof. A. I. Zil'bershteyn].* Kharkiv: Vyd. KHDPI, pp. 157—168.
7. Hoshyts'kyi P. (1941). Mistse tvorchosti Marka Vovchka v ukrayins'kiy khudozhniy literaturi. *Naukovi zapysky. T. VI: Roboty kafedr literatury ta movy [Vidp. red. I. O. Vlasenko].* Odessa: Vyd. ODPI, pp. 83—92.
8. El'kin D. H. (1941). Emotsiya i spryymannya chasu. *Naukovi zapysky. T. VII: Roboty kafedr pedahohiky ta psykhohohiyi [Vidp. red. I. O. Vlasenko].* Odessa: Vyd. ODPI, pp. 61—76.
9. Zadyraka P. M. (1941). Do vyvchennya bioekolohichnykh osoblyvostey krapchastoho khovrakha. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyi].* Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 109—136.
10. Zaporozhets' O. V., Lukov H. D. (1941). Pro rozvytok mirkuvannya u dytyny molodshoho viku. *Naukovi zapysky Kharkivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu. T. VI. [Vidp. red. prof. A. I. Zil'bershteyn].* Kharkiv: Vyd. KHDPI, pp. 139—150.
11. Zbanduto S. F. (1941). Pedahohycheskye ydey A. Y. Hertsena. *Naukovi zapysky. T. VII: Roboty kafedr pedahohiky ta psykhohohiyi [Vidp. red. I. O. Vlasenko].* Odessa: Vyd. ODPI, pp. 5—22.
12. Katkov Ye. S. (1941). Materialy do fiziolohichnoyi kharakterystyky stadiy hipnozu i ob'yektyvnoyi diahnozyky hlybiny hipnoyidnykh staniv u lyudyny. *Naukovi zapysky Kharkivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu. T. VI. [Vidp. red. prof. A. I. Zil'bershteyn].* Kharkiv: Vyd. KHDPI, pp. 193—207.
13. Kosyk F. K. (1941). Peretvorenniya funktsiyi Hrina dlya operatora vyshchykh poryadkiv. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyi].* Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 17—24.
14. Kosyk F. K. (1941). Pobuduvannya funktsiyi Hrina dlya operatoriv vyshchykh poryadkiv. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyi].* Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 3—16.
15. Krasnopol's'kyi E. M. (1941). Hihiyenichna otsinka novoho shkil'noho budivnytstva 1935-39 rr. *Naukovi zapysky. T. VII: Roboty kafedr pedahohiky ta psykhohohiyi [Vidp. red. I. O. Vlasenko].* Odessa: Vyd. ODPI, pp. 51—60.
16. Lemishchenko K. S. (1941). Mekhanizm syntezu atsetoatsetatnoho efiru u porivnyanni z analohichnyimi kondensatsiyami. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyi].* Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 35—64.

17. Mistyuk V. V. (1941). Sprymannya dytynoyu zobrazen' rukhu. *Naukovi zapysky Kharkivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho institutu. T. VI. [Vidp. red. prof. A. I. Zil'bershteyn]*. Kharkiv: Vyd. KHDPI, pp. 169—180.
18. Molodi partyzany i partyzanky, molod' zemli ukrayins'koyi, do Vas nashe slovo. Zvernennya TSK LKSMU z nahody 25-richchya utvorennya URSR. (1942). *DAD KPU*.
19. Butko M. V. [vidp. red.]. (1941). *Naukovi zapysky Sums'koho derzhavnoho pedahohichnoho institutu*. Sumy: Vyd. SDPI.
20. M. H. Vovk [vidp. red.]. (1941). *Naukovi zapysky Cherkas'koho derzhavnoho pedahohichnoho institutu*. Cherkasy: Vyd. CHDPI.
21. Nikitin V. A. (1941). Do pytannya pro podachu nimets'koyi leksyky u svitli novoho vchennya pro movu. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyy]*. Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 187—206.
22. Rodak I. (1941). Oblik znan' uchniv. *Naukovi zapysky. T. VII: Roboty kafedr pedahohiky ta psykhohihi [Vidp. red. I. O. Vlasenko]*. Odesa: Vyd. ODPI, pp. 31—42.
23. Sakk V. V. (1941). Deyaki rezul'taty sposterezhen' teleskopichnykh meteoriv. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyy]*. Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 25—34.
24. Stoyanova M. I. (1941). Uvaha ta navychka. *Naukovi zapysky. T. VII: Roboty kafedr pedahohiky ta psykhohihi [Vidp. red. I. O. Vlasenko]*. Odesa: Vyd. ODPI, pp. 107—122.
25. Tkachenko H. V. (1941). Zmshennya vahy yabluk pry zberihanni yikh u riznykh temperaturnykh umovakh. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyy]*. Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 65—70.
26. Fasulati K. K. (1941). Do vvychnya biotsenoziv Prychornomors'koho solonchakovo-solontsevoho kompleksu. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyy]*. Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 71—108.
27. Fasulati K. K. (1941). Entomofauna dykoyi lyutserny ta yiyi zv'yazok z inshymy roslynamy. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyy]*. Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 137—154.
28. Fasulati K. K. (1941). Materialy do piznannya entomofauny Prychornomors'koyi smuhy posushlyvoho stepu. *Naukovi zapysky [Red. kol. S. I. Aladkin (holova), K. K. Fasulati (zast. holovy), F. K. Kosyk, O. P. Zelens'kyy]*. Kryvyi Rih—Dnipropetrovs'k: Vyd. KDPI, pp. 155—186.
29. Khmelins'kyy M. M. (1941). Osoba P. Ya. Myrnoho. *Naukovi zapysky. T. VI: Roboty kafedr literatury ta movy [Vidp. red. I. O. Vlasenko]*. Odesa: Vyd. ODPI, pp. 93—100.
30. Khomenko O. O. (1941). Rozuminnya khudozhn'oho obrazu dit'my molodshoho viku. *Naukovi zapysky Kharkivs'koho derzhavnoho pedahohichnoho institutu. T. VI. [Vidp. red. prof. A. I. Zil'bershteyn]*. Kharkiv: Vyd. KHDPI, pp. 151—156.
31. Shapiro L. M. (1941). Vplyv osmyslennya na formuvannya navychky. *Naukovi zapysky. T. VII: Roboty kafedr pedahohiky ta psykhohihi [Vidp. red. I. O. Vlasenko]*. Odesa: Vyd. ODPI, pp. 99—106.
32. Yaroshchuk V. L. (1941). Navychka ta interes. *Naukovi zapysky. T. VII: Roboty kafedr pedahohiky ta psykhohihi [Vidp. red. I. O. Vlasenko]*. Odesa: Vyd. ODPI, pp. 123—130.

Надійшла до редакції 22 березня 2021 року

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 930.25:025.171]:929Сня(477+438)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.3(296).38-46

Тетяна Якубова,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник НБУВ,
e-mail: tanya.yakubova@ukr.net

Книги професора Віленського університету Єнджея Снядецького: матеріали до вивчення та атрибуції книжкових знаків

Метою статті є надання книгознавчих та історичних відомостей, пов'язаних із біографією Є. Снядецького та його працями. Досліджено аспекти надходження книг ученого до фондів бібліотек Університету Св. Володимира, Волинського ліцею в Кременці, Бердичівського монастиря босих кармелітів, Королівської бібліотеки Regia польського короля Станіслава Августа Понятовського. Проаналізовано праці книгознавців К. Тараманової, Н. Березкіної, які вивчали книги Є. Снядецького.

У статті систематизовано відомості про наявність певної кількості книг ученого з різними знаками, книжковими та власницькими, у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІК НБУВ).

Розглянуто книги з дарчими написами автора для книгозбірні Кременецької гімназії, що нині зберігається у фонді зазначеного відділу. Проаналізовано інформаційні ресурси, використані для атрибуції автографів Є. Снядецького. Досліджено значний обсяг книгознавчого матеріалу, що надає відомості про праці вченого у фондах бібліотек України, зокрема Харкова, Львова, Києва. Видання авторства Є. Снядецького містять унікальні книжкові знаки, що становлять перспективу подальших книгознавчих досліджень.

Ключові слова: Єнджеї Снядецький; книжкова культура; бібліотечні фонди; атрибуція; книжкові знаки; дарчі написи

Постановка проблеми. У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ зберігаються книги професора Віленського університету Єнджея (Анджея) Снядецького — хіміка, біохіміка, біолога, лікаря, фармацевта та публіциста. Зазначені друковані пам'ятки з різноманітними книжковими знаками виявлено у фонді літератури польською мовою, в колекціях "Бібліотека Кременецького Волинського лицю, "Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів", Королівській бібліотеці Regia (зібранні польського короля Станіслава Августа Понятовського), бібліотеці Університету Св. Володимира. Ці польські наукові видання з унікальними книжковими знаками тривалий час залишалися поза науковим обігом і потребують книгознавчих досліджень. Вивчення й атрибуція провінієнцій на книгах ученого є актуальним дослідницьким завданням, оскільки ці видання становлять цінне джерело для дослідників історії вітчизняної книжкової культури.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Книги Є. Снядецького в польськомовному фонді Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (ХДНБ) досліджувала книгознавчиня з Харкова К. Тараманова [1], яка зауважила, що з його іменем пов'язані значні успіхи науки другої половини XVIII ст. У бібліотеці ХДНБ є виправлене та доповнене видання посібника "Основи хімії", що вперше побачив світ 1800 р. (*Śniadecki Jędrzej. Początki chemii dla ucznia słuchaczow Akademickich... T. 2. Wilno, 1807. ХДНБ. № 530622*).

В історії науки Є. Снядецький, однак, відомий здебільшого за працею "Теорія органічних істот", перший том якої опубліковано 1804 р. У бібліотеці ХДНБ зберігається першодрук книги та її перевидання (*Śniadecki Jędrzej. Teorya jestestw organicznych. Wilno, 1804, 1811. ХДНБ. Т. 1. № 750850; Т. 2. № 527047; Ibidem. 1838. Т. 1—3. № 700098*). Там само зберігається й праця "Фізичне виховання дітей" його авторства (*Śniadecki J. Fizyczne wychowanie dzieci. Sanok, 1855. ХДНБ. № 525437*).

Біографію та книги Є. Снядецького досліджувала білоруська історичка та книгознавчиня Н. Березкіна, яка зосередила увагу на наукових досягненнях ученого та наголосила на вагомому значенні його праць для розвитку науки Польщі та Білорусі [2], зосібна вдосконаленні ним системи викладання курсу на основі прогресивних досягнень науки. Дослідниця нагадала, що 1808 р. Є. Снядецький передав бібліотеці Віленського університету понад 120 наукових праць різного спрямування, що свідчить про широкий діапазон його зацікавлень. Аналізуючи доробок ученого, Н. Березкіна ґрунтовно розглянула тритомну монографію "Теорія органічних істот", що стала настільною книгою для кількох поколінь професорів медицини та хімії у Віленському університеті й була добре відома поза межами Литви. В. Вернадський визнав Є. Снядецького одним з основоположників сучасної геохімії, а зазначену працю за глибиною думки та послідовністю викладу вважав унікальною.

Бібліографічні відомості до біографії Є. Снядецького зібрані книгознавці Т. Матвієшин і Л. Білецька,

навівши результати досліджень у "Каталозі фонду рідкісних видань наукової бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Природничі та географічні науки (1762—1940 pp.): бібліографічний покажчик" [3]. До нього увійшли такі видання: *Wrzosek A. Jędrzej Śniadecki: życiorys i rozbiór pism. T. 1. Kraków : Skład Główny w Księgarni Spółki Wyd. Polskiej, 1910; Wrzosek A. Zarys życia Jędrzeja Śniadeckiego i krótki rozbiór jego "Teoryi jestestw organicznych". Poznań : Czcionkami Drukarni Dziennika Poznańskiego, 1905*. На титульних аркушах книг міститься печатка "Biblioteka Liceum Krzemienieckiego" (йдеться про Кременецький лицей між двома світовими війнами). У каталозі також наявні відомості про книги: *Harabaszewski J. (1875—1943). Jędrzej Śniadecki: nauczyciel chemii i pisarz rzeczy chemicznych / Jan Harabaszewski. Lwów—Warszawa : Książnica "Atlas", 1938 та Świeżawski L. Jędrzej Śniadecki, jego żywot, naukowe i spoliczne stanowisko. Petersburg : Nakładem Księgarni K. Grendyszńskiego, 1900*. На титульному аркуші останнього видання наявні печатки: "Polska Macierz Szkolna. Koło w Krzemieńcu woj. Wołyńskie", "Бібліотека Кременецького Державного Учительського Інституту".

Виявлено низку цінних наукових праць, присвячених Є. Снядецькому, що зберігаються у фондах відділу рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (далі — ЛННБ), а саме: *M. Baliński. Życie Jędrzeja Śniadeckiego. Leszno i Gniezno, 1840* (шифр: АСП-І-13669); *Harabaszewski J. Jędrzej Śniadecki: nauczyciel chemii i pisarz rzeczy chemicznych. Warszawa : Lwów-Warszawa: Książnica "Atlas", 1938* (шифр: І-ІІ-141180); *Skimborowicz Hippolit. Wspomnienia życia ś.p. Jędrzeja Śniadeckiego. Warszawa : w księgarni S. Orgelbranda, 1840* (шифр: АСП-І-13670); *Wrzosek Adam. Jędrzej Śniadecki T. 1—2. Kraków, 1910* (шифр: АСП-ІІІ-8993). Останню книгу супроводжує ґрунтовна бібліографія вченого.

Окремі видання також наявні у фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка (далі — БЛНУ), а саме Я. Гарабашевського та А. Вжосека. Крім того, у БЛНУ зберігаються: книга "Спогади", що її видав І. Скімборович: *Wspomnienia życia ś.p. Jędrzeja Śniadeckiego. Wydał Hippolit Skimborowicz, redaktor naczelny Gazety Porannej i Piśmiennictwa Krajowego. Warszawa : w księgarni S. Orgelbranda, 1840*. На титульному аркуші розміщено видовжену овальну чорну печатку "WŁADYSŁAW SEMETKOWSKI 123 (перекреслено — 471)" та синю овальну печатку "С.К. BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS LEOPOLIENSIS"; монографія Ю. Вайгеля, що містить докладну бібліографію: *[Weigel, Józef]. Żywot i prace naukowe i społeczne Jędrzeja Śniadeckiego. Kraków, 1898* [27]. Її авторство з'ясовано (хоча згаданий вище А. Wrzosek (1910, т. 2, с. 75) називає її "безіменним виданням") за давнім бібліотечним каталогом і паперовою невеликою прямокутною наліпкою на титульній сторінці книги з надрукованим на машинці прізвищем автора; відбиток статті С. Шнюр-Пепловського: *Stanisław Schnür-Pep-*

łowski. *Jędrzej Śniadecki (1768—1838). Odbitka z "Kosmosu" zeszyt (VI—X) 1897. We Lwowie : E. L. Związkowej drukarni, 1898.* На звороті титульного аркуша розташовано круглу фіолетову польську печатку бібліотеки Львівського університету.

Мега статті — надання книгознавчої та історичної інформації про книги й публікації Є. Снядецького, що зберігаються у фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Єнджей Снядецький (Jędrzej Śniadecki; 1768—1838, Вільно) народився в Ридлеві під Жніном (Rydlawie koło Żnina) Бидгощського воєводства в Польщі, хоча окремі біографи помилково називають місцем народження Жнін (напр., цитований нижче Narabaszewski J., 1938, с. 80).

Середню освіту юнак здобув у гімназії в Тшемешно (Trzemeszno), краковській Семінарії кандидатів до академічного стану та в Лицеї ім. Б. Новодворського (Kolegium Nowodworskiego), котрий закінчив у липні 1787 р. із золотою медаллю "diligentiae", отриманою від короля Станіслава Августа.

Є. Снядецький опановував основи хімії у професора Я. Яськевича, який вивчав праці А. Лавуазьє, та у Ф. Шайдта; медицину — у Головній коронній школі (1787—1791). До речі, незавершений тритомний рукописний підручник Я. Яськевича "Nauka chemii", що свого часу належав до колекції Ф. Шайдта та бібліотеки Regia (Reg. X, 367 b), зберігався в книгозбірні Київського університету, звідки був переданий до НБУВ, про що свідчать відповідні печатки (ІР НБУВ. Ф. І. № 5936-38. 137 + 320 + 163 арк.).

У Павії (1791—1795), окрім медицини й хімії, Єнджей удосконалював знання фізики та математики у професорів Г. Фонтана та Л. Маскероні — геометра, який увів в аналіз поняття інтегральних синуса й косинуса; для Снядецького став ще й "добрим приятелем". Звідти 12.04.1792 він писав братові Яну про досліді фізіолога Л. Гальвані, котрі "кілька разів повторював", а також про стан викладання наук у тамтешньому університеті, де 16.05.1793 здобув ступінь доктора філософії та медицини.

Кафедрою фізики в університеті завідував ще один із засновників науки про електрику, який вивчав і хімію (зокрема, відкрив метан), — А. Вольта, викладач Є. Снядецького, винахідник електрофору й "гальванічного елемента", колега тамтешнього, а згодом тимчасового професора Віленського університету Ж. Франка, з яким обидва Снядецькі заприятелювали. Син останнього, Юзеф, майбутній професор альма-матер Віленської (та Павійської), навчався в Падуї одночасно з Є. Снядецьким. У литовську столицю був запрошений приблизно 1790 р. і А. Вольта, однак реалізувати цю пропозицію не вдалося.

Нарешті, варто згадати ще двох виладачів Є. Снядецького, а саме хірурга й анатома А. Скарпа та біолога Л. Спалланцані, відомого працями про мікроорганізми, кровообіг, дихання, травлення, ембріональний розвиток і регенерацію в земноводних, автора теорії про те, що самонародження мікроскопічних

організмів не існує (викладена в *Dissertationi di fisica animale e vegetabile. Modène : Società tipografica, 1780*).

Незалежно від Л. Спалланцані неспроможність теорії довільного зародження найпростіших обґрунтував український лікар і біолог, випускник Київської академії М. Терехівський у докторській дисертації "Про наливковий хаос Ліннея" (*De chao infusorio Linnaei*), захищеній 1775 р. у Страсбурзькому університеті. Лише приблизно через століття це відкриття ввів у широкий науковий обіг Л. Пастер.

Як повідомив київський історик науки Я. Матвішин, Л. Спалланцані ще перед приїздом у Павію, де обіймав посаду директора міського Природознавчого музею (збагаченого його колекціями), викладав в університетах логіку, метафізику та грецьку мову в Реджо-нель-Емілія й "філософію природи", математику та грецьку в Модені. Він відмовлявся від пропозицій інших університетів Італії та Санкт-Петербурга аж до 1778 р., коли прийняв запрошення австрійської імператриці Марії-Терезії очолити кафедру природничих наук в університеті Павії. Значну частину архіву науковця нині розміщено на італійському сайті "Тисячу років італійської науки" (<http://panizzi.comune.re.it/Sezione.jsp?idSezione=2583>), зокрема конспекти лекцій, журнали проведених експериментів, листування й наукові манускрипти, як-от анонімний рукопис 1792 — приблизно 1799 рр. про нову медичну теорію Дж. Брауна (що нині має його ім'я) (*Regg. B 18: Lettera sulla dottrina medica di John Brown. 14 + 11 арк.*). Однак дослідники вважають, що Є. Снядецький вперше ознайомився з *браунізмом* не в Павії, а в Мілані, звідки 29.09.1792 написав листа братові Яну, в якому згадував про шотландського вченого.

Дорогою до Шотландії (через Геную, Базель, Франкфурт, Майнц та Брюссель) Є. Снядецькому довелося оминати неспокійний Париж, де мав намір, як зауважував (без посилань на джерела) М. Балінський (*M. Baliński. Pamiętniki o Janie Śniadeckim*), відвідувати лекції з хімії та хірургії А. Ф. де Фуркюра, автора вже відомої йому виданої 1792 р. у Франції "Philosophie chimique" (переклад якої згодом вийшов і польською: *Filozofia chemiczna, czyli Fundamenty prawdy terazniejszej Chemii. Tłumaczenie J. G. Bystrzyckiego. Warszawa, 1808. 318 s.*).

У Лондоні, де Є. Снядецький зупинився на два місяці за підтримки польського дипломата Т. Букатого, відвідував лікарні та медичні заклади. У пресі вийшло кілька його сатиричних публікацій (*Wacławek W., Wacławek M. Jędrzej Śniadecki — ojciec polskiej chemii. Chemia. Dydaktyka. Ekologia. Metrologia. R. 11. 2006. № 1—2. S. 7—20. S. 9*).

Два роки, від осені 1793 до весни 1795 рр., Є. Снядецький студіював в Единбурзі медицину та фізику, ґрунтовно вивчав хімію, здебільшого під керівництвом професора Дж. Блека (почесний член академії наук у Петербурзі та Парижі; відкрив "зв'язане повітря", котре 1781 р. А. Лавуазьє назвав вуглекислим газом; запропонував теорію про приховану теплоту та ввів поняття теплоємності. Його посмертно видані "Лекції з основ хімії, читані в Единбурзькому уні-

верситеті" (1803) надають уявлення про те, чим на той час оперував його допитливий слухач, який до того ж відвідував лекції А. Монрі та А. Дункана).

У лютому 1796 р. Є. Снядецький повернувся, через Відень (де, ймовірно, ще "поповнив здобуті знання", як стверджують окремі автори й удокументована *Historia Nauki Polskiej. T. VI / bio-bibliografia / Pod. red. B. Suchodolskiego. W-wo PAN, 1974. 840 s. S. 687—688. S. 687; dali — HNP*), Краків, карпатський Живець, Львів, на Волинь. Упродовж року працював лікарем, боровся з епідемією чуми, цікавився станом тамтешньої медичної освіти; незабаром побрався із К. Мілковською. Не дивно, що згодом, доставши пропозицію освітянина, економіста, історика й нумізмата Т. Чацького викласти свої ідеї щодо заснування гімназії в м. Кременці, Є. Снядецький запропонував план відкриття на Волині лікарської школи на університетському рівні (у листі до Т. Чацького від 3.04.1804 міститься "Projekt założenia Wydziału lekarskiego na Wołyniu", текст якого подав цитований вище *Wrzosek A. Jędrzej Śniadecki... T. 1. 1910. S. 81*). Відтоді Є. Снядецький підтримував наукові зв'язки з викладачами заснованої 1805 р. у Кременці Вищої Волинської гімназії (ВВГ, від 1819 р. — ліцей) та елітою міста, поміж якої були і його вчителі (математик Ю. Чех, про якого йтиметься далі), приятелі та учні, як, наприклад, Ю. Бопри, француз за походженням, вихованець Кременецького ліцею. В Є. Снядецького він вивчав медицину у Віленському університеті, після закінчення якого працював у Кременці (надавав медичну допомогу ліцеїстам і був особистим лікарем Ю. Словацького і його сім'ї). Донька Ю. Бопри Барбара була перекладачкою, зокрема творів П. Верлена, Е. А. По, О. Уайлда, а син — редактором консервативного видання "Час" у Кракові. Згодом Є. Снядецький долучився до заснування університету в Києві.

За рекомендацією старшого брата, астронома Я. Снядецького — майбутнього ректора Віленського університету, 1797 р. Єнджея призначили професором хімії в Головну віленську школу, де він завідував кафедрою хімії (та фармакології) до 1822 р. До Є. Снядецького кафедру очолював італієць Дж. Сарторіус — фармацевт та алхімік, який, хоч і пропагував застарілу теорію флогістона, заснував хімічну лабораторію. У Віленському університеті (нововідкритому 1803 р. на базі Головної школи, що також постала зі зреформованих Віленської академії та її наступниці — Головної школи Великого князівства Литовського) 1827 р. Є. Снядецький очолив також кафедру клініки та організував нову хімічну лабораторію.

На лекціях і в численних публікаціях учений продовжував розробляти польськомовну хімічну термінологію, відступивши від загальноприйнятої латинської, активно пропагував найновіші досягнення тогочасних природничих наук, зокрема атомістику Дж. Дальтона, медичну теорію Дж. Брауна, відкриття йоду Б. Куртуа (1811) і калію та натрію Г. Деві (1807—1809).

Ще задовго до оприлюднення праць Ч. Дарвіна Є. Снядецький досліджував еволюційний розвиток усіх форм життя у природі, першим описав метод лікуван-

ня рахіту (1822) тощо. Польський історик Л. Шифман (*L. Szyfman. Jędrzej Śniadecki, przyrodnik-filozof. Warszawa : Książka i Wiedza, 1960*), досліджуючи діяльність Є. Снядецького в галузі природознавства й філософії, протиставляє погляди вченого на предмет і мету науки ("її природи та її правди") позиції І. Канта з його "чистими ідеями, природженими розумово" (*Teoria jestestw organicznych, s. 284*), хоча з цим погоджуються не всі дослідники (як, наприклад, *L. Chrzęściowski. Jędrzej Śniadecki Życie i dzieło. Kraków : Wydawnictwo Naukowe WSP, 123 s. S. 87*).

Як лікар Є. Снядецький пропагував гігієну та фізичне виховання, що стали успішно впроваджувати в навчальних закладах [4], зокрема Вищій Волинській гімназії; тривалий час очолював Медичне товариство у Вільно (1806—1836), котре заснував 1806 р. разом із професором Франком (*HNP. T. VI. S. 688*). Після ліквідації університету 1832 р. обіймав посаду професора хімії та медицини у Віленській медико-хірургічній академії, бібліотечний фонд якої незабаром було частково передано до Києва.

Є. Снядецький співпрацював із польськомовними журналами "Dziennik Medycyny, Chirurgii i Farmacji", "Rocznik Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk", "Tygodnik Polski", "Tygodnik Wileński", "Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego", "Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawa", "Pamiętnik Lwowski" (в якому було уміщено окремі його матеріали, передруковані з "Dziennika Wileńskiego" за 1805—1807 pp.), "Wiadomości Brukowe" (1816—1822) та іншими.

Перший польськомовний навчальний посібник із хімії Є. Снядецького "Основи хімії" (*Początki chemii: stosownie do terażniejszego tej umiejętności stanu dla pożytku uczniów i słuchaczy ułożone u za wzór lekcyi akademickich służyć mające. Wilno, 1800*), на сторінках якого автор подав стислий огляд тогочасного стану науки (зокрема й теорії А. Лавуазьє), було перевидано 1807, 1816—1817 pp. Його фундаментальну працю з біохімії "Теорія органічних істот" (*Teorja jestestw organicznych*) (варшавське видання першого тому — 1804 р., другого — 1811 р.) перекладено німецькою (1810, 1821) та французькою (1825) мовами й повторно перевидано у Вільно (1838, 1861) та Познані (1905). Ця "праця його життя" містить "оригінальну теорію філософії природи, що спирається на власні спостереження та найновіші досягнення точних наук" (*HNP. T. VI. S. 687*), ідею колообігу елементів у природі, обміну речовин в організмі. Вчений також друкував праці з хімічної технології, медицини, фізіології, логіки, історії та літератури.

Литовський історик науки З. Жемайтис у статті "Физико-математические науки в старом Вильнюсском университете (1579—1832)" зазначав, що Є. Снядецький був чудовим професором, здібним організатором самостійних робіт студентів, авторитетним вихователем [20]. У Віленському університеті вчений продовжив європейські традиції високого рівня викладання хімії. Про це свідчить також і відомий епізод його біографії, пов'язаний із зустріччю з Наполеоном у стінах Віленського університету під час

невдалого походу французького імператора в Росію. На запитання Наполеона про те, яку хімію викладають в університеті, Є. Снядецький лаконічно відповів: "Таку саму, як і в Парижі" [20].

В Україні про наукову діяльність Є. Снядецького колеги дізнавалися з періодичних видань. Після його смерті в неофіційній частині "Подольських губернських ведомостей" (№ 2, 1838) надруковано некролог "Снядецький Андрей — академик и професор Виленского Университета. Некролог".

У фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ виявлено та досліджено 13 книг авторства Є. Снядецького з різними книжковими знаками, серед яких — 6 видань з автографами вченого, що є цінними рукописними пам'ятками й вагомю частиною книжкової культури України.

Атрибутовані автографи Є. Снядецького зберігаються також у рукописному відділі ЛННБ: *Фонд 5 (Оссолінських) № 5975 "Materiały do dziejów okresu klasycznego w Polsce 1800—1831; 25) Rezepty"*, зосібна два медичні рецепти від 12.06.1809 та 26.06.1809, підписані Є. Снядецьким. Перший із них, за № 3329, був виписаний під час лікування хворого професора математики Віленського університету М. Полінського.

Автограф Є. Снядецького міститься у книзі "Album biograficzne zasłużonych Polaków wieku XIX. T. 1. publikacja Marii Chmełmońskiej. Warszawa, 1901". Ці матеріали також було використано у процесі атрибуції автографів ученого.

Розгляньмо примірники книг ученого з різними книжковими знаками. Перший том праці "Основи хімії" [5] має три великі ілюстрації, на одній з яких та на титульному аркуші розміщено чотирикутну фіолетову печатку "Библиотека императорского университета Св. Владимира". На зворотному боці титульного аркуша в нижній частині наявна червона овальна печатка "Bibliotheca universitatis St. Vladimiri". Форзац жовтий (шифр: Крем. 2629).

У другому примірнику першого тому книги "Основи хімії", з шифром: 1871—1886 фонду "Роки" університетської бібліотеки на різних сторінках розміщено овальну синю печатку "Bibliotheca UNIVERSITATIS S. VLADIMIRI", на титульному аркуші внизу — чорно-білу печатку Віленського університету із зображенням двоголового орла. На форзаці зверху чорними чорнилами зроблено напис "J. Jednekowski". Обкладинку виготовлено з коричневого картону.

Фундаментальну бібліотеку Імператорського університету Св. Володимира було засновано разом із навчальним закладом 1834 р., а її студентський відділ — 1863 р. [6]. Основу зібрання склали кілька великих і цінних книжкових колекцій, переданих університету впродовж 1834—1843 рр. зі скасованих царським урядом навчальних закладів, насамперед Волинського ліцею ("Кременецька колекція"), а також Віленського університету, Віленської римо-католицької духовної академії, Віленської медико-хірургічної академії.

Третій примірник першого тому праці "Основи хімії" на титульному аркуші містить маргінальний напис чорними чорнилами: "Conventus Berdiczowscie

Carmelitarum...", що свідчить про належність до бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів (шифр: книги Берд. 2899).

У другому тому книги "Основи хімії" також розміщено печатки бібліотеки Університету Св. Володимира та шифр колекції "Бібліотека Кременецького Волинського ліцею": Ст. 2629 [7]. У другому примірнику другого тому на титульному аркуші міститься аналогічний маргінальний напис зазначеної бібліотеки в Бердичеві.

Перший том "Теорії органічних істот" [8] на останній сторінці містить печатку бібліотеки Університету Св. Володимира. На титульному аркуші в нижній частині чорними чорнилами зроблено напис для бібліотеки Волинської гімназії в Кременці: "Dla Gymnazium Wolyńskiego od Autora". Дарчий напис на книзі є автографом Є. Снядецького, котрий свідчить, що польський професор опікувався справою поповнення фондів бібліотеки Волинської гімназії та подарував їй своє прижиттєве видання праці. Книга в м'якій блакитній оправі (шифр: Reg. X, 401 в).

Том другий "Теорії органічних істот" на першій сторінці містить дарчий напис чорними чорнилами для Кременецької гімназії: "Biblioteki Gimnazium Krzemienieckiego Autor" [9], що є автографом автора Є. Снядецького. На останній сторінці — овальна фіолетова печатка бібліотеки Університету Св. Володимира.

Свою книгу "Rosprawa o powym metalu w surowey platynie odkrytym" (шифр: Reg. X, 369 с) Є. Снядецький також подарував Кременецькій гімназії, що підтверджує напис чорними чорнилами на голубій оправі книги: "Dla Gymnazium Krzemienieckiego Autor" [10].

Дарчий напис Є. Снядецького для Кременецької гімназії, зроблений чорними чорнилами, розміщено й на блакитній оправі книги "O rozpuszczeniu" (шифр: Reg. X, 369 в): "Dla Gymnazium Krzemienieckiego Autor" [11].

Є. Снядецький навчався у Новодворській гімназії, де його викладачем математики та логіки став майбутній перший директор Вищої Волинської гімназії в Кременці, математик і філософ Ю. Чех, автор підручника "Короткий виклад арифметики" (*Krótki wykład arytmetyki z tablicami / przykłady rachunkowe zawierającymi. Wilno : J. Zawadzki, 1807. 135 s.; 7-e wyd. Wilno : [s. n.], 1828*) та перекладу з шостого англійського видання "Основ геометрії Евкліда <...>, з доданими приписами <...>, друге видання з доданою Тригонометрією Р. Сімсона" (*Euklidesa początków geometrii ksiąg ośmioro to jest sześć pierwszych, iedenasta i dwunasta z dodanemi przypisami dla pożytku młodzi akademickiej <...> wydanie drugie z przydaną Trygonometrią Roberta Simsona. Wilno : nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego typografa imperatorskiego wileńskiego uniwer., 1817. [2], XX, 476 s.; Перше вид. Вільно, 1807*) [28; 29]. Обставини життя тривалий час пов'язували Є. Снядецького з Кременецькою гімназією, що доводять написи на його книгах, подарованих бібліотеці навчального закладу [12].

Після закінчення гімназії Є. Снядецький отримав золоту медаль від польського короля Станіслава Августа Понятовського (його бібліотека Regia згодом

потрапила до Вищої Волинської гімназії, а нині зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ), про що повідомив його брата, Я. Снядецького, професор Краківської академії Радванський у листі від 30.06.1787 (зберігається в рукописному відділі бібліотеки Ягеллонського університету) [13].

Окремо варто розглянути книги Є. Снядецького, досліджені у фонді літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ. На титульному аркуші другого тому його праці "Теорія органічних істот" (шифр: ІЗ пол. В 3218/2) [9] розміщено рукописний ескібрис, зроблений чорними чорнилами, — автограф Є. Снядецького: "Jędrzej Śniadecki". Під ним — овальна чорно-біла печатка, на якій зображено польський шляхетський герб Леліва (Leliwa), поширений здебільшого в краківському, сандомирському та познанському воєводствах. Леліва слугувала гербом для 800 польських родів, у козацьку добу його використовували 830 династій із Білорусі, Литви, Польщі, України. Герб у різних варіантах зустрічаємо в польській геральдиці [14]. Головні його елементи — золотий півмісяць у блакитному полі, над яким розташовано шестикутну золоту зірку. На шоломі зображено хвостове віяло павича, на тлі якого — таку саму емблему. Є. Снядецький належав до шляхетського роду, який також мав герб Леліва. На зворотному боці книги — чотирикутна біла наліпка, на якій надруковано: "Ex libris Reverendi Domini Casimiri Stanisłai de Korczak Newelski". Оправа картонна, коричневого кольору.

У зазначеному фонді НБУВ зберігається двотомне видання праці Є. Снядецького "Теорія органічних істот" [15] (1811 р.; шифр: ІЗ пол. В 2199/1-2). На титульному аркуші розміщено письмовий ескібрис — автограф автора "Jędrzej Śniadecki" та печатку із зображенням герба Леліва. Поруч розташовано маргінальний напис "George Gurski" та овальну фіолетову печатку "Бібліотека Кам. Подільського Державного Українського Університету". Оправа з коричневого картону.

На титульному аркуші першого тому цього твору Є. Снядецького 1838 р. видання [16] (шифр: ІЗ пол. В 2127/1) розміщено восьмикутну чорну печатку бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії "У.И. ИВМХА" та овальну чорну печатку бібліотеки студентського відділу Імператорського Університету Св. Володимира "Библ. К.К. Студ. И.У Св. В.". Оправа із зеленого картону, на внутрішньому боці — біла чотирикутна наліпка з написом чорними чорнилами "Фізіологія №q-752". На коричневому корінці надруковано: "Teoга". На першій сторінці другого зазначеного видання [17] (шифр: ІЗ пол. В 2127/2) розміщено овальну фіолетову печатку "Б-Церківській музей". Оправа зеленого кольору. На титульній сторінці третього тому того самого видання [18] (шифр: ІЗ пол. В 2127/3) чорними чорнилами зроблено маргінальний напис: "L. Czarnowski". Під написом — овальний чорно-білий гербовий ескібрис Чарновських із написом: "z Księgozbioru Czarnowskich". Оправа з коричневого картону. На корінці — назва книги, номер тому.

Бібліотека Чарновських, в якій зберігалися видання з різних галузей знань, у тому числі кілька

раритетів, у середині XIX ст. була доволі відомою в Польщі. Зокрема, краківський книгознавець, професор Я. Оконь повідомляє, що 1856 р. для Ягеллонської бібліотеки з книгозбірні Чарновських було придбано Біблію за ціною 450 срібних рублів (*W księgach i pismach pogrążeni. Ruch Literacki. R. LX. 2019. Z. 3/354/. S. 367—375*).

Для дослідження побутування книг авторства Є. Снядецького в Україні важливими є й матеріали відділу рідкісної книги ЛННБ, у фондах якого зберігаються такі праці вченого: "Teoria jestestw organicznych" (Warszawa, 1874 (шифр: АСП-III-11892)); "Teoria jestestw organicznych" (Т. 1, Warszawa, 1804 (2 пр., шифри: АСП-II-12850 і И-II-70963)); "Teoria jestestw organicznych" (Т. 2, Warszawa, 1811 (2 пр., шифри: АСП-II-12850 і ИД-II-28589)); "O fizycznym wychowaniu dzieci" (Sanok, 1855 (шифр: ИД-II-16215)); "Dzieła" (Т. 1-6, Warszawa, 1840 (шифр: АСП-I-13668)). Книжкові знаки на них мають певні особливості. Окремі видання містять рукописні ескібриси польських бібліофілів і печатки музею А. Петрушевича, львівських бібліотек Руського народного дому й Оссолінеуму та польського колекціонера Я. Наргілевича, а також дарчий автограф Є. Снядецького.

Титульний аркуш першого тому книги "Теорії органічних істот" Є. Снядецького, що зберігається у ЛННБ (1804; шифр: АСП-II-12.850/1), містить маргінальний напис "z Bibliot. G. Purknye" та чотирикутну фіолетову печатку "Музей А. С. Петрушевича" [8]. На титульній сторінці другого тому (1811; ЛННБ, шифр: АСП-II-12.850/2) розміщено автограф "Jędrzej Śniadecki", чорно-білу овальну печатку із зображенням польського шляхетського герба Леліва та чотирикутну фіолетову печатку "Музей А. С. Петрушевича" [19].

На титульному аркуші іншого примірника другого тому книги Є. Снядецького "Теорії органічних істот" (Т. 2, Wilno, 1811 (ЛННБ, шифр: ИД-II-28589/2) розміщено автограф автора "Jędrzej Śniadecki", овальну чорно-білу печатку із зображенням польського шляхетського герба Леліва та чотирикутну фіолетову печатку "Dr Władysław Szabrański Bełcható"¹.

Згадана фіолетова чотирикутна печатка "Музею А. С. Петрушевича"² міститься також на титульному та останньому аркушах перевидання цього самого твору 1874 р. (ЛННБ, шифр: АСП-III-11.892) [21].

На титульному аркуші першого тому перевидання 1816 р. посібника Є. Снядецького "Основи хімії" [23], що зберігається у ЛННБ (шифр: ИД-II-28601/1), розміщено фіолетову круглу печатку округлого Товариства

¹ В. Шабранський — хімік і фармацевт, який багато часу приділяв культурно-просвітницькій роботі, зокрема у 1905—1925 рр. у межах діяльності товариства "Polska Macierz Szkolna" брав участь у роботі комітетів з поширення освіти та опіки над гімназіями, укомплектував доволі багату власну бібліотеку. У власній аптеці в Белхатові в Лодзькому воєводстві він створив хімічну лабораторію, де виготовляв ліки з корисних рослин, зібраних у лісі разом зі школярами. Під час Другої світової війни допомагав ліками бідним полякам та євреям. У той період в аптеці діяла антифашистська підпільна організація [30].

² А. Петрушевич — відомий учений, бібліофіл, церковний і політичний діяч. Багаті зібрання книг, рукописів, документів, карт, творів мистецтва та археологічних артефактів він заповів Народному дому у Львові, де їх було сформовано в окремий відділ — "Музей А. С. Петрушевича". Сучасники характеризують ця книгозбірню як "універсальну слов'янознавчу" [22].

народної школи "Publiczna Książnica Towarzystwa szkoły Ludowej Lwowskiego związku okręgowego TSL". На другому боці — кругла фіолетова печатка бібліотеки Оссолінеуму з написом "ZAMIENIONO" та овальна синя печатка "Jan Nargielewicz"³.

У ЛННБ також є примірник книги Є. Снядецького "Фізичне виховання дітей" (*Fizyczne wychowanie dzieci*. Sanok, 1855; *uudfp*: ИД-II-16.215/16-17), на титульному та останньому аркушах якої розміщено круглу фіолетову печатку "Библиотека Руського Народного Дома во Львовѣ" [25].

Створення Народного дому у Львові, що мав стати культурним центром для Галицької України, відбулося за ініціативою Головної руської ради (1848) — першої політичної організації, котра задекларувала єдність українського народу. Серед установ, що забезпечували просвітницьку діяльність Народного дому, були й бібліотека з читальнею. До кінця 1920-х рр. у книгозбірні було сформовано значні фонди. В доповідній записці А. Генсьорського (тодішнього директора бібліотеки й музею Народного дому) до Правління Народного дому (1927), зазначалося, що на кінець 1920-х рр. ця книгозбірня посідала четверте місце після бібліотек Національного Закладу імені Оссолінських, Університету та Наукового товариства ім. Т. Шевченка. На кінець 1934 р. загальна кількість одиниць зберігання становила 54 691 видання у 105 879 томах, серед яких — 405 слов'янських і 95 латинських стародруків (колекція А. Петрушевича). У вересні 1939 р. фонди бібліотеки Народного дому передано до новоствореної бібліотеки АН УРСР і розділено за профілем її відділів [26]. Джерелознавчий матеріал провенієнції свідчить, що книги Є. Снядецького надійшли до бібліотеки Народного дому у Львові з фондів бібліотеки А. Петрушевича.

У фондах Наукової бібліотеки ЛНУ зберігається унікальний примірник книги вченого "Rosprawa o powym metallu w surowey platynie odkrytym" (Wilno, 1808) із дарчим написом (на звороті обкладинки) професора В. Урбанського⁴ "для загального добра": "Dr Urbanski bono publ[ico] [donavit]", а також старим бібліотечним шифром: BN 13,749 LXXXV. С. 37 (про що повідомив історик науки Я. Матвішин). На титульному

аркуші, праворуч від назви твору, міститься напис олівцем "Vestium". Як виявилось, відкритий Є. Снядецьким невідомий раніше метал, який він назвав *vestium* ("west", лат. Vestium за назвою планети Вести), 1844 р. також відкрив професор Казанського університету К. Клаус під назвою *рутеній*. На звороті цього аркушу розташовано гербовий еклібрис темно-синього кольору з написом: "Ex Bibliotheca Ludovici Bierkowski"⁵.

Висновки. Книжкові знаки, досліджені на книгах Є. Снядецького з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ, свідчать про те, що ці видання зберігалися у фондах різних бібліотек Польщі та України впродовж XIX—XX ст. Маргінальні написи на книгах ученого надають відомості про прізвища їхніх власників, шляхетних польських колекціонерів. Бібліотечні печатки книгозбірень радянської України на досліджених виданнях свідчать про зацікавленість вітчизняних науковців у вивченні цих зразків польської літератури, а автографи Є. Снядецького розкривають світ книжкової культури автора.

Різноманітні знаки на книгах Є. Снядецького з фондів відділу рідкісної книги ЛННБ суттєво відрізняються від провенієнцій на його виданнях із фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ. Автографи, наявні на титульних аркушах книг ученого, свідчать про широкий діапазон його зацікавлень, а печатки приватних і публічних бібліотек Галичини надають уявлення про книжкову культуру Західної України. Знаки на книгах Є. Снядецького з бібліотек Львова допомогли визначити імена польських бібліофілів.

Книги Є. Снядецького мали попит у студентів та викладачів Львівського університету, а отже потрапляли до фондів бібліотеки навчального закладу. Праці вченого зберігалися у приватних бібліотеках науковців Львова. Серед дарів математика та фізика В. Урбанського бібліотеці Львівського університету є книга Є. Снядецького "Rosprawa o powym metallu w surowey platynie odkrytym", що доводить автограф власника.

Книги Є. Снядецького з фондів зазначених бібліотек України — це вагома частина масиву наукової польської літератури, що становить перспективи для подальших книгознавчих досліджень.

Список використаних літератури та джерел

1. Польська книга XVI—XVIII ст. у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка як джерело інформації про історію, культуру Польщі: Путівник по фонду / Укладач К. Д. Тараманова, науковий редактор І. Я. Лосієвський. — Харків, 2001. — 45 с.
2. Березкина Н. Ю. Библиотеки и распространение научных знаний в Беларуси (XVI — XX вв.) / Н. Ю. Березкина; науч. ред.: М. П. Костюк, А. А. Коваленя. 2-е изд., испр. и доп. — Минск : Беларус. наука, 2013. — 523 с.
3. Каталог фонду рідкісних видань наукової бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Природничі та географічні науки (1762—1940 рр.) : бібліографічний покажчик / упоряд.: Т. Р. Матвієшин, Л. Я. Білецька; бібліогр. ред. О. Я. Кульчицька. — Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. — 169 с.
4. Снядецкий Анджей (30 ноября 1768 — 12 мая 1838). — С. 2. — Режим доступа: slonimsmc.grodno.by/museum (дата звернення 15.08.2020). — Загл. с экрана.
5. Śniadecki J. Początki chemii / Jędrzej Śniadecki. — W Wilnie : nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego; w Warszawie : w xięgarni Zawadzkiego i Węckiego uprzywilejowanych drukarzy i xięgarzy, 1816. — Т. 1. — 368 s.

³ Я. Наргілевич — відомий бібліофіл із Литви. Його дружина М. Наргілевич 1903 р. на прохання свого брата Б. Дубовського передала бібліотеку чоловіка, що складалася з кількох тисяч книг, карт і атласів, бібліотеці Оссолінеуму [24].

⁴ В. Урбанський — математик і фізик, дослідник електричних явищ, директор бібліотеки Львівського університету (1859—1892 р.); збільшив її початкові фонди з 13 000 томів, після пожежі 1848 р., до 170 000 та провів інвентаризацію й каталогізацію колекцій 1861 р.), батько Аврелія, львівського поета та драматурга.

⁵ Л. Берковський — професор Ягеллонського університету, якого вважають творцем польської ортопедії, був засновником першого в Польщі Гімнастично-ортопедичного закладу.

6. Дениско Л. М. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Л. М. Дениско, Ю. К. Рудакова; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2017. — 350 с.
7. Śniadecki J. Początki chemii / Jędrzej Śniadecki. — W Wilnie : nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego; w Warszawie : w księgarni Zawadzkiego i Węckiego, 1817. — T. 2. — 517 s.
8. Śniadecki J. Teorya jestestw organicznych / Jędrzej Śniadecki. — W Warszawie : w Drukarni № 646 przy Nowolipiu, 1804. — T. 1. — 264 s.
9. Śniadecki J. Teorya jestestw organicznych / Jędrzej Śniadecki. — W Wilnie : drukiem Józefa Zawadzkiego typografa imper. Uniwers. Wilenskiego, 1811. — T. 2. — 454 s.
10. Śniadecki J. Rozprawa o nowym metallu w surowey platynie odkrytym / Jędrzej Śniadecki. — W Wilnie : Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego akademii zwyczajnego drukarza, [s. a.], [1808]. — 27 s.
11. Śniadecki J. O rozpuszczeniu / Jędrzej Śniadecki. — W Wilnie : Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego akademii zwyczajnego drukarza, [s. a.]. — 95 s.
12. Baliński M. Życie Jędrzeja Śniadeckiego. — S. 25. — Mode of access: https://archive.org/stream/jdrzejniadeckiyc01wrzouoft/jdrzejniadeckiyc01wrzouoft_djvu.txt (дата звернення 8.08.2020). — Title from the screen.
13. Biblioteka Jagiellońska. Kodeks 3131. — S. 19—20. — Mode of access: https://archive.org/stream/jdrzejniadeckiyc01wrzouoft/jdrzejniadeckiyc01wrzouoft_djvu.txt (дата звернення 8.08.2020). — Title from the screen.
14. Лелува (зерб). // Википедия. Свободная энциклопедия. — Режим доступа: <https://ru.wikipedia.ru> (дата звернення 8.08.2020). — Загл. с экрана.
15. Śniadecki J. Teorya jestestw organicznych / Jędrzej Śniadecki. — W Wilnie : drukiem Józefa Zawadzkiego typografa imper. Uniwers. Wilenskiego, 1811. — T. I—II. — 264, 454 s.
16. Śniadecki J. Teorya jestestw organicznych / Jędrzej Śniadecki. — Wilno : w Drukarni Dyecezalnej u XX Missionarzy na Górze Zbawiciela, 1838. — T. I—XV, 210 s.
17. Śniadecki J. Teorya jestestw organicznych / Jędrzej Śniadecki. — Wilno : w Drukarni Dyecezalnej u XX Missionarzy na Górze Zbawiciela, 1838. — T. II—III, 201 s.
18. Śniadecki J. Teorya jestestw organicznych / Jędrzej Śniadecki. — Wilno : w Drukarni Dyecezalnej u XX Missionarzy na Górze Zbawiciela, 1838. — T. III—XIV, 194 s.
19. Śniadecki J. Teorya jestestw organicznych / Jędrzej Śniadecki. — W Wilne : drukiem Józefa Zawadzkiego Typografa Imper. Uniwer. Wilenskiego, 1811. — T. II. — 454 s.
20. Жемайтис З. Физико-математические науки в старом Вильнюсском университете (1579—1832) / З. Жемайтис // Литовский математический сборник. Lietuvos matematikos rinkinys. — 1962. — № 2. — С. 289—317.
21. Śniadecki J. Teorya jestestw organicznych / Jędrzej Śniadecki. — Warszawa : Nakładem i drukiem S. Orgelbranda synów, 1874. — 87 s.
22. Колосовська О. Автографи на книгах бібліотеки А. С. Петрушевича / О. Колосовська // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. — Львів, 2003 — Вип. 11. — С. 39—72.
23. Śniadecki J. Początki chemii dla użycia słuchaczy przy Imperatorskim Wileńskim Uniwersytecie / ułożone przez Jędrzeja Śniadeckiego. Wyd 3-ie powiększone i popr. — W Wilnie : drukiem Józefa Zawadzkiego; w Warszawie : w księgarni Zawadzkiego i Węckiego, 1816. — T. I—IX, 368 s.
24. Księga darczyńców Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Pod redakcją Marty Pękalskiej. — Wrocław : Wydawnictwo Ossolineum, 2017. — 254 s.
25. Śniadecki J. Fizyczne wychowanie dzieci. Wydanie Kazimiera Józefa Turowskiego / Jędrzej Śniadecki. — Sanok : Nakład i druk Karola Pollaka, 1855. — 149 s.
26. Дзюбан Р. Бібліотека публічна руського народного інституту "Народний Дім" та її втрати у роки Другої світової війни / Роман Дзюбан // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. — 2009. — № 1. — С. 404—415.
27. [Weigel J.J.] Żywot i prace naukowe i społeczne Jędrzeja Śniadeckiego / Józef Weigel. — Kraków : Nakładem Księgarni S. A. Krzyżanowskiego z drukarni E. Winiarza we Lwowie, 1898. — 188 s.
28. Матвіїшин Я. Математик-педагог Юзеф Чех (1762—1810) — перший директор Вищої Волинської гімназії / Ярослав Матвіїшин // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в українській та європейській історії: матеріали Всеукр. наук. істор.-краєзнав. конф., присвяч. 27-й річниці незалежності України, 100-й річниці Української революції та 500-й річниці надання Ковелю Магдебурського права. 18 жовт. 2018 року, м. Ковель : наук. зб. / упоряд. Г. Бондаренко [та ін.]. — Ковель : б. в., 2018. — С. 524—531.
29. Matviichine Ja. Józef Czech, matematikisto el Kremenec'. 1.09.2018. — С. 1—35. — Mode of access: https://www.academia.edu/37327582/Matviichine_Ja_Jozef_Czech_matematikisto_el_Kremenec.docx (дата звернення 8.08.2020). — Title from the screen.
30. Małgorzata Owczarek. Główna Biblioteka Lekarska Oddział w Belchatowie. Farmaceuci zapisani w pamięci belchatowian. — S. 1—9. — Mode of access: http://gbl.home.pl/gbl/oddzialy/gbl_belchatow.pdf (дата звернення 8.08.2020). — Title from the screen.

Tetyana Yakubova

Books by Professor Jędrzej Śniadecki of Vilnius University: materials on the study and attribution of book marks

The aim of the research is to provide bibliological and historical information related to the biography, library and books of Jędrzej Śniadecki. The books of the scientist were conserved in the funds of the libraries of the St. Vladimir's University, the Volyn Lyceum in Kremenets, the Berdychiv Monastery of the Barefoot Carmelites, the Royal Library "Regia" (the library of the Polish king Stanislaw August Poniatovsky). The works of bibliologists K. Taramanova, N. Berezkina, who studied his works, are analyzed.

The article systematizes digital information about the presence of a certain number of books with various marks, book and proprietary, of the scientist from the funds of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Bibliology of the Vernadsky National Library of Ukraine.

Books with donative inscriptions of the author for the book collection of Kremenets gymnasium, which is now in the fund of the above-mentioned Department, are marked.

The information resources that were used for attribution of Śniadecki's autographs are analyzed. A significant bibliological material has been investigated, which reveals information about the scientist's books in the funds of the libraries of Ukraine, in particular in the libraries of Kharkiv, Lviv and Kyiv. Books by Jędrzej Śniadecki contain unique book marks that have perspectives for further bibliological research.

Keywords: Jędrzej Śniadecki; book's culture; libraries' funds; attribution; book's signs; donative inscriptions

References

1. Taramanova K. D. [uklad.] and Losiyevskij I. Ya. [nauk. red.]. (2001). *Polska kniga XVI—XVIII st. u fondah Harkivskoyi derzhavnoyi naukovoji biblioteki im. V. G. Korolenka yak dzhherelo informaciyi pro istoriyu, kulturu Polshi: Putivnik po fondu*. Harkiv.
2. Beryozkina N. Yu., Kostyuk M. P. and Kovalenya A. A. [nauch. red.]. (2013). *Biblioteki i rasprostranenie nauchnyh znaniy v Belarusi (XVI—XX vv.)*. 2-e izd., ispr. i dop. Minsk: Belarus. navuka.
3. Matviyeshin T. R., Bilecka L. Ya. [uporyad.] and Kulchicka O. Ya. [bibliogr. red.]. (2018). *Katalog fondu ridkisnih vidan naukovoji biblioteki Ternopil'skogo nacionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni Volodimira Gnatyuka. Prirodnichi ta geografichni nauki (1762—1940 rr.) : bibliografichnij pokazhchik*. Ternopil: TNPU im. V. Gnatyuka.
4. *Snyadeckij Andzhej (30 noyabrya 1768 — 12 maya 1838)*. (2020), [online]. Available at: slonimsmc.grodno.by/museum [Accessed 15.08.2020].
5. Śniadecki J. (1816). *Poczatki chemii*. W Wilnie: nakladem i drukiem Jozefa Zawadzkiego; w Warszawie : w xiegarni Zawadzkiego i Weckiego uprzywileiowanych drukarzy i xiecarzy, T. 1.
6. Denisko L. M. and Rudakova Yu. K. (2017). *Knizhkovy znaki na knigah iz kolekciji ridkisnih vidan Nacionalnoyi biblioteki Ukrayini imeni V. I. Vernad'skogo : katalog*. Kyiv.
7. Śniadecki J. (1817). *Poczatki chemii*. W Wilnie: nakladem i drukiem Jozefa Zawadzkiego; w Warszawie : w xiegarni Zawadzkiego i Weckiego, T. 2.
8. Śniadecki J. (1804). *Teorya jestestw organicznych*. W Warszawie: w Drukarni № 646 przy Nowolipiu, T. 1.
9. Śniadecki J. (1811). *Teorya jestestw organicznych*. W Wilnie: drukiem Jozefa Zawadzkiego typografa imper. Uniwers. Wilenskiego, T. 2.
10. Śniadecki J. [1808]. *Rosprawa o nowym metallu w surowey platynie odkrytym*. W Wilnie: Nakladem i Drukiem Jozefa Zawadzkiego akademii zwyczajnego drukarza, [s. a.].
11. *Śniadecki J.* O rozpuszczeniu. W Wilnie: Nakladem i Drukiem Jozefa Zawadzkiego akademii zwyczajnego drukarza, [s. a.].
12. Balinski M. (2020). *Zycie Jędrzeja Śniadeckiego*, [online]. Available at: https://archive.org/stream/jdrzejniadeckiyc01wrzouoft/jdrzejniadeckiyc01wrzouoft_djvu.txt [Accessed 8.08.2020].
13. *Biblioteka Jagiellonska. Kodeks 3131*. (2020), [online]. Available at: https://archive.org/stream/jdrzejniadeckiyc01wrzouoft/jdrzejniadeckiyc01wrzouoft_djvu.txt [Accessed 8.08.2020].
14. *Leliva (gerb)*. (2020). Vikipediya. Svobodnaya encyklopediya, [online]. Available at: <https://ru.wikipedia.ru> [Accessed 8.08.2020].
15. Śniadecki J. (1811). *Teorya jestestw organicznych*. W Wilnie: drukiem Jozefa Zawadzkiego typografa imper. Uniwers. Wilenskiego, T. I—II.
16. Śniadecki J. (1838). *Teorya jestestw organicznych*. Wilno: w Drukarni Dyecezalnej u XX Missionarzy na Gorze Zbawiciela, T. I—XV.
17. Śniadecki J. (1838). *Teorya jestestw organicznych*. Wilno: w Drukarni Dyecezalnej u XX Missionarzy na Gorze Zbawiciela, T. II—III.
18. Śniadecki J. (1838). *Teorya jestestw organicznych*. Wilno: w Drukarni Dyecezalnej u XX Missionarzy na Gorze Zbawiciela, T. III—XIV.
19. Śniadecki J. (1811). *Teorya jestestw organicznych*. W Wilne: drukiem Jozefa Zawadzkiego Typografa Imper. Uniwer. Wilenskiego, T. II.
20. Zhemajtis Z. (1962). Fiziko-matematicheskie nauki v starom Vilnyuskom universitete (1579—1832). *Litovskij matematicheskij sbornik. Lietuvos matematikos rinkinys*, 2, pp. 289—317.
21. Śniadecki J. (1847). *Teorya jestestw organicznych*. Warszawa: Nakladem i drukiem S. Orgelbranda synow.
22. Kolosovska O. (2003). Avtografi na knigah biblioteki A. S. Petrushevicha. *Zapiski Lvivskoyi naukovoji biblioteki im. V. Stefanika*, 11, pp. 39—72.
23. Śniadecki J. (1816). *Poczatki chemii dla uzycia sluchaczow przy Imperatorskim Wilenskim Uniwersytecie*. Wyd 3-ie powiekszone i popr. W Wilnie: drukiem Jozefa Zawadzkiego; w Warszawie: w xiegarni Zawadzkiego i Weckiego, T. I—IX.
24. Pekalskiej M. [red.]. (2017). *Ksiega darczynow Zakladu Narodowego im. Ossolinskich*. Wroclaw: Wydawnictwo Ossolineum.
25. Śniadecki J. (1855). *Fizyczne wychowanie dzieci*. Wydanie Kazimiera Jozefa Turowskiego. Sanok: Naklad i druk Karola Pollaka.
26. Dzubyan R. (2009). Biblioteka publiczna ruskogo narodnogo institutu "Narodnij Dim" ta yiyi vtrati u roki Drugoyi svitovoyi vijni. *Zapiski Lvivskoyi nacionalnoyi naukovoji biblioteki Ukrayini imeni V. Stefanika*, 1, pp. 404—415.
27. [Weigel J.]. (1898). *Zywot i prace naukowe i spoleczne Jędrzeja Śniadeckiego*. Krakow: Nakladem Ksiegarni S. A. Krzyzanowskiego z drukarni E. Winiarza we Lwowie.
28. Matviyishin Ya. (2018). Matematik-pedagog Yuzef Cheh (1762—1810) — pershij direktor Vishoyi Volinskoyi gimnaziyi. *Minule i suchasne Volini ta Polissya: Kovel i Kovelshina v ukrajinskij ta yevropejskij istoriyi: materiali Vseukr. nauk. istor.-krayeznav. konf., prisvyach. 27-j richnici nezalezhnosti Ukrayini, 100-j richnici Ukrayinskoyi revolyuciyi ta 500-j richnici nadannya Kovelju Magdeburskogo prava. 18 zhovt. 2018 roku, m. Kovel: nauk. zb. Kovel: b. v.*, pp. 524—531.
29. Matviichine Ja. (2018). *Jozef Czech, matematikisto el Kremenec'*, [online]. Available at: https://www.academia.edu/37327582/Matviichine_Ja._Jozef_Czech_matematikisto_el_Kremenec.docx [Accessed 8.08.2020].
30. Malgorzata Owczarek. (2020). *Główna Biblioteka Lekarska Oddział w Belchatowie. Farmaceuci zapisani w pamięci belchatowian*, [online]. Available at: http://gbl.home.pl/gbl/oddzialy/gbl_belchatow.pdf [Accessed 8.08.2020].

Надійшла до редакції 12 лютого 2021 року

УДК 655.413:050.48]''17/21''(091)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.3(296).47-52

Георгій Богданов,
здобувач КНУКіМ,
e-mail: bogdanov.georgiy@mail.ru

Еволюція та соціологія розвитку журналу в Німеччині в XVII—XXI століттях

Стаття має інтердисциплінарний характер і перебуває на межі теорії документознавства, історії преси, новітньої історії видавничої та бібліотечної справи Німеччини, а також вузькопрофільних напрямів актуальних соціологічних досліджень — соціології преси, соціології вільного часу та соціології міграції.

Об'єктами вивчення є процеси зародження й становлення журнального сегмента ринку преси в XVII—XXI ст., типологія читачів журналів з урахуванням демографічних, психологічних і соціальних чинників з огляду на рівень складності їхніх інформаційних потреб. Автор схарактеризував окремі типології читачів журналів, розроблені в XXI ст., а також навів перелік критеріїв, що відрізняють журнал від іншого періодичного видання — газети.

На прикладі видань для широкого загалу простежено роль і ступінь активності конкретних видавців на ринку журналів. На підставі аналізу статистичних збірників "Книга та книжкова торгівля в цифрах" за 1995—2018 рр. визначено рейтинг читання журналів як окремої опції проведення дозвілля особами не молодше 14 років. У процесі вивчення німецькомовних видань із питань соціології міграції з'ясовано, що наразі бракує наукових досліджень, що висвітлювали б проблеми використання друкованих журналів та їхніх інтернет-версій представниками певних соціальних груп і меншин, а також мігрантами різних категорій і поколінь, які працюють, здобувають професійну чи вищу освіту й прагнуть успішної інтеграції та самореалізації. Проаналізовано форми доступу до онлайн-версій паперових журналів і можливі негативні наслідки цифровізації. Автор дійшов висновку, що поява інтернет-версій журналів зумовлює потребу розв'язання проблеми доступу до текстів з огляду на питання авторського права.

Ключові слова: журнал; видавництво; бібліотеки; Німеччина; дозвілля; інформаційна потреба; цифровізація; інтернет; міграція

Постановка проблеми. Проблемою, порушеною у статті, є історичний огляд розвитку журналів як окремого виду ЗМІ в Німеччині впродовж XVII—XXI ст., їх класифікація за визначеними критеріями в межах цього сегмента ринку німецької преси та опис діяльності найбільших видавництв з урахуванням сучасних процесів цифровізації. Окремо висвітлено роль журналу у структурі дозвілля.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. На відміну від газетної справи (а останнім часом також інтернету та окремих соціальних медіа), журнал не так часто ставав об'єктом комплексних наукових досліджень у галузі ЗМІ, у тому числі соціологічних. Серед німецьких фахівців, які вивчали журнали в 1970—2010-х рр., слід виокремити Е. Менхарда, Т. Треде, Т. Рейтера, Е. Штрасснера та К. Люті [13] (розглядали питання еволюції журналу як виду документа та його місце на сучасному ринку ЗМІ); П. Хунцикера [12], який з'ясував роль журналу в системі комунікацій, а також А. Пауса, М. Вовінкеля та Х.-П. Претцера, котрі аналізували структуру часописів для визначених груп населення, зокрема представників конфесій і мігрантів. Останніми роками цій проблематиці також приділяють увагу Н. Шпрингер і С. Хагехофф. За умов актуалізації питань міграції, соціології віку та дозвілля до аспектів вивчення рейтингу журналів, зокрема іноземними мовами, зверталися К. Умлауф, Х. Опашовський та А. Кун. Джерелом статистичних даних щодо ролі журналу у структурі дозвілля є щорічник "Книга та книжкова торгівля в цифрах", котрий виходить друком від 1952 р. Останнім часом у межах завдань із вивчення журналів також розроблено новий напрям — дослідження інтернет-версій

паперових видань, методики та проблем їх зберігання впродовж тривалого періоду.

Мета статті — висвітлення історичного розвитку журналу в Німеччині як об'єкта профільних соціологічних досліджень, починаючи від випуску перших часописів у XVII ст. і до заснування інтернет-видань.

Слід також зосередити увагу на визначенні сучасних типологій журналів і читачів, які мають інфопотреби різного змісту та ступеню складності. Крім того, автор має на меті подати загальну картину розвитку найбільших видавництв журналів на початку XXI ст., а також з'ясувати роль цього виду періодики в житті людини, зокрема дозвіллі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У монографії "Історія ЗМІ від 1700 року до 3 тисячоліття" німецький фахівець із питань ЗМІ В. Фаульстих стверджував, що процес виникнення та розвитку сучасного друкованого журналу являв собою "синкретизм" функцій листа, зошита, газети, книги й листівки. На думку науковця, журнал перейняв від листа універсальність тематики й спрямованість на визначені групи читачів, від зошита — обмеження галузі та тематики, від газети — періодичність, від книги — тематичну спрямованість та водночас специфічність, нарешті, від листівки — візуальність зображення [6, с. 51; 7; 13, с. 340].

Поняття "журнал" уперше ввійшло у вжиток у 1750—1751 рр. та охоплювало лише політичні часописи, щотижневики моралі, в яких оприлюднювали ідеї Просвіти, щомісячники, а також збірники для науковців, котрі виокремилися приблизно в XVII ст. і мали замінити жанр так званих учених записок. За

сучасними концепціями історії преси, найстарішим науково-літературним журналом Європи є "Journal des Sçavans" ("Журнал учених"), що був заснований 5 січня 1665 р. у Парижі радником парламенту Дені де Салло та видавався щомісяця з перервами до 1792 р. [13, с. 197; 14, с. 121]¹. Упродовж XVIII ст. у процесі диференціації наукових дисциплін з'явилася низка універсальних наукових видань — попередників сучасних фахових і літературних часописів, назва яких містила слово "journal" (цей галліцизм вживається в німецькій мові й донині. — *Авт.*). Водночас виходили й історико-політичні щомісячники, попередниками яких слугували календарі, написані народною мовою, брошури та листівки, присвячені конкретним подіям тощо. Найстарішим німецьким журналом вважають "Der Verkleidete Götter-Both Mercurius", що виходив у Нюрнберзі впродовж 1674—1675 рр. як додаток до газети "Teutscher Kriegs-Curier" ("Німецький військовий кур'єр"), а перший німецький науковий журнал — "Acta Eruditorum" — був заснований 1682 р. О. Менке, професором моралі в Лейпцизькому університеті, та виходив латинською мовою [9, с. 431]. Згодом побачили світ і німецькомовні щомісячні журнали: перший із них був заснований 1688 р. і мав назву "Monats-Gespräche" ("Щомісячні бесіди")². Колишній президент Міжнародної спілки документації Х. Арнцт так визначає зміст першого етапу розвитку цього виду періодики: "Протягом перших... століть... метою функціонування журналів були подання загальної картини

подій шляхом їх структурування... передавання прогресивних знань через читання..." [15, с. 12—13]. У XVIII ст. побачили світ такі щотижневики морально-повчального змісту, як "Der Vernünfftler" (1724—1726) і "Патріот", написані народною мовою. Видання стали попередниками специфічних журналів, що були призначені для окремих груп читачів (родини, жінки, діти та юнацтво) та набули розвитку в XIX ст., коли кількість наукової періодики зросла в десятки разів. Як зазначали науковці ще в грудні 1849 р., перевагами журналу є те, що він висвітлює події життя ширше, ніж газета та водночас привертає увагу до найважливіших із них.

До 1990-х рр. до журналів відносили майже всі періодичні видання, що виходили частіше, ніж раз на рік, та не підпадали під критерії визначення щоденної газети як виду документа. На відміну від газет, журнали являють собою переважно друковані видання в палітурці (або зброшуровані), що подають не лише загальні факти, а й аналіз найважливіших подій чи особливості їх залаштункового перебігу. Завдяки тематиці (а не лише географічному чи регіональному чинникам, як це відбувається з газетою. — *Авт.*) журнал здатний привертати увагу і окремих осіб, і цільових груп чи тематичних об'єднань, тобто сприяти забезпеченню інфопотреб різного змісту та ступеню складності. Сучасні дослідники Х. Бек та Х.-Д. Шредер вирізняють низку критеріїв відмінності журналу від газети, наведених у табл. 1 [2, с. 105; 16, с. 395].

Таблиця 1

Критерії відмінності журналу від газети

Критерій	Газета	Журнал
Рівень актуальності	Високий	Порівняно низький (часто)
Періодичність	Щодня/щотижня	Щотижня/щомісяця
Географічний/територіальний	Регіональне видання (часто)	Міжрегіональна спрямованість (зазвичай)
Коло читачів	Широке	Визначені групи (фахові, за інтересами) (часто)
Тематика	Широкий спектр тем	Ретельний пошук тем і відбір матеріалів
Шляхи розповсюдження	Пошта, кіоски преси, розповсюджувачі	Кіоски преси, пошта

Після 1945 р. у західних зонах (від 1949 р. — Федеративна Республіка Німеччина), в умовах економічного зростання, відбувалися різноманітні дослідження для забезпечення потреб підприємств в інформації та даних за допомогою вільної преси [1]. Найпершими аудиторію журналів упродовж 1949—1950 рр. вивчали фахівці Інституту демоскопії (Аллєнбах) разом із редакціями газети "Світ" та журналу "Констанц". Від початку 1950-х рр. проводяться порівняльні студії з питань соціальної структури контингенту читачів журналів з одночасним використанням рекламних засобів. Зокрема, видавництво "Бесте" провело соціологічне дослідження, що

охопило 15 часописів. Від 1950 до 1961 р. співробітники Інституту ЕМНІД (заснований 1945 р.) здійснили 24 дослідження з питань раціонального використання реклами у ЗМІ.

Основою сучасної типології читачів журналів стають такі ознаки, як належність до відповідного соціального (мікро-) середовища, політичні погляди, психологія та стиль життя чи діяльності, а також тематика видань, котрі використовують для забезпечення певних інфопотреб [10; 11, с. 178—180] (табл. 2).

Німецькі дослідники також виокремлюють низку критеріїв класифікації журналів [9, с. 431] (табл. 3).

¹ Відновлений 1816 р., назва зберігається досі.

² Виходив друком два роки і був закритий 1690 р.

Критерії відповідності журналів групам читачів

Групи читачів	Журнали
Особи, які досягли стабільності у житті	Дорогі журнали (часто)
Так звані постматеріалісти, які прагнуть нових цінностей, автономії та само-вираження	Дорогі журнали, що мають високий коефіцієнт впливу (часто)
Сучасні діячі (громадські та інші)	Інформаційно-політичні та жіночі журнали, періодика з питань моди (стилю) та журнали телепрограм
Консерватори	Інформаційно-політичні й недорогі жіночі журнали, видання з питань домашнього господарства, дизайну та кулінарії
Прихильники певних традицій	"Жовта" преса, журнали телепрограм
Особи, які ностальгують за добою НДР	Журнали телепрограм, недорогі видання для жінок
Представники середнього прошарку	Журнали розваг, із питань домашнього господарства, садівництва та городництва
Споживачі	Журнали розваг, телепрограми, видання спортивної, автомобільної тематики, з питань еротики та сексу
Практики	Авторитетні видання (Der Spiegel, Geo, P. M.), журнали телепрограм, для жінок, з питань стилю життя, автомобільної тематики
Гедоністи	Журнали телепрограм та окремі видання, присвячені стилю життя (Men's Health, Fit for Fun), комп'ютерній, спортивній та автомобільній тематиці

Таблиця 3

Критерії класифікації журналів

Критерій класифікації журналів	Приклади
Цільова аудиторія	Широкий загал
	Фахівці окремих галузей/викладачі
	Клієнти підприємств, покупці тощо
	Члени гуртків
	Члени окремих організацій
	Студенти, особи, що здобувають професійну освіту, докторанти
Зміст	(Вузко-) профільні видання
	Бюлетені
	Суто рекламні видання
Видавець	Міста та комуни
	Окремі відомства
	Навчальні заклади
	Церкви й окремі конфесії
Шляхи розповсюдження	Журнали, що передплачують
	Журнали, що купують
Версія	Друковані/паперові журнали
	Інтернет-версії паперових журналів (Web)
	Цифрові видання (E-Paper, E-Journal, App)

Сегмент ринку німецьких журналів для широкого загалу налічує понад 1500 видань, окрім того, щороку з'являється приблизно 140 назв, а 115 припиняють виходити³. У цій ніші провідну роль відіграють лише чотири великих видавництва, на частку яких припадає 60,4% загального тиражу журналів [18, с. 63]⁴. Найбільшим із них є "Бауер" (21,1%), що спеціалі-

зується на випуску журналів телепрограм та інших недорогих видань. Наступне місце посідає Європейське акціонерне товариство "Шпрингер"⁵ (16,3%), котре випускає численні журнали телепрограм і низку видань, що мають у назві слово "bild": "Bild der Frau", "Auto Bild", "Computer Bild" та "Sport Bild". Профільними напрямками діяльності видавництва "Бурда" (13,5%) є випуск видань для жінок, інформаційно-політичного журналу "Фокус", ілюстрованого видання

³ Станом на 2004 р. налічувалося 2340 таких видань, а 2016 р. — лише 1575.

⁴ Щодо журналів, котрі виходять раз на два тижні, цей показник становить 76,3%.

⁵ Попередні назви: "Аксель Шпрингер-Ферлаг" (1946—2010) та "ТОВ Аксель Шпрингер" (2010—2013).

"Бунте" та журналів телепрограм, що переважно виходять раз на два тижні. Нарешті, видавництво "Грюнер + Яр" друкує численні профільні журнали та видання для жінок, а також щотижневик "Зірка" [16, с. 397 та ін.]^{6,7}. Слід зауважити, що в сегменті видань, призначених для широкого загалу, не завжди є можливість визначити рейтинг популярності в окремих підгрупах (вікових, соціальних, професійних). За результатами дослідження 2015 р., сформовано рейтинг таких видань, наведений у табл. 4 [18, с. 65].

Таблиця 4

Рейтинг видань для окремих підгруп

Тип журналу	Кількість назв	Розповсюдженість серед населення (%)
Телепрограма	18	58,4
Актуальні суспільно-політичні журнали та ілюстровані видання	17	43,2
Видання автомобільної тематики	10	28,3
Видання для жінок	32	27,0

Читання журналів для широкого загалу може вважатися об'єктом профільних соціологічних досліджень не лише з питань забезпечення відповідних інформаційних потреб, а й з погляду вивчення структури дозвілля. Дослідження вільного часу розпочали проводити лише в середині ХХ ст., коли автор теорії так званого комунікаційного вчинку Ю. Габермас протиставив дозвілля та працю, виходячи з компенсаційної функції дозвілля за умови, що людина не задоволена власною працею.

Джерелом статистичних даних щодо рейтингу читання журналів як форми проведення дозвілля став щорічник "Книга та книжкова торгівля в цифрах", заснований 1952 р. Упродовж останньої чверті століття було здобуто такі показники рейтингу журналу як джерела забезпечення інфопотреб у вільний час [3, с. 33; 4, с. 33; 5, с. 33] (табл. 5)⁸:

Таблиця 5

Показники рейтингу журналу як джерела забезпечення інфопотреб під час дозвілля

Рік	А	Б	В	Г
1995	19,8	48,1	25,8	6,3
1996	20,5	48,6	25,2	5,7
1997	21,4	48,4	24,5	5,7
1998	21,5	47,9	24,7	5,9
1999	21,1	47,3	25,4	6,2
2000	20,9	47,5	25,5	6,2
2001	19,1	48,6	26,0	6,2
2002	17,6	48,1	27,4	7,0
2003	16,7	47,9	28,2	7,2

⁶ У 2014 р. перейшло під юрисдикцію Фонду Бертельсманн.

⁷ Дані 2006 р.

⁸ А — часто, Б — час від часу, В — рідко, Г — ніколи.

2004	16,7	48,0	28,3	7,0
2005	18,0	48,5	27,0	6,5
2006	17,6	48,9	26,7	6,8
2007	17,7	40,8	18,0	23,3
2008	18,4	50,4	25,4	5,8
2009	17,3	53,9	23,7	5,1
2010	21,2	53,4	21,3	4,1
2011	23,2	53,8	19,7	3,3
2012	21,8	53,8	20,8	3,7
2013	30,1	46,8	18,2	4,8
2014	29,1	48,2	18,2	4,5
2015	29,4	49,1	17,6	4,0
2016	33,1	47,5	15,8	3,6
2017	36,2	44,4	16,0	3,4
2018	37,1	43,1	15,6	4,2

У 2019 р. структуру таблиці рейтингу форм вільного часу було повністю змінено, відповідну статистику використання журналів наведено в табл. 6⁹ [3, с. 33].

Таблиця 6

Показники використання журналів

Рік	А	Б	В	Г	Д
2019	36,3	36,9	8,3	13,6	4,9

З проблематикою вивчення ролі журналів у проведенні дозвілля можна поєднати тему їх використання іноземцями та мігрантами. Попри те, що в Німеччині проживає понад 15 млн мігрантів різних поколінь і біженців, студій популярності журналів у цьому сегменті майже немає. Відомо, зокрема, про дослідження читачів-турків, здійснене понад 30 років тому, за результатами якого найпопулярнішими стали дитячі та юнацькі часописи "On Yedi" та "Milliyet Çocuk", жіночий журнал "Kadinka" та політичне видання "Nokta" [17]¹⁰.

Визначений спектр журналів для широкого загалу наявний майже в усіх публічних бібліотеках, насамперед йдеться про популярні часописи для споживачів, комп'ютерної та спортивної тематики, щотижневики, котрі висвітлюють питання політики та проблеми сучасності, а також видання, присвячені вивченню поширених мов. Зазвичай усі журнали, за винятком останніх випусків, видають додому. Наведемо розподіл найпопулярніших тематичних часописів: телепрограми (віддають перевагу 58,4% респондентів); інформаційно-політичні (43,2%); з автомобільної тематики (28,3%); для жінок (27%) [18, с. 64]¹¹. На відміну від публічних бібліотек, книгозбірні закладів вищої освіти отримують не лише інформаційно-політичні, а й (вузько-) профільні журнали. Щодо фахової періодики, то ще 1961 р. В. Хааке зауважував: "До завдань фахового журналу... який прагне бути відкритим до світу й... розвиватися далі, належать подолання спеціалізації та можливість звернення до Всезагального, до Людського..." [8, с. 197;

⁹ А — багато разів на тиждень, Б — багато раз на місяць, В — приблизно раз на місяць, Г — рідше, Д — ніколи.

¹⁰ Дані 1986 р.

¹¹ Дані 2016 р.

13, с. 307]¹². Звертаючись до фахових журналів студенти, докторанти, викладачі та працівники ЗВО, а також особи, які здобувають професійну освіту, можуть забезпечувати індивідуальні й групові (колективні) інфопотреби різного ступеню складності, а саме:

- у поточній та ретроспективній інформації;
- у вузькотематичній інформації;
- у галузевій і міжгалузевій інформації;
- у фактографічній і концептуальній інформації;
- у засвоєнні фахової термінології.

У період цифровізації, коли забезпечення інфо-потреб відбувається не лише через друковані ЗМІ, а й завдяки численним можливостям інтернету та мультимедіа, бібліотеки університетів витрачають понад половину бюджету на придбання журналів, передусім їхніх цифрових версій (інші позначення — Netz-Zeitschriften, E-Journals). Зокрема, електронна бібліотека журналів, у створенні якої беруть участь бібліотека Університету Регенсбурга (заснована 1964 р.), а також майже 600 інших книгозбірень і дослідних установ німецькомовного простору, пропонує доступ до понад 59 тис. видань. Залежно від рівня ліцензування вирізняють три ступені доступу за системою "світлофор" — *червоний* (доступ до тексту заборонено, можна прочитати лише зміст та анотації), *жовтий* (доступ можливий лише після входу на сторінку відповідної установи) та *зелений* (вільний доступ). Негативним наслідком цифровізації може стати руйнування усталеної моделі, зміст якої полягає в безпосередньому фінансуванні видавничих послуг, передусім процесів набору, друкування й розповсюдження, з боку бібліотек ЗВО, що передплачують конкретні журнали [19, с. 244, 268]¹³. Як альтернативне рішення розглядаємо варіанти, котрі також передбачають скасування витрат на передплату, а саме:

— видавництва зберігають свою безпосередню функцію, а витрати на публікації здійснюють автори статей чи організації;

— автори чи установи власним коштом розміщують публікації в інтернеті, доступ до яких є вільним.

Висновки. Журнал як окремий вид документа еволюціонував упродовж майже чотирьох століть від суто науково-літературного видання до джерела забезпечення інфопотреб різного рівня складності та об'єкта галузевих і міждисциплінарних соціологічних досліджень, у тому числі у сферах освіти, дозвілля й міграції. Критеріями класифікації журналів на ринку праці є шляхи розповсюдження, періодичність, зміст, обсяг, а також групи читачів, яким призначено певні видання. За умов конкуренції усвідомлення потреби безперервного навчання впродовж життя та виникнення нових соціокультурних форм — "суспільства переживань" та "суспільства вільного часу" — кожне велике німецьке видавництво обирає власний профіль і відповідний спектр популярних та фахових журналів чи видань, що продовжуються.

Окремо слід зауважити про роль читання певних журналів у житті представників різних груп і категорій мігрантів (у тому числі видань рідними мовами), у процесах інтеграції, емансипації, адаптації, нарешті, під час пошуку можливостей та шансів самореалізації за умов еміграції.

Поява інтернет-версій друкованих видань спричиняє значні збитки на ринку друкованих журналів і може призвести до закриття певних видань. За результатами останніх студій німецького Співтовариства з питань розвитку інтернету (Arbeitsgemeinschaft Online Forschung, AGOF), що збирає дані не лише про онлайн-сторінки, що використовуються, та їхній рейтинг, а й про соціально-демографічні й психографічні показники споживачів. Найактивнішими користувачами інтернет-версій журналів для широкого загалу є представники групи так званих гедоністів¹⁴ (72% загальної кількості), а найпопулярнішими виданнями є, зокрема, комп'ютерні журнали "Chip Online" та "Computerbild.de" [18, с. 65—66; 20]¹⁵.

Список використаних літератури та джерел

1. Altendorfer O. Das Mediensystem der Bundesrepublik Deutschland: Lehrbuch: Bd. 2 / O. Altendorfer. — Wiesbaden : Westdt. Verl., 2004. — 373 S.
2. Beck H. Medienökonomie: Print, Fernsehen und Multimedia: Mit 39 Abb., 27 Tab. u. 104 Käst. / H. Beck. — 2., überarb. u. erweit. Aufl. — Berlin ; Heidelberg : Springer, 2005. — 369, (IX) S.
3. Buch und Buchhandel in Zahlen 2020: Zahlen, Fakten und Analysen zur wirtschaftlichen Entwicklung / Hrsg. v. Börseverein d. Dt. Buchhandels e.V.; Abt. Marktforschung; Red. v. J. Lippmann, N. Bechler; Text v. S. Cronau. — Frankfurt-am-Main, 2020. — 156 S.: Tab., Zeichn., dar. farb.
4. Buch und Buchhandel in Zahlen 2019: Zahlen, Fakten und Analysen zur wirtschaftlichen Entwicklung / Hrsg. v. Börseverein d. Dt. Buchhandels e.V.; Abt. Marktforschung; Red. v. J. Lippmann, N. Bechler; Text v. S. Cronau. — Frankfurt-am-Main, 2019. — 156 S.: Tab., Zeichn., dar. farb.
5. Buch und Buchhandel in Zahlen 2018: Zahlen, Fakten und Analysen zur wirtschaftlichen Entwicklung / Hrsg. v. Börseverein d. Dt. Buchhandels e.V.; Abt. Marktforschung; Red. v. J. Lippmann, N. Bechler; Text v. S. Cronau. — Frankfurt-am-Main, 2018. — 156 S.: Tab., Zeichn., dar. farb.
6. Faulstich W. Mediengeschichte: von 1700 bis ins 3. Jahrtausend: Mit 27 Abb. / W. Faulstich. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2006. — 192 S. — (UTB Basics).

¹² Станом на 2004 р. у Німеччині налічувалося 3637 фахових журналів, загальний наклад яких становив 15,1 млн пр.

¹³ У 2005 р. на придбання електронних версій журналів виділяли 10% бюджету, 2012 р. — 49%.

¹⁴ Щодо гедоністів див. окремо.

¹⁵ Дані 2015 р. Загалом електронними журналами користуються лише 38% населення.

7. *Goethe J. W.* v. Brief an J. F. Rochlitz vom 13.6. 1819 // *Goethe J. W.* v. Sämtliche Werke: In 40 Bd.: II. Abt. Briefe, Tagebücher und Gespräche: Bd. 8. (6. Jun. 1816 — 26. Dez. 1822): Teil 1. (6. Jun. 1816 — 18. Okt. 1819) / Hrsg. v. D. Schäfer-Weiss. — Frankfurt-am-Main : Dt. Klassiker Verl., 1999. — (Bibliothek deutscher Klassiker; Bd. 168). — S. 280.
8. *Haacke W.* Die Zeitschrift — Schrift der Zeit / W. Haacke. — Essen : Stamm, 1961. — 289 S.
9. *Hagenhoff S.* u.a. Zeitschrift // *Reclams Sachlexikon des Buches: Von der Handschrift zum E-Book* / Hrsg. u. Vorw. v. U. Rautenberg. — 3., vollst. überarb. u. aktualis. Aufl. — Stuttgart : Reclam, 2015. — S. 431—432.
10. *Heinold W. E.* Bücher und Büchermacher: Verlage in der Informationsgesellschaft / Unter Mitarb. v. U. Schimming u. des Eulenhof Institutes. — 5., völl. neu bearb. Aufl. — Heidelberg : Hüthig, 2001. — 454, [10] S.: Ill. — (Heidelberger Wegweiser).
11. *Hillebrecht St.* Kommunikation und Medien: Ein Arbeitsbuch für Hochschule und Praxis / St. Hillebrecht. — Gernsbach ; Deutsch. Betriebswirte-Verl. GmbH, 2009. — 213 S.: Tab., Zeichn.
12. *Hunziker P.* Medien, Kommunikation und Gesellschaft: Einführung in die Soziologie der Massenkommunikation / P. Hunziker. — 2., überarb., Aufl. — Darmstadt : Wiss. Buchgesellschaft, 1996. — 151, (VIII) S.
13. *Lüthy K.* Die Zeitschrift: Zur Phänomenologie und Geschichte eines Medius/ K. Lüthy. — Konstanz : UVK, 2013. — 385 S.: Abb.
14. *Reiter W. M.* Zeitschriften // *Werbeträger: Handbuch für die Praxis des Werbeträgereinsatzes* / H. Fischer, K. Goschmann, H. Großmann u.a.; Hrsg. u. Vorw. v. J. Ruland. — 5. Aufl. — Bad Homburg : Verl. f. Marketing, 1979. — S. 121—153.
15. *Rieger W.* Die wissenschaftliche Zeitschrift in der Kommunikation der Wissenschaft // *Die wissenschaftliche Zeitschrift: Funktion und Probleme* / Hrsg. v. Vorw. v. d. Arbeitsgemein. wissenschaft. Literatur e.V. — Stuttgart, 1977. — (AWL; Bd. 3). — S. 7—16.
16. *Schröder H.-D.* Zeitschrift // *Medien von A bis Z* / Bundeszent. für polit. Bildung; Hans-Bredow-Inst. für Medienforschung; Einf. v. U. Hasebrink. — Wiesbaden : Verl. f. Sozialwissenschaften, 2006. — (Schriftenreihe; Bd. 564). — S. 395—398.
17. *Şen F.* Türken in Deutschland: Leben zwischen zwei Kulturen: [Mit 5 Abb. u. 6 Abb.] / F. Şen, A. Goldberg. — Orig.-Ausg. — München : Beck, 1994. — 380 S.: graph. Darst.
18. *Springer N.* u.a. Mediaforschung / Reichweitenforschung // *Rezipientenforschung* / H. Bilanzic, F. Koschel, N. Springer, H. Pürer. — Konstanz ; München : UVK, 2016. — (UTB; Bd. 4299). — S. 13—78.
19. *Umlauf K.* u.a. Moderne Buchkunde / K. Umlauf, P. Delin, S. Hein. — 3., aktualis. Aufl. — Wiesbaden : Harrasowitz, 2014. — 360 S.: Tab., Zeichn. — (Bibliotheksarbeits Series; Bd. 8).
20. *AGOF* — Digital Facts // IAB Europe. — Mode of access: <https://iab europe.eu/best-practices/agof-digital-facts/>. — Title from the screen.

George Bogdanov

Evolution and sociology of journal development in Germany in the XVII—XXI centuries

An article is written at the junction of the large sciences, namely a theory of the document science, a history of the press, a recent history of the publishing trade and libraries in Germany as well the modern directions of sociological researches such as sociology of the press, sociology of leisure as well sociology of migration. The objects of study are the processes of beginning and making of the magazine segment on the press market in XVII—XXI centuries and also a typology of readers of the magazines with a consideration of their demographical, psychological and social factors, finally by taking account of the complexity of their information needs. An author describes the various typologies of readers of the magazines that are developed in XXI century, and also makes a list of the criteria for the difference from other periodical, namely from a newspaper. A role and an extent of activity specific institutions on the market of magazines is by example of the publications for the general public perceptible. By study of the statistical reports "Book and book trade in numbers" from 1995 to 2018 is a rating of reading of the magazines as a option to spend a leisure by people over 14 years of age explained. It is also elucidated during the study of the German-speaking publications in the field of sociology of the migration that up to now are practically absent scientific researches that could describe a matter of employment of the print journals as well as their Internet editions by members of the certain social groups, minorities and migrants of all categories and generations who work, receive a specialized or high education and strive for successful integration and self-realization. In conclusion is the point on the forms of access to the Internet versions of print magazines and the possible negative results of digitalization. The author comes to a conclusion that the emergence of Internet editions of the magazines brings in its train the need to tackle the problem of access to the texts based on the matter of copyright.

Keywords: *magazin; publishing house; libraries; Germany; leisure; information need; digitalization; internet; migration*

Надійшла до редакції 12 березня 2021 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 158 пр. Зам. 22.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html
